

2014/1. I. évfolyam 1. szám

# Délvidéki Szemle

Történettudományi folyóirat



## A tartalomból:

- Roos Martin: Az ősi Csanádi Püspökség és utódjai
- Kovács Kálmán Árpád: A Temesi Bánság vallási ügyei az osztrák Államtanács 1771-72-es jegyzőkönyveiben
- Pető Bálint: Magyarkanizsa városi státusának első esztendeje a helyi sajtó tükrében
- Latorcai Csaba: Brém Lőrinc váradi kanonok felsőházi működése
- Molnár Tibor: Az 1944-45-ös partizánterror Tisza-mentére vonatkozó iratai: vagyonekobbzás, holtta nyilvánítás
- A. Sajti Enikő: A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után

# Délvidéki Szemle

2014. I. évfolyam 1. szám

# DÉLVIDÉKI SZEMLE

Főszerkesztő: *Zakar Péter*

Szerkesztők: *Döbör András, Fejős Sándor, Forró Lajos*

Munkatárs: *Pető Bálint*

Nemzetközi Tanácsadó Testület tagjai: *Fodor István, Molnár Tibor, Szekernyés János*

Lektorálták a szerkesztők és a nemzetközi tanácsadó testület tagjai

Korrektúra: *Szél Ildikó Melinda*

Technikai szerkesztő: *Veres Ildikó*

Címlap: Partizánok Magyarokán 1945-ben (Délvidék Kutató Központ archívuma)

A folyóirat megjelenik évente két alkalommal: tavasszal és ősszel. A lap a történelmi Délvidék és a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió múltjáról és jelenéről közöl tudományos igényű, lektorált tanulmányokat, forrásismertetéseket, kritikákat és a délvidéki közélettel kapcsolatos cikkeket, interjúkat, konferencia-előadásokat.

A *Délvidéki Szemle* „Tudományos közlemények” rovatában jelennek meg az eredeti, másutt még nem publikált tudományos szakcikkek absztrakttal. A folyóirat a történet- és társadalomtudományok minden területéről közöl lektorált tanulmányokat; kutatási eredményeket és új forrásokat feldolgozó, összegző munkákat, forrásismertetéseket, elemzéseket, és átfogó szintéziseket.

A *Délvidéki Szemle* „Közélet” rovatában jelennek meg a délvidéki történelmi kutatásokkal és a közélettel kapcsolatos publicisztikák, interjúk és konferencia-előadások írásos változatai, melyekre a tudományos közleményekkel szemben támasztott követelmények nem vonatkoznak.

A *Délvidéki Szemle* „Téka” rovatában jelennek meg a délvidéki vonatkozású könyvekről, filmekről, adatbázisokról és egyéb médiumokról szóló ismertetőket, kritikákat.

A benyújtott tudományos közlemények megjelentetésének fő szempontja a szakmai minőség. A kéziratokat a szerkesztőség véleményezi, majd a tudományos közélet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai lektorálják.

A benyújtott tudományos közlemények szerzői bejelentik, hogy másutt még nem jelentették meg írásukat, a Szerkesztőség pedig nem zárja ki, hogy a *Délvidéki Szemle*ben történő közlés után máshol vagy más nyelven megjelenjen.

A kéziratokat magyar, szerb, német vagy angol nyelven, elektronikus formában a szerkesztőség címére kell beküldeni. A tanulmányok terjedelme minimum 10, maximum 20 nyomtatott oldal lehet.

Szerkesztőség:

Délvidéki Szemle Szerkesztőségi Hivatal  
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

H-6725 Szeged, Hungary

Hattyas sor 10.

Tel.: +36-62-544-759

Email: [delvidekkutato@delvidekkutato.hu](mailto:delvidekkutato@delvidekkutato.hu)

Szerkesztőségi titkár: Mózses Anita

Felelős Kiadó:

Délvidék Kutatóközpont Alapítvány, Szeged

Lapengedély száma: CE/2237-3/2013.

## TARTALOM

<b>TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK</b> .....	5
<b>Az ősi Csanádi Püspökség és utódjai</b> (Roos, Martin).....	5
<b>A Temesi Bánság vallási ügyei az osztrák Államtanács 1771–72-es jegyzőkönyveiben</b> (Kovács Kálmán Árpád).....	15
<b>Magyarkanizsa városi státusának első esztendeje a helyi sajtó tükrében</b> (Pető Bálint).....	31
<b>Brém Lőrinc váradi kanonok felsőházi működése</b> (Latorcai Csaba).....	40
<b>Az 1944–45-ös partizánterror Tisza-mentére vonatkozó iratai: vagyonekobbzás, holtta nyilvánítás</b> (Molnár Tibor).....	46
<b>A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után</b> (A. Sajti Enikő).....	56
<b>KÖZÉLET</b> .....	69
<b>Bajmok a magyar közigazgatási rendszer idején</b> (1941. április–1944. október) (Mojzes Antal).....	69
<b>TÉKA</b> .....	89
<b>Tervszerű likvidálások a Délvidéken 1944–45-ben</b> Forró Lajos – Molnár Tibor: Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében (Miklós Péter).....	89
<b>A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén</b> A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor: A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955) (Fejős Sándor).....	92

## Az ősi Csanádi Püspökség és utódjai

### Rövid áttekintés

Roos, Martin

#### Abstract

*A Csanádi Egyházmegye megalakulása az alapító Szent István királynak és Szent Gellért püspöknek, az egyházmegye főpásztorának köszönhető. Az új székesegyház felszentelése, a káptalani iskola létrehozása, plébániák és kolostorok megalapítása az egyházmegye életének jelentős eseményei közé tartoztak. A tatárjárást követően egy újabb fejlődési szakasz kezdődött el, a plébániák lelkipásztorai külföldi egyetemeken, illetve a csanádi káptalani iskolában képezték magukat. A török hódoltság időszaka súlyos következményekkel járt a püspökség mindennapjaira. A háborúk miatt sokan elmenekültek, a szétszórtan élő hívek lelki gondozását bosnyák-dalmát szerzetesek látták el. A török uralom alóli felszabadulás az egyházmegye újjáéledését jelentette. A császári közigazgatás nagymértékű betelepítésével ortodox szerbek, románok, míg a Felvidékről katolikus magyarok érkeztek a területre. A katolikus közösségek megerősödése a templomok és iskolák építésében, új plébániák létesítésében, szerzetesrendek letelepedésében mutatkoztak meg. Az első világháború és az azt követő trianoni békediktátum döntően befolyásolta az Csanádi Egyházmegye életét. A határmódosítás az egyházmegye területét 3 részre szakította. A Romániához és a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolt részekben igyekeztek háttérbe szorítani a katolikus egyház működését. A három egyházmegye (Szeged-Csanádi, Nagybecskereki, Temesvári püspökség) sorsa részben hasonlóan, részben nagyon eltérően alakult. A maga módján, az adott körülmények ellenére igyekeznek megőrizni Szent Gellért örökségét.*

A Csanádi Egyházmegye<sup>1</sup> megalakulása két szentnek köszönhető: az alapító István magyar királynak<sup>2</sup>, valamint a Velencéből származó Gellértnek<sup>3</sup>, az egyházmegye első főpásztorának. A Pozsonyi Évkönyvek<sup>4</sup> Gellért püspökké szentelésének – és egyúttal a Csanádi Egyházmegye alapításának – dátumát 1030-ra teszik<sup>5</sup>. A Csanádi Egyházmegye a kalocsai egyháztartományhoz tartozik és az akkori Magyar Királyság területén feküdt.

A Csanádi Egyházmegye részese volt Magyarország és az itt élő népek történetének, osztozott felemelkedésben és hanyatlásban, egyúttal eleven része Délkelet-Európának. Évszázados története a XI. században a pasztorációs struktúra kiépítésével kezdődik.<sup>6</sup> Az új székesegyház felszentelése, a káptalani iskola létrehozása, a plébániák és kolostorok megalapítása kiemelkedő eseményei voltak az egyházmegye korai életének. A területére betörő pogány kunokkal és besenyőkkel való hadakozásokat az egyházmegye életében hosszú megszilárdulási időszak követte. Ez 1241-ig tartott, amikor a tatár hordák aránylag rövid időtartamú, ám annál pusztítóbb csapást mértek rá.<sup>7</sup>

A tatárjárást követően a Csanádi Egyházmegye életében újabb fejlődési szakasz kezdődött<sup>8</sup>, amely a felvirágzás második időszakát eredményezte. Számos plébánia alakult<sup>9</sup>, amelyek lelkipásztorai részben külföldi egyetemeken készültek szolgálataukra, részben pedig a csanádi káptalani iskolában<sup>10</sup>. Ugyanakkor ebben az időben kezdődött két, vallásilag a keleti egyházhoz tartozó nemzet, a románok és a szerbek hosszan tartó bevándorlása<sup>11</sup>. A XV. század második felében a török csapatok mind gyakrabban és mind mélyebben törtek be az egyházmegye területére<sup>12</sup>, ami a mohácsi vész<sup>13</sup> után, 1529-ben Csanád várának pusztulásához<sup>14</sup>, 1552-ben pedig Temesvár eleséséhez<sup>15</sup> vezetett.

Ezzel az egész püspökség több mint másfél évszázadra török kézre került. A keresztényeknek megtiltották hitük nyilvános gyakorlását, a háború, a fogság és a menekülés miatt a hívek száma jelentősen megfogyatkozott, a katolikus papokat alig, a püspököt pedig egyáltalán nem túrték meg az egyházmegye területén.<sup>16</sup> A szétszórta élő hívek lelki gondozását többnyire bosnyák-dalmát szerzetesek, illetve misszionárius püspökök látták el.<sup>17</sup> Szervezett plébániaként ezt az időszakot csak kevés közösség élte túl.<sup>18</sup> Közéjük tartoztak azok a kis számú szláv és magyar csoportok, akik ma románul beszélnek, ám katolikus vallásukat megtartották.<sup>19</sup>

Fordulatot 1683-ban Bécs felszabadítása hozott.<sup>20</sup> A teljes felszabadításhoz vezető út első mérföldköve a karlócai béke volt.<sup>21</sup> Az áttörést az úgynevezett kis török háború hozta meg Szavoyai Jenő herceg győzelmeivel Péterváradnál, Temesvárnál<sup>22</sup> és Nándorfehérvárnál<sup>23</sup>. Temesvár felszabadítása és az 1718-ban megkötött pozsareváci béke új távlatokat nyitott az egyházmegye életében.<sup>24</sup>

Az egyházmegye további fejlődésének alapkövét egy nagymértékű betelepítéssel a császári közigazgatás rakta le: a XVII. század végén és a XVIII. század elején ortodox vallású szerbek és románok vándoroltak be tömegesen a Bánságba.<sup>25</sup> Az első

katolikus vallású nemzetiségek a császári csapatokkal érkeztek erre a vidékre<sup>26</sup>; 1739-ben pedig katolikus bolgárok is betelepültek<sup>27</sup>. Mindezek a népcsoportok a főképpen Szeged környékén és a Marostól északra megmaradt magyarokhoz társultak. Nagyszabású betelepülések folytak Mária Terézia idejében, de csak katolikusokkal és ortodoxokkal.<sup>28</sup> Végül II. József császár protestánsokat is telepített a Bánságba.<sup>29</sup> A XIX. század elején további csoportokban érkeztek magyarok a felvidékről, Bohémiából pedig németek és csehek.<sup>30</sup> Mindezek következtében a Csanádi Egyházmegye úgy vallási, mint nemzetiségi szempontból igen színes képet mutatott. E népek ugyan katolikusok voltak, viszont egy ortodox többséggel<sup>31</sup> szemben kellett megtanulniuk fennmaradni és helytállni.

A katolikus közösségek újbóli megerősödése a plébániák újraalapításában, templomok és iskolák építésében, valamint több szerzetesrend letelepedésében mutatkozott meg.<sup>32</sup> A püspöki székhely kezdetben Szegeden volt<sup>33</sup>, majd a bécsi udvar azt Temesvárra, a császári közigazgatású Bánság politikai és kulturális központjába helyezte át<sup>34</sup>. Itt épült fel az új székesegyház<sup>35</sup>, 1806-ban megnyílt az új szeminárium<sup>36</sup>, később pedig a filozófiai és a jogi fakultás<sup>37</sup>, melyeket a mindenkori főpásztor alapított.

Az 1848–49-es szabadságharc<sup>38</sup> után az egyházmegye papsága, valamint a nép körében is észrevehetőek a korszak különböző politikai, nemzeti és szellemi irányzatai. Mégis az első világháborúig terjedő időszakot egy viszonylag csendes szakasznak nevezhetjük<sup>39</sup>, ami azonban a csúcspontját elérve végül a túlzott liberalizmust és nacionalizmust is felszította, amely mind hathatósabban követelt teret magának<sup>40</sup>.

Az első világháború és Trianon végzetes csapást mértek a Csanádi Egyházmegye ősi területére<sup>41</sup>. Az 1920. június 4-ét követő határmódosítás három ország között darabolta fel az egyházmegye területét – amelyet már korábban, 1918-ban szerbek, románok és franciák szálltak meg. Az eredetileg 34 312 négyzetkilométer területből<sup>42</sup>, amelyen 913 712 katolikus élt, 248 plébánia létezett 457 lelkipásztorral<sup>43</sup>, Magyarországnak, Szeged központtal mindössze csak 770 négyzetkilométer maradt, csupán 33 plébániával, 116 pappal és 222 894 hívővel<sup>44</sup>. A sok nehézség ellenére, amely az egyháznak nagy kárt okozott, mégis Magyarországon volt a legjobb a helyzet<sup>45</sup>. Ennek látható kifejeződése az a katolikus központ itt Szegeden, amelyet Glattfelder püspök<sup>46</sup> és Klebelsberg gróf kultuszminiszter<sup>47</sup> szó szerint a semmiből állítottak fel.

A Csanádi Egyházmegye nagyobb része – a délkeleten elterülő Torontál vármegye jelentős része – 9 387 négyzetkilométernyi terület<sup>48</sup> 67 plébániával, 91 pappal<sup>49</sup> és 215 468 hívővel a Szerb Királysághoz került. Egy ortodox többségű országban a katolikus egyház, az idegenek egyháza, a németek és magyarok egyháza lett<sup>50</sup>. Emellett az ortodox egyház nemzeti struktúrájánál fogva az ősi Szerbiában már évszázadok óta kifejezetten állami egyházként működött. A katolikusokra itt ki-mondottan nehéz sors várt.



Az ősi Csanádi Egyházmegye legnagyobb része az ugyancsak ortodox vallású Román Királysághoz került. A 24 755 négyzetkilométernyi terület<sup>51</sup>, 154 plébániával, 250 lelkipásztorral és 475 350 hívővel körülbelül 1,5 millió összlakossággal rendelkezett<sup>52</sup>. A két román nyelvű egyház, vagyis a görög katolikus és az ortodox egyház nemzeti egyház volt – az ortodox egyházat azon felül uralkodó egyháznak nyilvánították<sup>53</sup> –, a római katolikus egyház azonban, amelyhez többségében magyar és német nemzetiségű hívek tartoztak, nem.

A Szentsek nem várt sokáig. A szerbiai kormány azt sem engedélyezte a püspöknek, hogy az ország területére lépjen<sup>54</sup>, és Romániában is egyre válságosabbra fordult a helyzete. A püspököt Rómából utasították, még mielőtt a román hatóságok kiutasították volna, hogy hagyja el Romániát és települjön át Magyarországra<sup>55</sup>. Ezzel már 1923-ban Temesváron csakúgy, mint Nagybecskereken, megalakították az önálló Apostoli Kormányzóságot<sup>56</sup>. Temesvár 1930-ban önálló egyházmegye lett<sup>57</sup>, míg Nagybecskerek csak 1986-ban kapott egyházmegyei státust<sup>58</sup>.

A két világháború között a hitéletet a három utódegyházmegyében további felvirágzás jellemezte<sup>59</sup>. A pasztoráció súlypontját az 1930-as évek végéig az ifjúsági pasztoráció, a liturgikus mozgalmak, az egyházi iskolák működése és világi hívek apostolkodása képezték. Majd a konfliktus a német nemzeti szocializmussal mind erőszakosabb<sup>60</sup> lett, és az egyházat a második világháborút<sup>61</sup> követően újabb katasztrófa sújtotta: az ateista kommunista üldöztetés. Romániában a 177. ex 1948 törvénycikk alapján minden egyházmegyét, amelynek kevesebb híve volt, mint 750 000, felszámoltak és esperességeként kezeltek; a Temesvári Egyházmegye ezt a sorsot a Váradi, a Szatmári és a Jászvásári Egyházmegyével megosztotta<sup>62</sup>. Mindez a következőkkel is kiegészült: menekülések, elhurcolások, a németajkú hívek kiirtása, illetve kiűzése<sup>63</sup>, zaklatások, bebörtönzések, békepapok és a papság között is megbújó besúgók<sup>64</sup>. Olyan időszak, amely – legalábbis Temesváron – oda vezetett, hogy a 173 plébániából 1992. január 1-jével 101 plébániát fel kellett számolnunk<sup>65</sup>, mert a szó szoros értelmében kiürültek. A kivándorlási hullám természetesen a lelkipásztorokat is magával sodorta.

A kommunista hatalom éveiben azonban néhány pozitívum is történt. A szerbiai, Bánsági Apostoli Kormányzóság 1986. december 16-án Zrenjanin névvel egyházmegyei rangot kapott<sup>66</sup>. Magyarországon a csanádi rész-egyházmegye területéből, amely addig a Nagyváradai Egyházmegyéből leszakított részeket is magába foglalta<sup>67</sup>, 1982. augusztus 5-én megalakult a Szeged-Csanádi Egyházmegye<sup>68</sup>. 1993. május 31-én, a magyarországi egyházmegyék közötti határok újrendezése<sup>69</sup> következtében jelentős területeket kapott az ősi kalocsai, váci és nagyváradai egyházmegyéktől, úgy hogy ma a Szeged-Csanádi Püspökség 10 851 négyzetkilométeren 109 plébániával, 112 pappal és 363 000 katolikus hívővel rendelkezik<sup>70</sup>. Az utóbbi



húsz évben azon fáradoztunk, hogy visszakapjuk az elkobzott egyházi ingatlanokat, amely több-kevesebb sikerrel járt. Egyedül Szerbia az, ahol ez a kérdés csak nem-rég került napirendre.

Foglaljuk hát össze röviden! Az egyházmegye, amelyet 1030-ban Szent István király alapított és Szent Gellért püspökre bízott, az első világháborúig osztozott a régi Magyarország sorsában. Mivel a trianoni döntés három országra feldarabolta, ma három önálló egyházmegyében él tovább: a Szeged-Csanádi, a Nagybecskereki és a Temesvári püspökségben. 1923 után mindhárom egyházmegye sorsa részben hasonlóan, részben nagyon eltérően alakult. Mindhárom utód-egyházmegye az adott körülmények ellenére megpróbálja Szent Gellért örökségét megőrizni. Ma csaknem mindenki az Európai Unióról (EU) beszél, nálunk pedig állandóan a Duna-Tisza-Körös-Maros Euro régiót emlegetik. Ezek a folyók nem mások, mint a régi Csanádi Egyházmegye természetes határai. Ebben a régióban, amely nem más, mint a mi közös egyházmegyénk, mi, katolikusok már majdnem ezer év óta élünk és továbbra is – mindennek ellenére – egységéhez és épségéhez hűségesen akarunk ragaszkodni.

## Jegyzetek

- <sup>1</sup> A csanádi egyházmegye történetéhez l. *Schematismus Csanád*. 1900. 13–87.; Juhász Kálmán: *A csanádi püspökség története*. 8 kötet. Makó, 1930–1947.; Juhász, Koloman und Schicht, Adam: *Das Bistum Timioșara-Temesvar*. Timioșara, 1934; Lotz Antal – Ábrahám István: *A csanádi püspökség története 1699–1730*. Szeged, 2005; Takács Endre: *Gróf Nádasdy László, csanádi püspök, 1662–1729*. Szeged, 1943; Takáts, Andreas: *Ladislau Graf Nádasdy. Sein Leben und Wirken mit besonderer Berücksichtigung der Neubelebung der Csanáder Diözese*. Dissertation. Wien, 1934. (gépelt dolgozat); Juhász Kálmán: *Der Raaber Bischofs-Propst Graf Ladislau Nádasdy, + 1729*. In: *Burgenländische Heimatblätter* 21. (1959), 46–54.; Papp, Anton: *Freiherr von Falkenstein, Euseb Anton Adalbert: Bischof zu Csanád 1730–1740*. Dissertation. Wien, 1934. (gépelt dolgozat); Juhász Kálmán: *Bischof Adalbert von Falkenstein (1671–1739.) und die Geschichte des Banats von 1717 bis 1739*. (gépelt dolgozat); u.ő.: *Nikolaus Stanislavich OFM, Bischof von Csanád (+ 1750)*. In: *Archivum Franciscanum Historicum* 52. (1959), 427–470.; Juhász, Koloman – Weber, Mathias: *Das Bistum Belgrad und Tschanadunter Bischof Franz Anton Graf Engl von Wagrain (1702–1777.)*. In: *Ostbairische Grenzmarken* 6. (1962/63), 78–120., 7. (1964/65), 71–123., 10. (1968), 54–77., 11. (1969), 225–248.; Juhász Kálmán: *Emmerich Christovich (1777–1798.) und sein Banater Bistum*. In: *Königsteiner Blätter* 9. (1963), 14–20., 111–122., 10. (1964), 40–44., 95–109.; u.ő.: *Remetei Kőszeghy László, csanádi püspök*. Budapest, 1942.; u.ő.: *Ladislau Kőszeghy, Ex-Jesuit, Bischof von Csanád (1745–1828.)*. In: *Archivum Historicum Societatis Jesu* 27. (1958), 59–108.; Roos, Martin: *Erbe und Auftrag, Momente aus der Vergangenheit der Diözese Csanád und ihrer Nachfolgebistümer*. Band I / Die alte Diözese Csanád; Bd II / Das Erbe des heiligen Gerhard, Szeged-Csanád, Groß-Betschkerek, Temeswar, 2009 kk.; MKL, 2. k., 364–367.; *Csanád egyházmegye Jubileumi évkönyve 1980*. 9–42.
- <sup>2</sup> Szent István király történetéhez l. *Legenda s. Stephani regis*. In: SSRH, 2. k., 363–440.; AASS Septembris, Tomus I., 562–575.; Bogyay, Thomas von – Bak János – Silagi, Gabriel: *Die heiligen Könige*. Graz-Wien-Köln, 1976. Ungarns Geschichtsschreiber 1, 25–71.; Érszegi Géza – Csóka Gáspár J. – Kurcz Ágnes és mások: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1983. 16–53.; Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 1977; Bogyay, Thomas von: *Stephanus Rex, Versuch einer Biographie*. Wien-München, 1975; ÜMÉL, 3. k., 491–493.; MKL, 5. k., 468–477.
- <sup>3</sup> (Csanádi) Szent Gellért történetéhez l. *Legenda s. Gerhardi episcopi*. In: SSRH, 2. k., 461–506.; AASS Septembris, Tomus VI., 722–727.; Bogyay, Thomas von – Bak János – Silagi, Gabriel: *Die heiligen Könige*. Graz-Wien-Köln, 1976. Ungarns Geschichtsschreiber 1, 73–119.; Érszegi Géza – Szabó Floris és mások: *Árpád-kori legendák*

- és intelmek. Budapest, 1983. 68–94.; Juhász Kálmán: *A csanádi püspökség története, Alapításától a tatárjárásig (1030–1242.)*. Makó, 1930. 47–82.; Roos, Martin: *Gerhard von Csanád, Gestalt eines Bischofs der ungarischen Frühzeit. Zur 900. Wiederkehr seiner Heiligspreschung*. (kézirat) 1983; u.ő.: *Gerhard von Csanád, Protomartyrer des christlichen Ungarn. Ein Beitrag zu seiner Persönlichkeit und Verehrung*. In: *Glaube in Volk und Heimat. Festgabe für Prälat Josef Haltmayer*, Stuttgart, 1991. 19–40.; u.ő.: *Erbe und Auftrag*. I/1. k., Die alte Diözese Csanád, 1. r., 21–73. (passim); ŰMÉL, 2. k., 958–959.; MKL, 4. k., 34–38.; LCI, 6. k., 396–397. hasáb.
- <sup>4</sup> Ehhez l. *Annales Posonienses*. In: SSRH, 1. k., 119–127., leginkább 125.
- <sup>5</sup> A csanádi egyházmegye alapítási évéhez kapcsolódó vitához l. Juhász Kálmán: *A csanádi püspökség története*. 1. k., 43–46.
- <sup>6</sup> U.o.: 61–68.; Roos, Martin: *Erbe und Auftrag*. I/1. k., Die alte Diözese Csanád, 1. r., 21–127. (passim)
- <sup>7</sup> U.o.: 88–180. (passim) 118–119.
- <sup>8</sup> Ehhez l. Juhász Kálmán: *A csanád-temesvári püspökség története*. 2. k. (1243–1307.) és 3. k. (1307–1386.)
- <sup>9</sup> V.ö. Archivum Secretum Vaticanum, Collectoriae, Vol. 183, fol. 59 (= 70) verso, col. I; fol. 63 (=74) recto, col. I; fol. 110 (= 121) verso, col. I; fol. 113 (=124) recto, col. I; fol. 68 (=79) verso, col. I; *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series prima, tomus primus / Vatikáni Magyar okirattár. Első sorozat, első kötet / Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria / Pápai tized-szedők számadásai 1281–1375*. Budapest, 1887. 145–161., 350–351., 364–365., 181.; Ortway, Theodorus: *Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIVo e tabulis rationes collectorum pontificiorum annis 1281–1375 referentibus eruta digesta illustratae / Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*. Budapest, 1891. 353–494., 175–177., 339.; *Schem. Csanád*. 1880. 39–64.; Juhász Kálmán: *A csanádi püspökség története*. 3. k. (1307–1386.), 32–36.; u.a.: 4. k. (1386–1434.), 87–124.
- <sup>10</sup> Ehhez v.ö. Juhász Kálmán: *A csanád-temesvári püspökség története 1243–1307*. Makó, 1933. 136–139.; u.ő.: *A csanádi püspökség története 1386–1434*. Makó, 1947. 35.; u.a.: *A csanádi püspökség története 1434–1500*. 45., 106–112.; u.a.: *A csanádi püspökség története 1500–1552*. 42.
- <sup>11</sup> Ehhez l. Juhász Kálmán: *A csanád-temesvári püspökség története 1243–1307*. 5–7., 17–19.; u.ő.: *A csanádi püspökség története 1434–1500*. Makó, 1947. 16–17., 127–131.; Roos, Martin: *Erbe und Auftrag*. I/1. k., Die alte Diözese Csanád, 1. r., 150–151., 188–189., 256–257., 272–273., 298–299.
- <sup>12</sup> Ehhez l. Juhász Kálmán: *A csanádi püspökség története 1386–1434*. 20–21., 28–29., 59–61., 68–70.; u.ő.: u.a.: 1434–1500. 13–14., 35–43., 53–55., 71–73., 87–91., 130–131.; Roos, Martin: *Erbe und Auftrag*. I/1. k., Die alte Diözese Csanád, 1. r., 160–187. (passim)
- <sup>13</sup> Ehhez l. Juhász Kálmán: *A csanádi püspökség története 1500–1552*. 49–52., 55–56.; Roos, Martin: a jelzett helyen, 202–203.
- <sup>14</sup> L. Borovszky Samu: *Csanád vármegye története 1715-ig*. Első kötet. Budapest, 1896. 167–168. (–178, passim); Juhász Kálmán: *A csanádi püspökség története 1500–1552*. 66–68., 79–81., 85–86., 90–95.; Wettel, Franz: *Geschichte des Banates im Altertum und Mittelalter*. Temesvár, 1927. 196–197.; Roos, Martin: a jelzett helyen, 218–219.
- <sup>15</sup> Ehhez v.ö. Borovszky Samu – Szentkláray Jenő: *Temesvár, Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, 1911. 32–43.; Preyer, Johann N.: *Monographie der Königlichen Freistadt Temesvár*. Temesvár, 1853. 24–29.; Wettel, Franz: *Geschichte des Banates im Altertum und Mittelalter*. Temesvár, 1927. 207–209.
- <sup>16</sup> A helyzethez l. Juhász Kálmán: *A csanádi / timișorai püspökség története 1552–1608*. Makó, 1935. 1–39.; u.ő.: *A csanádi / timișorai püspökség története 1608–1699*. Makó, 1936. 126–173.; Lotz Antal – Ábrahám István: *A csanádi püspökség története 1699–1730*. Szeged, 2005. 49–68.; Juhász, Koloman – Schicht, Adam: *Das Bistum Timișoara-Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart*. Timișoara, 1934. 54–62.; Roos, Martin: *Erbe und Auftrag*. I/1. k., Die alte Diözese Csanád, 1. r., 213–321. (passim)
- <sup>17</sup> V.ö. megelőző megj. valamint Roos, Martin: a jelzett helyen, 224–225., 234–237., 242–243., 250–255., 262–265., 276–281.
- <sup>18</sup> Az egyházmegye területén, a Maros folyótól északra sajnos csak 6 plébánia vészelt át a török időköt: Szeged, Makó, Földeák, Radna, Arad város és Arad vár. V.ö. *Schem. Csanád*. 1900. 25. Missziós központok léteztek a Marostól délre Lippán, Temesváron, Karánsebesen, Orsován és Krassóváron. V.ö. 19. megj.
- <sup>19</sup> Ez a köv. két plébánia: Bulcs és Temesszlatina. – Bulcs hely- és plébánia történetéhez, ahol korábban bencés monostor is állt, l. *Damiani Fuxhoffer Monasteriologiae regni Hungariae libri duo, recognovit Maurus Czinár*. Tomus I., Pestini, 1858. 271.; Juhász Kálmán: *Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében*. Budapest, 1926.

- 38–43.; Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. 2/1. k., Budapest, 1884. 85–93.; Orthmayr Tivadar – Szentkláray Jenő: *Történelmi Adattár Csanád-egyházmegye hajdانا és jelenéhez*. 2. k., Temesvár, 1872. 339–351., 371–378.; Szentkláray Jenő: *A csanád-egyházmegyei plebániák története*. Temesvár, 1898. 523–562.; *Schem. Csanád*. 1900. 161–162. Temesszlatina történetéhez I. Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*. 2/2. k., Budapest, 1885. 183–184.; *Schem. Csanád*. 1900. 233–234.
- <sup>20</sup> Bécs felszabadításához I. az újabb kiadványok közül Kreutel, Richard F.: *Kara Mustafa vor Wien. Osmanische Geschichtsschreiber I*. Graz-Wien-Köln, 1976; Waissenberger, Robert: *Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau 1683*. Salzburg und Wien, 1982; Kreutel, Richard F. – Teplý, Karl: *Kara Mustafa vor Wien 1683. Osmanische Geschichtsschreiber, Neue Folge I*. Graz-Wien-Köln, 1982.
- <sup>21</sup> A karlócai békéhez I. Roos, a jelzett helyen, I/1. k., 300–303., 308–309.
- <sup>22</sup> Temesvár bevételéhez I. Borovszky Samu – Szentkláray Jenő: *Temesvár. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, é.n. 54–58.; Preyer, Johann N.: *Monographie der Königlichen Freistadt Temesvár*. Temesvár, 1853. 48–53.; Wettel, Franz: *Geschichte des Banates im Altertum und Mittelalter*. Temeswar, 1927. 284–295.; Roos: a jelzett helyen, I/1. k., 316–319.
- <sup>23</sup> Ehhez I. Wettel, Franz: a jelzett helyen, 298–306. (passim); Roos: a jelzett helyen, I/1. k., 319–321.
- <sup>24</sup> U.o. 306–307. ill. 320–321., 312–315., szintén Roos: *Erbe und Auftrag*. I/2a. k., Die alte Diözese Csanád, 2a. r., 21–76. (passim)
- <sup>25</sup> V.ő. Roos, Martin: *Erbe und Auftrag*. I/1. k., Die alte Diözese Csanád, 1. r., 298–299.; Baróti Lajos: *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*. 2. k., Pótfüzet, Temesvár, 1893–1907. subvocibus oláh, serb, Szerbia (passim)
- <sup>26</sup> V.ő. Milleker, Felix: *Die erste organisierte deutsche Kolonisation des Banats unter Mercy 1722–1726*. Banater Bücherei XI., Bela Crkva (Weißkirchen) / Werschetz, 1923; Kallbrunner, Josef: *Das kaiserliche Banat. Errichtung und Entwicklung des Banats bis 1739*. München, 1958. 26–37.; Kraushaar, Karl: *Kurzgefaßte Geschichte des Banates und der deutschen Ansiedler*. Wien, 1923. 99–109.
- <sup>27</sup> A bolgárok betelepüléséhez I. Telbis, Karol: *200 gudini u Banata 1738–1938. života i običaja na banatsčite balgare*. Timișoara, 1938; Roos: a jelzett helyen, I/2a. k., 150–153., 172–175. (passim); Marton János: *Avingai bolgárok és paluchánok bevándorlásának anyagi és szellemi fejlődésének rövid története*. A Mária-Terézia és I. Ferenc magyar királyok által a bolgároknak kiadott váltságleveléi. In: Emléklap a vingairóm(ai) katolikus templom keletkezése, építése és felszenteléséről. Arad, 1892. 1–5., 6–10.
- <sup>28</sup> A Mária Terézia uralkodása alatti betelepítésekhez I. Schünemann, Konrad: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*. Berlin, 1935/36.; Kraushaar, Karl: *Kurzgefaßte Geschichte des Banates und der deutschen Ansiedler*. Wien, 1923. 123–168. (passim)
- <sup>29</sup> A jozefinista betelepítésekhez I. Kraushaar, Karl: *Kurzgefaßte Geschichte des Banates und der deutschen Ansiedler*. Wien 1923. 168–173.
- <sup>30</sup> A bánácsi csehek betelepüléséhez I. Graßl, Peter: *Geschichte der deutsch-böhmischen Ansiedlungen im Banat*. Prag, 1904; Schmidt, Josef: *Die Deutschböhmen im Banate*. Ein Heimatbuch zur Jahrhundertwende. Timișoara-Temeswar, 1938.
- <sup>31</sup> V.ő. a statisztikai adatokat Roos: *Erbe und Auftrag*. I/2b. k., Die alte Diözese Csanád, I/2b. r., 90–91., 117–119., 156–157., 182–183.
- <sup>32</sup> V.ő. a 12. megj., valamint *Schem. Csanád*. 1900. 83–87. (a plebániák időrendben való felsorolását) és passim.
- <sup>33</sup> Ehhez I. Takáts, Andreas: *Ladislaus Graf von Nádasdy. Sein Leben und Wirken mit besonderer Berücksichtigung der Neubelebung der Csanáder Diözese*. Dissertation (gépelt dolgozat). Wien, 1934. 62–68.; u.ő. *Gróf Nádasdy László csanádi püspök 1662–1729*. Szeged, 1943. 108–115.
- <sup>34</sup> Ehhez I. Papp, Anton: *Euseb Anton Adalbert Freiherr von Falkenstein, Bischof von Csanád 1730–1740*. Disszertáció (gépelt dolgozat). Wien, 1934. 52–60.; Juhász Kálmán: *Bischof Adalbert von Falkenstein 1671–1739*. Kézirat, 143–152.
- <sup>35</sup> U.o. 74–78., 153–156.; Diplich, Hans: *Die Domkirche in Temeswar*. Ein Beitrag zu ihrer Baugeschichte. München, 1972; Born, Robert: *Die Domkirche in Temeswar (Timișoara)*. Eine kunstgeschichtliche Interpretation. In: Beiträge zur Kunstgeschichte Ostmittel europas. 13. k., Marburg, 2001. 212–247.; Roos, Martin: *Erbe und Auftrag*. I/2a. k., Die alte Diözese Csanád, 2a. r., 148–149., 184–185., 190–201., 220–221., 224–237.

- <sup>36</sup> Ehhez l. Kováts Sándor: *A csanádi papnevelde története 1806–1906*. Temesvár, 1908. 226–243., 244–428. (passim), 429–558. (passim); Roos: a jelzett helyen, I/2b. k., 38–43., 46–47., 50–51.
- <sup>37</sup> Ehhez l. Bugarski, Stevan: *Lyceum Temesvariense*. Timișoara, 2008.; Roos: a jelzett helyen, I/2b. k., 154–155.
- <sup>38</sup> A forradalom eseményeihez az egyházmegye területén l. Roos, Martin: *Erbe und Auftrag*. I/2b. r., Die alte Diözese Csanád, 2b. r., 187–307.
- <sup>39</sup> Az osztrák-magyar kiegyezéstől az I. világháborúig tartó fejlődéshez az egyházmegye területén l. Roos, Martin: *Die katholischen Donauschwaben im Banat und in der Diözese Tschanad (1867–1918)*. In: Die katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867–1918. Stuttgart, 1977. 240–377.; Gyurgyák János – Pótv János – Cieger András: *A kiegyezés*. Nemzet és emlékezet. Budapest, 2004
- <sup>40</sup> V.ö. Weidlein, Johann: *Die verlorenen Söhne, Kurzbiographien großer Ungarn deutscher Abstammung*. 2. k. Wien, 1960, 1967
- <sup>41</sup> Gyurgyák János – Pótv János – Zeidler Miklós: *Trianon*. Nemzet és emlékezet. Budapest, 2003; Roos: a jelzett helyen, 252–255.; Tóth István György: *Millenniumi magyar történet*. Budapest, 2002. 425–473.; Marin, William – Munteanu, Ion – Radulović, Gheorghe: *Unirea Banatului cu România*. Timișoara, 1968; Marin, William: *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*. Timișoara, 1978; Tafferner, Anton: *Zur diplomatischen Vorgeschichte der Aufteilung des Banates nach dem Ersten Weltkrieg und die Politik des Banater Schwabentums 1918/20*. In: Der donauschwäbische Lehrer. Jahrbuch, 1. k. München, 1959. 22–62.; Walz Erich: *Das Deutschtum in den 1920 bei Ungarn gebliebenen Teilen von Batschka und Banat*. Deutsches Ausland-Institut, Neue Folge 9. k. Brünn-München-Wien, 1943
- <sup>42</sup> *Schem. Csanád*. 1900. 30.; u.a. 1913. 32.
- <sup>43</sup> *Schem. Csanád*. 1919. 90–91. valamint 78–80. (362 világi és 95 szerzetes pap).
- <sup>44</sup> *Schem. Csanád*. 1922. 13., valamint saját kiemeléseim az 1922-es sematizmus alapján, 33–42. (passim), 48., 72–74., 77–79.
- <sup>45</sup> Glattfelder püspökhöz l. MKL. 4. k. 114–115.; ŰMÉL. 2. k. 1020; Zombori István: *Igazságot szeretettel*. Glattfelder Gyula élete és munkássága; *Schem. Csanád*. 1913. 59–60.; *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*. 36–38.; Petri, Anton Peter: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquarstein, 1992. 553–555. hasáb; Juhász, Koloman – Schicht, Adam: *Das Bistum Timișoara – Temesvar*. Vergangenheit und Gegenwart. Timișoara, 1934. 125–131.
- <sup>46</sup> A személyéhez l. ŰMÉL. 3. k. 975–976.; MKL. 7. k. 10–12.; Zombori István: *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete*. Szeged, 1995
- <sup>47</sup> L. Annuario Pontificio 2012. (817–)818.
- <sup>48</sup> *Schem. Csanád*. 1922. 13., valamint saját kiemeléseim az 1922-es sematizmus alapján, 38–78. (passim)
- <sup>49</sup> V.ö. Lehmann, Michael: *Die katholischen Donauschwaben im jugoslawischen Banat 1918–1945*. In: Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918–1945. Im Zeichen des Nationalismus, Donauschwäbische Beiträge 59. Freilassing, 1972. 154–206. (l. még 207–355.)
- <sup>50</sup> A Trianon utáni Magyarország egyházi viszonyaihoz l. Nyisztor Zoltán: *Ötven esztendő. Századunk magyar katolikus megújodása*. Bécs, 1962; Adriányi, Gabriel: *Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945*; Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. h.n., 1999
- <sup>51</sup> L. Annuario Pontificio 2012. 736.
- <sup>52</sup> *Schem. Csanád*. 1922. 12., valamint saját kiemeléseim az 1922-es sematizmus alapján, 14–79. (passim); Roos, Martin: *Die katholischen Donauschwaben im Banat und in der Diözese Tschanad 1867–1918*. In: Die katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867–1918. Im Zeichen des Liberalismus. Stuttgart, 1977. 252–255.
- <sup>53</sup> *Az 1923-as alkotmány 22. cikkelye*, valamint egy 1925-ös sajátos szabályzat és statutum által szavatolva, amelyet csak az ortodox egyház számára hoztak létre, minden más egyház és vallásfelekezet az 1928-as általános kultusztvénynnek volt alárendelve.
- <sup>54</sup> Temesvári Püspöki Levéltár. *Chronica Aulæ, Glattfelder*. 10.; Roos, Martin: *Die katholischen Donauschwaben im Banat und in der Diözese Tschanad 1867–1918*. 255.
- <sup>55</sup> A püspök helyzetének megváltozása az országból való kiutasításáig és Magyarországra való áttelepüléséig l. *Chronica Aulæ, Glattfelder*. 7–34.; Engemann, Nikolaus: *Die donauschwäbischen Katholiken im rumänischen Banat 1918–1945*. In: Die Katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918–1945. Im Zeichen des Nationalismus, Freilassing 1972, Donauschwäbische Beiträge 59. 102–105.

- <sup>56</sup> Az Apostoli Kormányzóság létrehozásához Temesváron I. Ordines Circulares Csanádienses 40 (1922–1923.) 79–82. / 853 sz. 1923. március 12., a bukaresti nuncius leirata 2558 iktatószámmal 1923. február 17-én. V.ö. Engelmann, Nikolaus: *Die donauschwäbischen Katholiken im rumänischen Banat 1918–1945*. In: *Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918–1945*. Donauschwäbische Beiträge 59. Freilassing 1972, 105–107. (passim). Az Apostoli Kormányzóság létrehozásához a szerb Bánságban I. Ordines Circulares Apostolicae Administraturae Banatus 1923., lapszámozás nélkül / 152. sz., kelt 1923. február 22-én a nagybecskereki (Veliki Bečkerek) plébánia számára, a trsati születésű P. RaphaelRodić OFM kinevezett apostoli adminisztrátor levele 1923. február 19-én, valamint az apostoli adminisztrátor a klérushoz címzett levele 1923. március 19-én, I. sz. (kibocsátotta a belgrádi nuncius 1923. február 10-én), és 40. sz., kelt 1923. április 18-án (az apostoli kormányzó és a klérus első ülésének jegyzőkönyve, amelyet az egyházmegye újjászervezése céljából tartottak); Lehmann Michael: *Die katholischen Donauschwaben im jugoslawischen Banat 1918–1945*. In: *Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918–1945*. Im Zeichen des Nationalismus, Donauschwäbische Beiträge 59. Freilassing 1972, 159–160.; Erős Lajos: *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. Tóthfalu-Kisorosz, 1993. 151–155.
- <sup>57</sup> L. Acta Apostolicae Sedis 22 (1930). 381–386. (1930. június 5-én kelt bulla) Reg. in Canc. Apost. vol. XLII. nr. 13 – M. Riggi; Ord. Circ. Timisoaren. 3 (1929–1930.) 127–129. / 3176. sz., kelt 1930. augusztus 5-én (6428. sz. kelt a Romániai Apostoli Nunciaturán 1930. július 16-án a temesvári egyházmegye megalapításáról; a nunciatura 6437. sz. leirata, kelt 1930. július 18-án Pacha Ágoston kinevezése apostoli kormányzóvá vonatkozóan; a nuncius kísérelve mindkét dokumentumhoz, kelt 1930. július 22-én), valamint Pacha apostoli kormányzó utasítása a plébániák számára az 1930. augusztus 15-én megtartandó ünnepséghez, amikor az egyházmegye de jure et de facto megalakul.
- <sup>58</sup> L. Acta Apostolicae Sedis 79 (1987.) 435–436. / bulla 1986. december 16-án, az Államtitkárság iktatószáma 190. 539.; Erős Lajos: *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez*. Tóthfalu-Kisorosz, 1993. 176. (a belgrádi nuncius 215 / 1986. sz. leirata, ill. 218. sz., kelt 1986. december 17-én).
- <sup>59</sup> V.ö. Engelmann, Nikolaus: *Die donauschwäbischen Katholiken im rumänischen Banat*. a jelzett helyen, valamint Lehmann, Michael: *Die katholischen Donauschwaben im jugoslawischen Banat*. a jelzett helyen; Rückblick auf die ersten fünf Jahre der Temesvarer Apostolischen Administratur. Vom 12. März 1923 bis 12. März 1928. Visszapillantás a temesvári apostoli kormányzóság első öt évére, 1923. március hó 12-től 1928. március hó 12-ig. Timișoara, 1928; Kräuter, Franz: *Erinnerungen an Bischof Pacha. Ein Stück Banater Heimatgeschichte*. Bukarest, 1995; Tafferner, Anton: *Die katholischen Donauschwaben in Ungarn 1918–1945*. In: *Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918–1945*. Donauschwäbische Beiträge 59. Freilassing 1972, 13–81.; Adriányi, Gabriel: *Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945*. 53–90.; Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. h.n., 1999; Engelmann, Nikolaus: *Bischof Pacha von Temesvar*. Ein Lebensbild, Schriftenreihe des Katholischen Auslandssekretariates Nr. 1. München, 1955
- <sup>60</sup> A magyarországi helyzethez l. Adriányi, Gabriel: *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns*. Studia Hungarica 30. München, 1986. 146–176.; Tafferner, Anton: a jelzett helyen (passim); Adriányi, Gabriel: *Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945*. Studia Hungarica 6. 91–116.; Gergely Jenő: a jelzett helyen (passim); Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. II. k. Abaliget, 1994. 171–332. (passim). A temesvári egyházmegye helyzetéhez l. Engelmann, Nikolaus: a jelzett helyen., 147–153.; u.ő., Bischof Pacha. 33–40.; Kräuter, Franz: *Erinnerungen an Bischof Pacha*. 122–127., 134–143.; Simonis, Heinrich: *Gespensgang durch die Zeit. Aus den dunklen Tagen des Hitlerfaschismus im Banat*. Timișoara, 1946; Engelmann, Nikolaus és mások: *Schwester Hildegardis. Weg, Werk und Vermächtnis*. Vom Wirken einer deutschen Ordensfrau im Banat. München, 1996. (passim); Astfalk, Sabine E. – Nischbach, Josef: *Ein Leben für Glaube und Volkstum*. Stuttgart, 2000. (passim). A szerb Bánát helyzetéhez l. Lehmann, Michael: a jelzett helyen (passim)
- <sup>61</sup> L. Tóth István György: *Millenniumi magyar történet. 540–554.*; A második világháború. Szerk. Gyurgyák János – Pótv János – Ungváry Krisztián. Budapest, 2005
- <sup>62</sup> Monitorul Oficial 1948. Decretnr. 177 pentru regulim general al cultelor religioase 1948. augusztus 3., Articolul 22. V.ö. Pop, Nicolae: *Kirche unter Hammer und Sichel*. Berlin, 1953. 66–68.
- <sup>63</sup> A magyarországi, különösen az eleki eseményekhez l. Stöckl, Johann – Brandt, Franz: *Die Geschichte der Gemeinde Elek in Ungarn*. Weinheim, 1977. 140–148.; Schieder, Theodor és mások: *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. II. k. Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Bonn-Düsseldorf, 1956. A romániai helyzethez l. Schieder, Theodor: *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. III. k. Das Schicksal der Deutschen in Rumänien. Bonn-Berlin, 1957 (passim); Freihoffer,



Heinrich – Dürrbeck, Franz: *Der Leidensweg der Banater Schwaben im zwanzigsten Jahrhundert. Das Banat und die Banater Schwaben*. 2. k. München, 1983; Freihoffer, Heinrich: *Sklaven im Baragan*. Deggendorf, 1981; Weber, Wilhelm: *Und über uns der blaue endlose Himmel. Die Deportation in die Bănăgan-Steppe Rumäniens 1951*. München, 1998; Marinescu, Viorel – Vighi, Daniel – Botescu, Mihai: *Fotomemoria unei deportări-Bănăgan 1951*. Timișoara, 1995. A jugoszláviai szerb Bácság helyzetéhez l. Schieder, Theodor: *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. V. k. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien. Bonn-Düsseldorf, 1961 (passim); Rohrbacher, Leopold: *Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrottung des Donauschwäbentums in Jugoslawien 1944–1948*. Salzburg, 1949; Gruber, Wendelin: *In den Fängen des roten Drachen. Zehn Jahre unter der Herrschaft Titos / Die Flucht-Donauschwäbische Passion*. Ditzingen, 1994; Beer, Josef – Wildmann, Georg és mások: *Arbeitskreis Dokumentation, Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*. 4 k. München-Sindelfingen, 1994–1997.; Wildmann, Georg és mások: *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944–1948*. Die Stationen eines Völkermords. München, 1998; Prokle, Herbert – Wildmann, Georg és mások: *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*. Prevod na srpski jezik engleske verzije za Evropu. Beograd, 2004; Springenschmid, Karl: *Janitscharen? Die Kindertragödie im Banat*. Eckart-Schriften, 65. fűzet. Wien, 1978

- <sup>64</sup> Az általános helyzethez l. Galter, Alberto: *Rotbuch der verfolgten Kirche*. Recklinghausen, 1957; Stehle, Hansjakob: *Die Ostpolitik des Vatikans 1917–1975*. München-Zürich, 1975; Adriányi, Gabriel: *Die Führung der Kirche in den Sozialistischen Staaten Europas*. Sammlung Wissenschaft und Gegenwart. München, 1979; Casaroli, Agostino: *A türelem vértanúsága. A Szentzsék és a kommunista államok (1963–1989.)*. Budapest, 2001. Magyarországhoz l. Adriányi, Gabriel: *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns*. Studia Hungarica 30. München, 1986. 177–197.; Vecsey József: *Mindszenty okmánytár*. 3 k. München, 1957; u.ő, *Kardinal Mindszenty*. Beiträge zu seinem siebzigsten Geburtstag. München, 1962; Vasari, Emilio: *Der verbannte Kardinal. Mindszenty Leben im Exil*. Wien-München, 1976; *A száműzött bíboros, Mindszenty az emigrációban*. San Francisco-München, 1976; Mindszenty József: *Emlékirataim*. 4. kiad. Budapest, 1989; Mindszenty, József Kardinal: *Erinnerungen*. Frankfurt-Main-Berlin-Wien, 1974; Molden, Fritz – Pogány, Eugen: *Ungarns Freiheitskampf*. Wien, 1956; Tóth István György: *Millenniumi magyar történet*. Budapest, 2002. 557–627.; Gyurgyák János-Póto János – Szokolczai Attila: *Nemzet és emlékezet*. Budapest, 2006; Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. II. k. 171–332. (passim) Romániához l. *Martiri pentru Hristos din România în perioada regimului comunist*. București, 2007; Pop, Nicolae: *Kirche unter Hammer und Sichel. Die Kirchenverfolgung in Rumänien 1945–1951*. Berlin, 1953; Engelmann, Nikolaus: *Bischof Pacha von Temesvar*. Ein Lebensbild. Schriftenreihe des Katholischen Auslandssekretariates Nr. 1. München, 1955; Kräuter, Franz: *Erinnerungen an Bischof Pacha*. Ein Stück Banater Heimatgeschichte. Bukarest, 1995; Just, Hans Martin: *In den Krallen des roten Drachen*. Ein Märtyrer der XX. Jahrhunderts (P. PaulusWeinschrott SDS). Temeswar, 1999; Engelmann, Nikolaus és mások: *Schwester Hildegardis. Weg, Werk und Vermächtnis*. Vom Wirken einer deutschen Ordensfrau im Banat. München, 1996; Diplich, Hans: *Schwester Patricia B. Zimmermann*. Eine Monographie. Wangen, 1989; Kräuter, Franz (sen!): *Meine „Schuld“ und meine Sühne*. Karlsruhe-Timișoara, 1995; Haubenreich, Franz: *Fluchttagbuch des Pfarrers Franz Haubenreich (1902–1976.)*. Monsheim, 2006; Totok, William: *Episcopul, Hitler și Securitatea. Procesul stalinist împotriva „spionilor Vaticanului” din România*. Istorii subterane. București, 2008; Bozgan, Ovidiu: *Cronica unui eșec previzibil. România și Sfântul Scaun în epoca pontificatului lui Paul al VI-lea (1963–1978.)*. București, 2004; A katolikus papok és hívek marosvásárhelyi értekezlete. h.n. (Ápril 1950).; A katolikus papok és hívek gyergyószentmiklósi értekezlete. (Szeptember 1950). București, 1950; Vaticanul, *unealtă josnică a afață orilor la război*. h.n. és é.n.; *Procesul unui grup de spioni a centrului de spionaj italian – București*. 10–17 septembrie 1951. București, 1952; Astfalk, Sabine E.: *Josef Nischbach. Ein Leben für Glaube und Volkstum*. Stuttgart, 2000; Tempfli Imre: *Sárból és napugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966*. Budapest, 2002; Hetényi Varga Károly: a jelzett helyen (passim) Jugoszláviához l. Hetényi Varga Károly: a jelzett helyen (passim); Erős Lajos: *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskerek Egyházmegye történetéhez*. Tóthfalu-Kisorosz, 1993 (passim); Baković, Anto: *Hrvatski Martirologij XX. stoljeća*. Zagreb, 2007. XIX. 17–719. (passim)

<sup>65</sup> Ordines Circulares Timișoarenses 1991. Nr. 5000 vom 25. Dezember 1991.

<sup>66</sup> V.ö. 61. megj.

<sup>67</sup> L. Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. 155–211.

<sup>68</sup> Annuario Pontificio 2012. 714.

<sup>69</sup> L. AAS LXXXV (1993) 871–876. (Nova Hungaricarum circumscriptionum ecclesiarum compositio).

<sup>70</sup> Annuario Pontificio 2012. 714.

## A Temesi Bánság vallási ügyei az osztrák Államtanács 1771–72-es jegyzőkönyveiben

Kovács Kálmán Árpád

### Abstract

*Tanulmányomban egy speciálisan fölhasznált forráscsoport, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött Államtanács-jegyzőkönyvek segítségével igyekeztem ügymeneti metszetet adni a Temesi Bánságban 1771–1772-ben érvényesülő valláspolitikáról. Az általam feldolgozott források az Államtanács koordinatív tanácsadó szerv jellegénél fogva a területi, szakigazgatási és a speciális terület ellátására létrehozott bizottsági szervekre széttagolt felső szintű, udvari közigazgatás előterjesztéseinek és a rá született uralkodói döntéseknek egyediállító áttekintését adják egy olyan átmeneti időszakról, „rendszerváltozásról”, amikor a Bánság elhatározott reinkorporálása után az osztrák uralom olyan politikai örökséget igyekszik hátrahagyni, amely a magyar rendiség számára is követendő mintául szolgálhat.*

Az Államtanács a bécsi udvari hatóságok munkáját összehangoló tanácsadó testület volt. Minden egyes, az uralkodónó által elé utalt kérdést birodalmi (összállami) szempontból elemzett, és proponálta az uralkodó nevében az adott iratra rávezetendő döntést vagy elküldendő kéziratot. Ezek a határozatok legtöbbször az Államtanács ülésein nyerték el végső formájukat, melyeket az ügy tartalmi összefoglalójával együtt jegyzőkönyvekbe vezettek. Tizennégy éves kutatásaim alapján bátran kijelenthetem, hogy az *Államtanács-jegyzőkönyvek* kiváló emlékeztetőül szolgáltak



az uralkodó és szűk tanácsadói köre számára, amelyekben a ma történésze is remekül használható történeti forrást talál. Az *Államtanács-jegyzőkönyvek* ugyanis segítenek legyőzni a kor igazgatástörténetének két alapvető problémáját, mellyel már a kortársak is küzdöttek: a terjedős barokk hivatali nyelvezetet, valamint a hatásköri átfedéseket és szétaprózottságot. Ez utóbbira példa: a külön kormányzott Temesi Bánság vallásügyével az 1760–70-es években olyan szakigazgatási szervek, területi alapon szervezett hatóságok és speciális feladatra létrehozott külön bizottságok foglalkoztak, mint az Udvari Kamara, az Udvari Haditanács, a Magyar és a Cseh-osztrák Udvari Kancellária, a Miniszteriális Banco Deputáció, a Bánsági és Uradalmi Ügyek Kamarai Ügyosztálya, az Illír Udvari Deputáció vagy éppen az Udvari Tanulmányi Bizottság.

1772 annak a dilemmának az utolsó időszaka, hogy Mária Terézia 1741-es ígérete szerint reinkorporálni kell-e a területet a Magyar Királyságba, vagy ellenkezőleg: különállását az önálló koronatartománnyá, örökös tartománnyá szervezés útján még inkább meg kell-e erősíteni. Ebben az időszakban még mindig hangsúlyos kifejezést nyert, hogy protestánsok, zsidók és minden, a Bánátban meg nem tűrt vallás a küszöbön álló prédiumplicitációkból ki van zárva.<sup>1</sup> Az örményeket viszont birtokjoghoz juttatták, mert a katolikus elemet erősítették. Amikor Bogdan Bogdanovich 1771 elején a Török Birodalomból kivándorolni akaró örmény-katolikus családok számára bevándorlási engedélyért folyamodott, egyúttal kérelmezte egy olyan terület kiutalását is számukra, melyet ezen örmény családok birtokolhatnának („zur Possessionirung”). Az örmény lókereskedőt az Udvari Haditanács is támogatta azon ígérete fejében, hogy Lengyelországból tekintélyes számú lovat hoz be, és Magyarországon is meghonosítja az ottani jobb lótenyésztést. Így a Titkos Udvari és Államkancellária előterjesztése szerint 1771. március 22-én egy olyan értelmű kézirat ment gróf Hatzfeldhez, az Udvari Kamara elnökéhez, miszerint a nevezett örmény családokat vagy a magyar kamarai birtokokon, vagy pedig a Bánátban telepítsék le.<sup>2</sup> Az unió a rendkívül erős illír privilégiumok miatt szinte lehetetlen volt. Unitus közösség egy létezett a Bánságban, a savrani (vagy sabrani), ahol posztómanufaktúra is működött. 1771 szeptemberében a Bánáti és Koronajószági Ügyek Osztálya benyújtott egy tervezetet az itteni vallási unió támogatására, melyet az Államtanácsban született döntés el is fogadott.<sup>3</sup> A római katolikus telepések hitéletének biztosítása pénzügyi szempontból komoly feladatot jelentett. A leggyakrabban előforduló probléma a katolikusok templomépítési költségeinek előteremtése volt. Bécs a katolikus vallású lakosság egyházi és iskolai szükségleteinek fedezését állami feladatnak tekintette, az ezzel kapcsolatos kiadásokat kincstári forrásból finanszírozta. A kamarai alapítású vagy támogatású iskolákról írta egyik 1766-os vótumában báró Borié, hogy Erdély és a Temesköz természeti kincsei Isten ajándékai, amelyet az igaz hit terjesztésével lehet meghálálni, ami az

állam érdekét is szolgálja, mivel az állam számára egyúttal minden azon múlik, sikerül-e jó keresztényeket formálnia és az ifjúságot jó nevelésben részesítenie. Mert a jó keresztények értelmes emberek és egyúttal élelmes alattvalók.<sup>4</sup> Ezeknek az iskoláknak tehát fontos feladata volt a római katolikus hit terjesztése és a megfelelő neveléssel az ifjúság vallásos öntudatának erősítése, amelyet az államélet vezető elitjének gondolkodásában már kiegészített a felvilágosult abszolutizmus haszonelvű gondolkodásmódja. De a kincstári jövedelmek mellett a vallási alapok, és az 1770-ben bevezetett lotto di Genova szerencsejáték monopol-jövedelme is az uralkodó rendelkezésére álltak a katolikus vallás intézményeinek (templom, iskola) és alkalmazottainak (lelkészek, iskolamesterek) fizetésére.<sup>5</sup> Az Udvari Kamara alábbi előterjesztése jól láttatja a katolikus egyház kivételezett helyzetét és anyagi preferálását. A birodalom központi pénzügyi hatósága javasolta, hogy egy Hankisch nevű magánadományozónak a becskerekai templomépítéshez megelőlegezett 839 forintját térítsék meg örökösének. A királynő kincstári költségnek minősítette a templomépítést, és állami forrásból rendelte el az örökösök kárpótlásának fedezését.<sup>6</sup> Kisjécsában (Klein-Jetscha) 1772 októberében határozott el egy új létrehozása. Az állami plébániaszervezések és templomépítések az uralkodót tették ezen egyházközségek kegyurává, mely üresedés esetén a patrónusi szerepben fellépő államhatalom jogává és kötelességévé tette az új plébános kiválasztását és kiküldését. Ilyen körülmények között került sor a fenti időpontban az Újbesenyőben (Neu Beschenowa) megüresedett két plébánia betöltésére. Az Államtanácsban elővett ügyek nem kívántak érdemleges véleményezést és tárgyalást, így Mária Terézia saját kezűleg írta az ügyiratokra placetjét.<sup>7</sup>

Általános volt a ferenceseknek a helyi adottságokhoz igazított természetbeni juttatásban való részesítése. Így részesítették például a temesváriakat tűzifa- és só-, míg például az erdélyi vajdahunyadiakat vasszegélyben.<sup>8</sup> Az anyagi háttér megteremtése mellett gondot okozott a megfelelő létszámú lelkigondozó személyzet biztosítása is. Gróf Hatzfeld egyik jelentése a világi papok hiányára mutatott rá. Mária Terézia válaszában kimutatást kért: miért nem tudnak a hatóságok a Bánát számára elegendő világi papról gondoskodni? Ezért a szükség megkövetelte, hogy „*az erre a célra még nem kihasznált szerzetespapok lássanak el több ottani plébániát.*” A temesvári adminisztráció 1771 őszére meg is tette a döntésnek megfelelő intézkedéseket, melyért uralkodói dicséretben részesült. Tudjuk, hogy 1765-ben merült fel először az a gondolat az Államtanácsban, hogy a szerzeteseket lelkigondozói feladatok ellátására kellene kötelezni. Különösen Kaunitz pártfogolta ezt a gondolatot.<sup>9</sup> Ez az elv tükröződik, a fenti 1771 augusztus végi, Bánáttal kapcsolatos döntésben, hogy azután 1772-től a lelkigondozás megjavítására tett intézkedések egy éven belül a cseh és az osztrák örökös tartományokban már szerzetesellenes fordulatot vegyenek. Az 1772. június 20-ai rendelet előírta, hogy a püspökök („*Ordinarios*”)

a világi papok számát növeljék, és jelentsék, hogyan lehetne a szerzetesek számát úgy csökkenteni, hogy az a lelkigondozásban ne okozzon zavart.<sup>10</sup>

A bánági telepítés anyagi problémái az egyházi életre is kihatottak. A korábbi negatív tapasztalatok alapján 1771 decemberében Sartori és Ried tanácsosoknak már tudtára kellett adnia a jelentkezett kolonistáknak, hogy saját maguknak kell fedezniük a letelepedés terheit, tehát rendelkezniük kell a földműveléshez szükséges alapvető szerszámok és állatok (az úgynevezett „*fundus instructus*”) előteremtéséhez szükséges anyagiakkal. Bár a Bánati Ügyosztály által előterjesztett, 56 szükségét szenvedő családot segélyben részesítették, de – a már korábban elrendelteknek megfelelően – az ilyen állami gondoskodás alá vett kolonistákat haladék nélkül munkára kellett ösztönözni. A guttenbrunni (temeshidegkúti) plébánost illő módon megintették, mert még a temetést is megtagadta azoktól, akiknek családja a neki járó stólát nem tudta megfizetni.<sup>11</sup> A stólaügy kényes kérdés volt minden olyan helyen a Habsburg Birodalomban, ahol a katolikus lakosság nem katolikussal elegyedett. A karintiai és stájer hegyvidékeken 1761-ben a szentségekkel való élés fellendítésére a vallásügyi bizottságoknak a helyi ordináriusokkal és papsággal egyetértésben egy méltányos stóla rendet is meg kellett állapítaniuk. Megoldást kellett arra a problémára találni, ha a plébániák jövedelme régi privilégiumok miatt igen egyenlőtlenül oszlott el, és a szegényebb helyeken a plébánosok kirívó módon a stólaból csak nagyon nyomorúságosan tudtak megélni. Nem volt szabad megengedni, hogy 30 krajcárt elkérjenek egy szentáldozásért, egy forintot egy gyónásért, ami a szegényeknek nagy hátrányt jelentett. Emiatt ráadásul sokan lelki vigasz nélkül haltak meg, mivel halogatták a paphoz fordulást. (A bécsi diócezisben ekkor már ingyen házhoz vitték ezeket a szentségeket a haldoklóknak.) Ráadásul ez a gyakorlat a vallási ellenfeleknek is alkalmat adott arra, hogy azt állítsák: a katolikusoknál a bűnbánat szentsége az ősrégi egyházi rendtartással ellentétes módon megvásárolható, és a papok ezeket nem keresztyéni szeretetből és hivatásuk parancsa szerint szolgáltatják ki, hanem gyalázatos, ideig való haszonlesésből.<sup>12</sup> A fenti, ausztriai példa alapján valószínűsíthető, hogy a hidegkúti plébános az utolsó kenet szentségét meg nem fizető telepesek porhüvelyét nem kísérte ki a temetőbe, nagy botránkozást keltve ezáltal családjaikban és a közösségben. A lelkészkedő papság anyagi szükségleteire szánt, különböző egyházi cselekményekért (keresztelés, bér-málás, esketés, temetés) kiróható stólaszedési jog („*Jura stolae*”) a Bánágban sem kerülhetett szembe az állam által preferált lelkigondozás szükségleteivel. Az állam általában kiemelt figyelmet fordított arra, hogy általában a telepesek lelki istápolása és vigasztalása („*geistliche Trost und Beystand*”) folyamatos legyen („*nicht gebreche*”), és ennek megfelelően utasította a püspököt a szükséges intézkedések megtételére.<sup>13</sup> Ez utóbbi rendelkezés a korábbiak tükrében valószínűleg egy, a körülményekhez igazodó, méltányos stóla rend kidolgozásának előírását jelentette, valamint azt,

hogy az esetlegesen szükségét szenvedő plébánosok javadalmait milyen forrásból lehetne híveik megterhelése nélkül kipótolni.

A telepések megfelelő lelkigondozásának biztosítása fontos csoportot tett ki a Temesi Bánság 1771–72-es évek vallási vonatkozású ügyeiben. 1771 szeptemberében az aradi esperes, Balthasar Paschinger azt kérelmezte, hogy az Aradra beszállásolt 200 telepecsalád gondozására kiegészítőként még egy második káplánt is beállíthasson. Az Államtanácsban meghozott uralkodói döntés elfogadta Hatzfeld Kamaraelnök javaslatát, amely állandósított egy első kápláni helyet, mivel azt a püspök is támogatta, és azt hogy ennek költségeit az elmúlt 1770. év augusztus havától kezdve térítsék meg az esperes számára. Ezzel szemben a második káplánt a javasolt 100 forint fizetéssel csak addig lehetett fenntartani, amíg a továbbtelepítésre váró családok legalább felének helyet nem találtak a Bánságban.<sup>14</sup> Az 1771 decemberében megintett Joannes Georgius Kopani temeshidegkúti plébános 1772 februárjában némi pótlólagos díjazást kérelmezett maga számára, mivel saját plébániája mellett egy idő óta már Máslak (Blumenthal) telepeseit is ellátta. A Cseh-osztrák Egyesített Kancellária 100 forintot javasolt számára ezért a munkáért megadni, melyet Mária Terézia saját kezével ráírt placetjével el is fogadott.<sup>15</sup> Az újonnan létesített telepesfalvak egyházi gondozásba való vétele sok munkát adott, mely a jezsuita rend 1773-as feloszlatásakor a világi papokká visszaminősített exjezsuiták számára megragadható lehetőségként kínálkozott. Így nyert például Joachim Hödl ünnepnapi prédikátor, templomi hitoktató („*Katechet*”) Kopani plébánosnál menedéket, hogy azután Engl püspök a Temesvár előterében fekvő Szabadfalva (Freydorf) plébánosaként fogadja egyházmegyéjébe.<sup>16</sup>

A bécsi udvar bánsági katolikus egyházpolitikáját sok hasonló példával lehetne még megvilágítani, amelyet a szakirodalom is alaposan feldolgozott már. Ellenben a bánsági hitélet másik fontos tényezőjéről, a görögkeleti hívők és egyházuk helyzetéről már kevesebbet tudunk. Ennek egyik oka az állam elsődleges érdeklődése a római katolikusok iránt, amit a fennmaradt források mennyisége is tükröz, a másik oka pedig az, hogy a tudományos érdeklődés is inkább a kolonizátorok felé fordult, s nem a helyben lakó, volt „*török alattvalók*” iránt. A görögkeleti egyház működését tolerálta a hatalom. Nagyszámú híve miatt nem is tehetett mást. Az ortodox egyház is élvezte az állam támogatását, de csak mint privilegizált testület. Azaz anyagi önállóságának érdekében a hatalom megengedte számára a hívek megadóztatását, a világi ügyintézésért járó díjak, illetékek kiszabását, az egyház örökösödési jogát az utód nélkül elhalt tagok vagyonára. Erdélyben az unitus papság anyagi megsegítése érdekében 1765-ben az udvar a korábban a legfontosabb püspöki jövedelemnek számító felszentelési taxát eltörölte, hogy a püspök ne szaporítsa feleslegesen anyagi érdekből az unitus egyháziak számát, a census cathedraticust (a papságtól szedett évi illetéket) a felére csökkentették, de nem törölték el teljesen úgy,

mint a hagyatékából adandó kánoni részt. A püspöki jövedelmek ezen veszteségeit a kincstár a püspöki fizetés megemelésével ellensúlyozta.<sup>17</sup> Hasonló intézkedéseket érvényesített a központi államhatalom az úgynevezett illír nemzettel szemben is. A papszentelést az *Illír Nemzeti Regulamentum* 22. § 2. cikk alapján a püspököknek feljelentés büntetése mellett („*sub poena quadrupli*”) ingyen kellett végezniük, nehogy bárkit a pénz miatt feleslegesen szenteljenek fel.<sup>18</sup> Az ortodox püspökök nem tizedjövedelmet élveztek, hanem konvenciók adót szedtek papjaiktól. Nagyságát az egyház állapította meg, de a beszéd módjáról a helyi adminisztráció gondoskodott. A konvenciók összegeket a nem egyesült püspökök számára különböző módon hajtották be. A Határőrvidéken a szerb származású fő- és altisztek szedték be az előírt adót. A Temesvári Bánságban a kerületi hivatalnokok révén jutottak a püspökök az őket megillető apanázs birtokába. Magyarországon, respektálva a rendek eddigi türelmét, az uralkodónő az ún. Győri-féle javaslatot fogadta el, amely országosan oldotta meg a kérdést a Helytartótanács közbejöttével.<sup>19</sup> A falusi pópák részben szintén konvenciók szolgáltatásból éltek, de mellette az egyházi illetményföld jövedelméből is. Az 1772. decemberi három nagy adóügyi tárgyalás kapcsán az Államtanácsban született döntés kimondta, hogy a latin rítusú, unitus és nem unitus egyháziakat a föld alapú hadiadót illetően a teljes egyenlőség alapján kell elbírálni. Felmérettette ugyanakkor a tényleges helyzetet, hogy a nem unitus egyháziak a birtokolt földek után hol élvezik a tényleges adómentességet, és előírta annak mérlegelését, hogy nem kellene-e az egyházi földeket különbség nélkül a közadózás alá vonni úgy, hogy ezt az állam egy pénzbeli egyenértékkel ellentételezi az egyháziak számára.<sup>20</sup> A kétkezi munka a szegényebb nem unitus papok életének mindennapi tapasztalata volt, mint akiknek a maguk kezével, maguk állataival és eszközeivel is meg kellett dolgozniuk mindennapi betevő falatukért.<sup>21</sup> A nem unitus klérus jövedelmei rendkívül esetlegesek voltak, mert megélhetésük nagyrészt pusztán hitsorsosainak önkéntes adományaitól függött. Ez a helyzet azonban Kees udvari tanácsos 1777-es értékelése szerint is az illír nemzetnél szerzett tapasztalatok szerint a nép titkos zsarolásává és elnyomásává fajul el.<sup>22</sup> Anyagi, társadalmi és vallási igények is hozzájárultak ahhoz, hogy általános tapasztalat szerint a görög szertartású pópák száma arányaiban véve három-négyszeresen meghaladta a nyugati típusú felekezetek papjaiét vagy lelkészeiét. Ez a helyzet nagyban megnehezítette, hogy a keleti felekezetek papsága anyagi és szellemi-műveltségi értelemben egy nyugati mércével mért értelmiség nivójára emelkedhessen. Az állami adóalap védelme, az állam biztonsága és stabilitása, valamint a felvilágosult abszolutista népművelés igényei mind szükségessé tették, hogy az állam szabályozza a görögkeleti papság személyi állományát és jövedelmeit. Ezáltal viszont az egyházi pályát is biztosabbá és kiszámíthatóbbá tette ezen felekezetekben.

A görögkeletiek nagy száma, az 1740-es években a tiszai és a marosi határvidékek felosztása során kivándorlásban megnyilatkozó nyugtalanságuk (mely egy felemelkedő rivális hatalmat, Oroszországot népesítette) olyan tényezők voltak a tereziánus kor kezdetén, melyek mindenképpen megerősítették a vallás uralkodói privilégiumokban kiváltságolt helyzetét. Sőt, ebben az időben már a külpolitika is az óhitűek érdekeinek fokozottabb figyelembe vételére sarkallt, Oroszország ugyanis a Habsburg Birodalom görögkeleti alattvalóira, mint helyi támogatóikra tekintett. Állampolitikai veszélyt jelentettek a Magyarországot bejáró muszka könyvárusok és a román fejedelemségekből becsempészett egyházi könyvek. Ez utóbbiakat anyagi érdekből gyakran Balázsfalván látták el új borítóval, hogy helyi nyomtatványnak számítson. Bár az unitus nyomda ezáltal nem unitus pénzekhez jutott, amelyet az ottani teológiai szeminárium fenntartására fordítottak, de a cirill betűvel író népeket elárasztották az olyan nyomdatermékek, amelyek az evangélikus és református vallásokhoz hasonlóan kárhuzatos tévtanok hordozói voltak, és amelyek „vakmerő módon” gyalázták azt a vallást, amelyet az uralkodó is vall.<sup>23</sup> Az ügyek hatására Esterházy magyar kancellárhoz kéziratot intézett a Kurzbeck-féle Illír és Keleti Nyelvek Nyomdájával kapcsolatban. A királynő kifejezte azt a reményét, hogy a néhány éve működő nyomda az illír nemzet számára szükséges rituális, mise-, ima- és iskolás könyveket megfelelő számban fogja előállítani. Ezért azt a döntést hozta, hogy „mostantól kezdve az összes ilyenfajta könyv behozatalát az összes örökös országba” elkobzás terhe mellett megtiltja.<sup>24</sup>

A tiltás a Bánságra is vonatkozott, ahol szintén csak a királyi ellenőrzés alatt kinyomtatott egyházi könyveket használhatták törvényesen. Bécs a bécsi nyomdát kifejezetten „a külfölddel fönntartott veszélyes kapcsolat megszüntetése” végett állította fel, ezzel is elhárítva a külföldről behozott vallási kiadványok veszélyes agitációját. Ezenkívül meg kívánta teremteni vele az óhitű és görög katolikus egyházi igények birodalmi ellátási központját.<sup>25</sup> A bécsi Illír Nyomdába szándékozott az állam egy unitus és egy skizmatikus revizort kinevezni. Az Államtanácsban született döntés ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy a cenzornak nemcsak illír, de „oláh és görög nyelven is tudnia kell”. A „skizmatikus részről” javasolt személy azonban csak az „illír nyelvet érti”. Bár Mihailovics cenzor személyét az Államtanácsban született uralkodói döntés ideiglenes megoldásként elfogadta, és kiutaltatta számára a karlócai metropolita által javasolt 300 forintot, de az Illír Deputációnak szereznie kellett egy olyan személyt, aki mindhárom nyelven értett. Csak ilyen készségekkel bíró személynek volt hajlandó Mária Terézia a cenzori fizetésre javasolt 500 forintot megadni.<sup>26</sup> Tudjuk, hogy az önálló püspökség rangjára emelés tárgyalásai kapcsán Bécsben tartózkodó Bradács János munkácsi püspök ottani tartózkodása idején maga látta el az Illír Nyomdánál való cenzorságot ex parte unitorum, majd távozása után József társuralkodó közbenjárására, Blümegen államminiszter támogató javaslatára az Államtanács Koller illír deputációs



elnökön keresztül utasította a püspököt maga helyett az addig munkácsi őrizetben lévő erdélyi román Gregorius (Grigorie vagy Gergely) Major Bécsbe küldésére.<sup>27</sup>

Az ügy rávilágít a Habsburg hatalomnak az ortodox alattvalókhöz fűződő viszonyára is. A nyomdaügynök az uralkodói akaratnak megfelelően kell az „illír” nemzetet szolgálnia. „Illíren” a kor általában a szerbeket értette.<sup>28</sup> Az Illír és Keleti Nyelvek Nyomdájában azonban egészen más a helyzet. Az „illír” fogalmat ebben az esetben általában a „görög hitűek”-kel, a „cirill betűvel írók”-kal kell azonosítanunk, melynek egyik ága viszont, az ortodox szerb szervezet volt, melynek egyházi főségekben Temesvár, Versec és Arad környékén görögkeletiek, románok éltek.

1770. december 5-én, néhány hónappal azután, hogy Mária Terézia elrendelte az alapfokú görögkeleti oktatásügy létrehozását („*Errichtung*”), a Bánáti Ügyosztály közbevetéssel élt. Előterjesztése szerint ugyanis a bánáti nem unitus triviális iskolai tanfelügyelőségre („*Direction*”) kiszemelt temesvári szerb tanácsstag, Lazarini olyan túlzott feltételeket terjesztett elő, hogy ideiglenesen fel is kellene függeszteni egy ottani tanfelügyelő („*Director*”) munkába állítását. Az Államtanácsban megfogalmazott döntés figyelmeztette az Ügyosztályt, hogy lényegi előterjesztést csak az Illír Deputációval való együttműködésben tehet, ez utóbbi szervnél viszont megsürgette azt a tervezetet, hogyan lehetne az illír és az oláh nemzet nem unitusai elemi iskoláit megszervezni („*Einrichtung*”). Ennek elkészítéséhez viszont a Deputációnak mindenképpen ki kellett kérnie a karlócai metropolita véleményét.<sup>29</sup> Az uralkodói döntés azért is lényeges számunkra, mert az előbbiektől eltérően az Államtanácsban az illír nemzet fogalma alatt nem a cirill betűvel írókat, nem a görögkeletieket, hanem szűk értelemben véve csak a szerbeket értették, akiktől nyelvi alapon élesen elhatárolták a románokat. A Deputáció mint külön vallási csúcshatóság működése egyházi szempontból a szerb vallási hierarchia megerősödését jelentette, de nemzeti szempontból a románság egységes kezelését is. Bécs a románságot, nyelvi-kulturális egységük okán, eltérő közigazgatási hovatartozásuk (Bánság, Erdély, Magyarország), hitbéli különbségeik ellenére egységes népként fogta föl. Ez lehetőséget adott arra, hogy visszaszorítsák a szerb klérus azon igényeit, hogy az illír privilégiumok ürügyén a Habsburg Birodalom valamennyi görögkeleti népének egyházi főhatóságát a maga számára igényelje. A deputáció léte azért is érdekes, mert alapításának volt egy kevésbé ismert célja: a katolizálás elősegítése. Koller báró 1755-ös nagy elaborátuma, a *System in illyrischen Angelenheiten* rendkívül érdekes gondolata, melyben azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy melyik lenne előnyösebb: a rác népet az unióra vagy a latin rítusra téríteni. A kérdésre válaszul egyetértőleg idézi az Illír Udvari Deputáció akkori alelnökének, báró Bartensteinnek az 1753. szeptember 29-ei vótumát, melyben a nem unitusoknak a latin egyházba való térítése mellett emelt szót, mely véleményyt az akkori miniszteriális konferencia egyhangúlag magáévá tett, és Ófelsége is elfogadott.<sup>30</sup> Koller szisztémáját tárgyaló megjegyzéseiben Bartenstein az Illír Udvari Deputáció (korábbi és aktuális)



javaslatainak más hangsúlyt adott. Ahogy a pápai szék előírásai is kimondják, fő dolog a skizma megszüntetése, a többi igazából mindegy: a skizmatikusokat az unióra vagy a latin rítusra térítik-e. Az Illír Udvari Deputáció újdonsült elnöke pedig mindig azon a nézeten volt, hogy a legfelsőbb döntések alapján az illír privilégiumokat az unióra térőknek továbbra is a javára kell értelmezni.<sup>31</sup> Vagyis ne fordulhasson elő, hogy valaki az unióra térésével elveszíthesse szabad határőrkatonai jogállását és a jobbágyság társadalmilag kevésbé előkelő szintjére süllyedjen. Bartenstein és Koller is hivatalnokok voltak, akik nem kérdőjelezhetők, nem is akarták megkérdőjelezni az abszolút uralkodó által szabott végcél, a katolizálás feltételeinek megteremtését. A kitűzött végcélhoz választandó megfelelő eszközök kérdésében ugyanakkor komoly hangsúlyeltolódás volt közöttük. Ha röviden össze akarjuk foglalni a véleménykülönbség lényegét: Bartenstein inkább a türelem eszközei, Koller viszont a latinizálás mint végcél mellett tört lándzsát. Koller nézetrendszere, melyet a figyelmetlen szemlélő akár egy eleve elérhetetlen ideál vezérelte türelmetlen erőszakosság politikájaként is értelmezhetne, valójában több esetben éppen fékezte a görögkeletiek szükségtelen, felesleges és káros vegzálását, és elősegítette békén hagyásukat. Amikor például az alsó-ausztriai kormányzat tanácsosa, Constantin Alexander Philippides de Gaya 1770 novemberében a vallási unió előmozdítására Leon Allatius *De ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione. Libri tres* című művének lefordítását, kinyomtatását és a nem unitusok közötti ingyenes szétszétét hozta javaslatba, az Államtanácsban hosszasan foglalkoztak a művel és gondolati tartalmának használhatóságával. Allatius a maga példája alapján vallotta, hogy sem a hitokokbeli,<sup>32</sup> sem a dogmatikai különbségek nem alapvetőek a két vallás között. Az egyesülési aktus lényege az apostoli folytonosság (szukcesszió) biztosítása, mely mindössze a joghatóság átruházásaként értelmezhető. Ha pedig ez megtörténik, akkor a Róma iránti engedelmisség jegyében az ortodoxok megmaradhatnak eredeti hitükben.<sup>33</sup> Gyakorlati kérdésként a mű terjedelme miatt a projekt költségei okoztak is fejtörést a koordinatív birodalmi elit számára.<sup>34</sup> Az ügy véleményezésére felkért Koller az anyagi ráfordítás tetemessége mellett használhatatlanságát is szóvá tette, nem lévén olyan magasan képzett főpapi és egyházi értelmiségi réteg a görögkeletiek között, mely a művet értelmileg be tudta volna fogadni. A deputációs elnök a műnek azon hátrányát is kiemelte, miszerint túlságosan hangsúlyozza a nyugati és a keleti hit azonosságait a különbségekkel szemben. A különbségek elmosása azonban Koller szerint nem szolgálja a nem unitusok valódi megtérését, mint amely tapasztalat állhatatlanságukban, gyakori elszakadásaikban és vallási nyugtalanságaikban is tetten érhető. A görögkeletiekkel foglalkozó szerv elnökének megfontolásai által meggyőzve az Államtanács ad acta tétette Philippides von Gaya javaslatát, és erőteljesebb lépéseket tett a görögkeleti szerb püspökök műveltségének emelésére, szemléletmódjuk alakítására.<sup>35</sup>

Az államhatalmi direktívák szerint az illír (itt értsd: szerb) püspököknek a nekik alárendelt románokat is ismerniük kellett. Tisztában kellett lenniük a fennálló viszonyokkal, az egyházi rend igényeivel és a görögkeleti románok képességeivel, mert az államhatalom szempontjából is csak így tudták kötelességeiket a lehető legjobban teljesíteni.<sup>36</sup> Alárendeltjeiket nevelniük is kellett. Az állam célja az volt, hogy a görögkeleti pópák jóraivalók („tüchtig”) legyenek, mert ők voltak azok, akik a nép erkölcsére a legnagyobb befolyással tudtak lenni.<sup>37</sup> A jóraivaló alkalmasság valószínűleg azt jelentette, hogy lelkigondozóként képesnek kellett lenniük a zabolátlannak és rossz erkölcsűnek tartott román népből hűséges, engedelmes és békeszerető alattvalókat nevelni. Ehhez azonban a püspököknek gyomlálnia kellett belőlük az ortodox klérusnak az unió elleni nyakas ellenérzéseit és gyűlöletét („auf die Vorurtheile des Schismatis hartnäckigen”). Ezek a negatív jellemvonások azonban a szerb görögkeleti püspökök lelkébe („Karackters”, „Gemüths Eigenschaft”) is mélyen beivódtak, így közöttük is kevés volt, aki pártatlan (nem előítéletes) („Unpartheylichkeit gegen die Heyl. Union”) magatartást tudott az unióval szemben gyakorolni.<sup>38</sup> Mindezen mérséklő hatású rendelkezések<sup>39</sup> képezték az alapját nem csak a szerb püspököknek szánt utasításoknak, hanem a görögkeleti szerb és román iskolarendszer fejlesztése korábban tárgyalt munkálatainak is. Bár az erdélyi ortodox iskolaügy majd csak II. József alatt vette hivatalos kezdetét, a Bánságban kipróbált alapelveket már korábban alkalmazni kezdték. Amikor Major unitus püspök 1776-ban azt kérte, hogy Popovics görögkeleti vikáriust távolítsák el Szebenből a skizmatikus eretnekség püspöki szemináriumából,<sup>40</sup> kérésének nem adtak helyt. Sőt az Erdélyi Udvari Kancellária és az Illír Deputáció 1777. május 14-ei közös javaslata alapján a Guberniumnak utasítania kellett a vikáriust, hogy a lehető legnagyobb gondossággal vizsgálja meg a jelentkezők alkalmasságát, és hogy a bizonyítványok kiadásakor súlyos felelősségének tudatában minden tekintetben feddhetetlenül („mit aller Integritäet”) járjon el. Fontos előírásaként iktatták a rendeletbe: senki másnak nem szabad okiratot adni, csak az ország magát szülöttének („einem gebothenem Landes Kind”).<sup>41</sup> A guberniumi felszólítás valószínűleg emelte némileg a vikárius által vezetett kezdetleges szebeni papképző színvonalát.

Mint az erdélyi papszentelés 1777-es szabályozásának munkálatai is mutatják, sajátos problémakört alkottak a külföldről érkezett pópák működésének ügyei, amit az erre vonatkozó iratok nagy száma is bizonyít. 1768-ra készítette el az Illír Deputáció azokat a táblázatokat, amelyek segítségével a szerb püspökökkel összeíratta alárendelt papságukat. Ezek a jegyzékek a papság jobb instruálását voltak hivatva szolgálni, és felvételi szempontjai között szerepeltek a pópák születési és felszentelési helyei. Ezekre az adatfelvételekre alapozva született a Bánságban is bevezetett *I. Illír Regulamentum* a dolog „mértékadó” kezelését és alakítását tartalmazó rendelkezése. Ebben a Temesi Bánságra vonatkozóan is úgy rendelkezett

a királynő, hogy „*idegen pópák lelkigondozásra*” nem alkalmazhatók, és még kevésbé engedhető meg, hogy ilyen egyháziak különleges uralkodói engedély nélkül egyáltalán a tartományban tartózkodjanak. Az „*ilyeneket*” azonnal ki kell űzni a határon túlra.<sup>42</sup>

A Bánság olyan deportációs települ is szolgált, ahová népességvesztés nélkül ki lehetett toloncolni a „*nyugtalankodó*” (az uniálás ellen túl határozottan fellépő) erdélyi nem unitus egyháziakat. Az elvnek mintegy érvényt szerzendő, intézkedett a királynő egy erdélyi illetőségű, de a vallási zavarokban való részvétele miatt a Bánságba kényszerdeportált skizmatikus pápa ügyében. A nem unitus bánati papot, Joan Pappot (vagy Popát) Aron fogarasi unitus püspök egy vásáron megnyírta, hogy papi jellegétől megfosssa. A letartóztatott, nyírott papot Bécsbe szállították, majd biztonság okokból később „*átvezényelték*”. A királynői resolutio előírta, hogy „*lássák el egy teljes sessioval a Bánátban, és utána rajta tartani a szemet.*”<sup>43</sup> Vagyis a hatóságok kötelességévé tette az ortodox pap szemmel tartását, ami a bizalmatlanság jele. Nagyszentmiklóstra került görögkeleti papnak, de ott „*a neki átengedett telkek átvételét megtagadta*”. Popa Joan azt sérelmezte, hogy mintegy puszta telekre tették ki a műveléshez szükséges igaerő és szerszámok nélkül. Az Udvari Kamara javasolta, hogy a rendelkezésre álló pénzüsszegek terhére („*aus Abgang der Mitteln*”) adjanak számára pénzbeli előleget, hogy a pap a szükséges igavonó állatokat és mezőgazdasági eszközöket beszerezhesse. Az Államtanácsban megfogalmazott uralkodói határozat leszögezte: „*az előleg olyan kamatlábakkal teljesíthető, mint más kolonistáknál.*”<sup>44</sup> Bécs a románokat és szerbeket nem tekintette kolonizátoroknak, hanem helyben lakóknak, illetve beszívárgott elemeknek, akiknek különösebb állami segítség nélkül, saját eszközeikre és módszereikre alapozva kellett megélhetésük után látniuk, de ennek a görögkeleti papnak a transzmigrációja olyan szükséghelyzetnek számított, amelyben ő nem önszántából hagyta el eredeti lakóhelyét, és fogságból szabadulása lehetetlenné is tette számára ingóságainak magával vitelét, így el lehetett kerülni a további panaszokat és a felzúdulást keltő nagyobb felháborodást.

A népesség etnikai összetétele és vallási tagozódása befolyásolta a hivatalviselést is. A bánági berendezkedés alaptétele volt, hogy a közigazgatási hivatalokban csak római katolikusokat alkalmaznak. Ezzel nagyszámú románt és szerbet zártak ki a közügyek intézéséből. Azonban személyzeti okokból (bizonyos helyekre nem volt elegendő jelentkező vagy megfelelő ember) a Tartományi Adminisztráció túltette magát e szabályon. Hatzfeld gróf terjesztette be az uralkodónőnek azt az engedélyt, amely nem egyesült görögök alkalmazását tette lehetővé a postaállomásokon. Noha megmaradt az általános szabály, hogy mást, mint római katolikust, az állam hivatalaiban alkalmazni nem lehet, szükségmegoldásnak elfogadták az ortodoxok munkába állítását is. A postaszolgálatok tipikusan állami

intézménynek tekintendők, de a nagykikindai állomáson nem jelentkezett megfelelő katolikus, így görög nem egyesült is alkalmazható lett.<sup>45</sup>

A Temesvári Tartományi Bíróság feletti igazságügyi főfelügyeletet 1771–1772-ben a bécsi Oberste Justizstelle gyakorolta, és ez az udvari hatóságként létrehozott főbíróság terjesztett elő a temesvári bíróságot érintő igazgatási ügyekben. A temesvári bíróságon sok ügye akadt a helybélieknek, akiknek nagy része csak szerbül vagy románul értett. A német nyelven folyó igazságszolgáltatás ezért nehézkes volt, és ráadásul állandó tolmács alkalmazását tette szükségessé. 1771 júliusában a megüresedett tolmácsvhelyre Mária Terézia Demetrius Paulovichot, a szintén betöltetlen börtönőri tisztségre pedig Morvay Endrét (Andrée Morvaj) nevezte ki.<sup>46</sup> A megnövekedett ügyintézési teher újabb segédszemélyzet állítását tette szükségessé. A Temesvári Tartományi Bíróság ezért 1771 júliusában kérelmezte egy újabb kancellista, egy újabb gyakornok, egy újabb tolmács és egy újabb porkoláb (Stock-Knecht) alkalmazását. A bécsi Legfelsőbb Bíróság támogatta a kérés teljesítését, mely előterjesztést így az Államtanácsban született uralkodói döntés el is fogadott.<sup>47</sup>

A királynő 1771-ben kiadott *Illyr Regulamentuma* közpolgárokká tette az ortodox vallás híveit Magyarországon, azaz megszüntette az egyház világi hatalmát fölöttük. A közzétételt *Emlékeztetővel* egészítette ki a királynő, amelynek formája ellen a Magyar Kancellária kifogást emelt. A latin és szerb nyelven írt, az *Illír Regulamentumból* közölt tételekhez csatolt *Emlékeztető* tartalma el kellett, hogy jusson minden érintetthez, ugyanis a magyar korona területén lévő pravoszláv egyház világi hatásköre megszüntetésének következményeiről adott tájékoztatást. S ez érintette a bánsági ortodoxokat is. A királynő határozata értelmében „*az érintett ügyosztályokat – vagyis a megfelelő udvari és országos kormányzókat – bízta meg azzal a feladattal, hogy a köznéppel tudassák a szükséges tételeket, azon a nyelven, amelyen a hasonló rendeleteket idáig publikálni szokták.*” Mária Terézia tehát a közzététel formai mikéntjéről és nyelvéről intézkedett, és azért választotta az „*eddiggi gyakorlat nyelvét*”, hogy az érintettek megértsék a benne foglaltakat. A Bánságban éppen ezért román nyelven is közzé kellett tenni.<sup>48</sup>

Az Illír Udvari Deputáció többször beszámolt görögkeleti papok kihágásairól, de az *Államtanács-jegyzőkönyvekben* azok pontos megnevezését nem találtuk meg. Csak az elkövetés tényét rögzítették, s a büntetés módjára nézve tettek javaslatot a királynőnek. Egyik esetben öt ortodox pópa megbüntetését hozta szóba az Udvari Bizottmány az iratokból ki nem deríthető tényállás miatt. Valamilyen személyes ügy állhatott a háttérben, mert büntetésképp bocsánatkérést tanácsolt az ügyintéző az első menetben, és elő is írta azt a megkövetési formulát, melyet az öt perbe fogott görög nem egyesült pap a temesvári püspök előtt tartozik letenni. Az előterjesztés meghatározta azt a kolostort is, ahol Stephanovich apát (Archimandrit)

és Kamensky esperes (Protopop) az elzárást elszenvedti. Az Államtanácsban született uralkodói döntés érvényt szerzett az Illír Deputáció előterjesztésének.<sup>49</sup>

Tanulmányom alapvető célkitűzése hivataltörténeti jellegű volt. Egy speciálisan felhasznált forráscsoport, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött *Államtanács-jegyzőkönyvek* segítségével igyekeztem ügymeneti metszetet adni a Temesi Bánságban 1771–1772-ben érvényesülő valláspolitikáról. Forrásaink az Államtanács koordinatív tanácsadó szerv jellegénél fogva a területi, szakigazgatási és a speciális terület ellátására létrehozott bizottsági szervekre széttagolt felső szintű, udvari közgazgatás előterjesztéseinek és a rá született uralkodói döntéseknek egyedülálló áttekintését adják. Az átnézett évek választása szerencsésnek bizonyult, mert egy olyan átmeneti időszakról, „*rendszerváltozás*”-ról van szó, amikor a Bánság elhatározott reinkorporálása után az osztrák uralom olyan politikai örökséget igyekszik hátrahagyni, amely a magyar rendiség számára is követendő mintául szolgálhat. A töröktől örökölt népessége, az osztrák uralom gyakorlati impopulációs és transzmigrációs politikája következtében a Bánság multietnikus történeti régióvá vált. Sokszínű etnográfiaja sajátosan erősítette a helyi identitást, ami miatt a terület nem vált kizárólagosan egyetlen nemzeti kultúrát erősítő tényezővé. A Bánságban a német nyelvet általános igazgatási nyelvként használták. A vallási élet és ezzel összefüggésben az egyházügy két dolgot jelentett Bécs számára. Elsősorban a török előtti egyház hatalmi viszonyok restaurációját egy új népesség, a római katolikus (zömében német etnikumú) telepések segítségével. Másodsorban részben török örökségként kapott, de a belső vándorlás és beszivárgás által is erősített görögkeletiek külön spirituális világának a tudomásul vételét, illetve igazgatási szempontú támogatását. A katolikus egyházpolitika területén a felvilágosult szemléletmód jellemző megnyilatkozásainak lehettünk tanúi. Bécs állami eszközökkel igyekezett megteremteni az ideális plébániabeosztást, a papi személyzet és járandóságok előteremtésének feltételeit. A központi Habsburg államhatalom az egyházat úgy intette spirituális kötelességeinek teljesítésére, hogy közben állami regulákat kényszerített rá. A katolikus vallás védelme és felvirágoztatása elsőbbséget élvezett minden más szemponthoz képest. Az alapító okmánya szerint kizárólag a görögkeletiek ügyeivel foglalkozó Illír Deputáció működése egyházi szempontból a szerb vallási hierarchia megerősödését jelentette, de nemzeti szempontból a románság egységes kezelését is. A görög szertartásúak vallási csúcshierarchiáján belül ugyanis együtt tárgyalták a görög nem egyesült (erdélyi és bánsági), illetve az unitus (Erdély) románok vallásügyét, tehát Bécs a románságot – hitbéli különbsége ellenére – egységes népként fogta fel. A Deputációnak és az Államtanácsnak a valláskormányzatban betöltött különös jelentőségét mutatja, hogy az óhitűek tárgyilagos, békéjük megőrző, nyugalmat nem háborgató irányítását jobbnak látták a központra, mint helyiekre

bízni, így a Tartományi Adminisztráció hatásköréből lényegében kivonták ezeket az ügyeket. A tereziánus berendezkedés felvilágosult abszolutista jellegének erősödését mutatja, hogy már nem csak az uralkodó vallásnak szánt népnevelői, társadalomfegyelmezői feladatot, hanem a nem katolikus vallásokat is igen sikeresen igyekezett saját politikai rendszerébe integrálni. Közel egyszerre törölték el az erdélyi unitusoknál és a bánági görögkeletieknél a felszentelési taxa egyházi adóját, mert csak így lehetett megakadályozni, hogy a görög szertartású püspökök anyagi érdekből szükségtelenül nagy számú pópát szenteljenek fel egyházaik számára, de ezen bevételkiesést az egyház a püspöki javadalmakban megnyugtató módon ellentételezte. A Habsburg Monarchia görög szertartású klérusának anyagi felsegítése azt a célt szolgálta, hogy szellemi-műveltségi értelemben egy nyugati mércével mért értelmiség nivójára emelkedhessen. A papság személyi állományának és jövedelmeinek szabályozása által viszont az egyházi pálya is biztosabbá és kiszámíthatóbbá vált. Mindez a feudális viszonyok között nagyban erősítette az állami adóalap védelmét, az állam biztonságát és stabilitását, valamint teljes mértékben megfelelt a felvilágosult abszolutista népnevelés igényeinek. A közigazgatási szakszerűség és tárgyilagosság okán tehát olyan valláspolitikai alapelvek erősödtek meg, melyek végső soron a türelmi politika és a polgári vallásegyenlőség irányába hatottak.

## Jegyzetek

- <sup>1</sup> HHStA StRP 2505/1772 Vortrag der B(ömisch)-Ö(sterreichische Vereinigte) Kanz(ley) dd° 9. Oct (circ. am 13. Oct.)
- <sup>2</sup> HHStA StRP 1122/1771 Nota der geheimen Hof- und Staats Kanzley (exp. den 22. Martii)
- <sup>3</sup> HHStA StRP 3251/1771 Vortrag der Hof-Kammer in Bannaticis und Domainen-Wesen dd° 24. Sept.; circ. den 21. Sept. (sic!) A döntésben elfogadott rendelkezések végrehajtásáról az Ügyosztály a temesvári tartományi adminisztráció jelentése nyomán november 27-én tájékoztatott. Elképzelhető, hogy a korábbi intézkedéseket némileg meg is változtatták vagy ki is egészítették, mert az Államtanácsban született döntés nem a tudomásul vétel, hanem az elfogadás formulájával nyugtázza az előterjesztést.  
HHStA StRP 4106/1771 Vortrag der Hof-Kammer in Bannaticis und Domainen-Wesen dd° 27. Nov.; circ. den 4. Dec.
- <sup>4</sup> „Dem Staat ist zugleich an der Formirung guter Christen und an der guten Erziehung der Jugend alles gelegen. Dann gute Christen, vernünftige Menschen seynd anbey nahrhafte Unterthanen.” (Votum des Staatsrates Freiherrn von Borié. HHStA StRA 1782/1766. Ember 1936. 336.)
- <sup>5</sup> Senz, Josef Volkmar: *Die Geschichte der Donauschwaben*. München, 1987. 76–77.
- <sup>6</sup> HHStA StRP 78/1771 den Vortrag der Hof-Kammer betreffend
- <sup>7</sup> HHStA StRP 2504/1772 Vortrag der B-Ö Kanz dd° 9. Oct., circ. den 13. Oct.
- <sup>8</sup> HHStA StRP 2501/1772 Vortrag der B-Ö Kanz dd° 9. Oct.; circ. den 13. Oct.; HHStA StRP 1738/1772 Vortrag der Hof-Kammer in Monetariis et Montanisticis dd° 14. July
- <sup>9</sup> HHStA StRA 19/1765. In: Ember Győző: Egy katolikus államférfi a XVIII. században. Báró Borié Egyed. In: Regnum. 1936. évfolyam. 345.
- <sup>10</sup> EUK 1773:1631 Az egyházügyben („in publico ecclesiasticis”) idáig kiadott általános rendeletek jegyzéke 30.



- <sup>11</sup> HHStA StRP 4213/1771 Vortrag der Hof-Kammer in Bannaticis und Domänen Weesen dd° 7. Dec.; circ. den 16. Dec. das durch die Temeswarer Landes Administration eingeschickte Ansiedlungs Protocoll, und den diesfällig Neumann von Bucholtischen Bericht betreffend
- <sup>12</sup> ÖStA Alter Cultus 29 21/22 aNr 16 21 ex Februario 1761 Innenösterreich 8v.
- <sup>13</sup> HHStA StRP 4213/1771 Vortrag der Hof-Kammer in Bannaticis et Dominalibus dd° 7. Dec.; circ. den 16. Dec.
- <sup>14</sup> HHStA StRP 3199/1771 Vortrag des Gr Hatzfeld dd° 14. Sept. Über den Vortrag der Hof-Kammer in Bannaticis und Domänen-Wesen vom 4. Sept., circ. den 15. Sept.
- <sup>15</sup> HHStA StRP 312/1772 Vortrag der B-Ö Kanz dd° 31. Jan 31., circ. den 4. Febr.
- <sup>16</sup> Roos, Martin: *Erbe und Auftrag. Selbstverlag der Bistümer Szeged-Csanád, Groß-Betschkerek und Temeswar 2010.* Band I/2/a 282.
- <sup>17</sup> I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada (1697–1792).* Budapest, 1946. (újra kiadva Csíkyszereda, 1998) 223., 233–234.  
„... pauci admodum usque hodie inveniuntur, qui rectam Rationem secuti, seu, ut Sancti Patres loquuntur, ex scientia Sacram Unio- nem profiteantur, verum pars potior motivo ducta temporalis Sacram usque hodie tenet Unionem.” (EUK 294:1764. Idézi: I. Tóth i.m. 411., a 367. lábjegyzetben.)  
HHStA StRP 1582/1765 Koncertációs jegyzőkönyv az Erdélyi Kancellária és az Udvari Haditanács között 1765. jún. 11. cirk.: jún. 20., exp.: jún. 28.
- <sup>18</sup> MNL OL A108 3. csomó 527r-535v. az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. május 14-ei közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteleléssel kapcsolatos intézkedésekről. 533v.
- <sup>19</sup> HHStA StRP 3594/1771 Vortrag der Illyrischen Deputation dd° 17. Oct., circ. den 23. Oct: Die Modalität wegen Einhebung der Conventions Beyträgen für die nicht unirten Bischöfe betreffend
- <sup>20</sup> HHStA StRP 2995/1772 Protocoll Coonis extraordinariae zwischen der B-Ö Kanz und der Hof-Kammer de 2., 5., 11. Dec., circ. den 17. Dec. Resolutio ad Protocollum de 2. Dec. ad 13.
- <sup>21</sup> HHStA StRP 3605/1771 Vortrag der Hof-Kammer in Bannaticis et Dominalibus dd° 16. Oct., circ. den 23. Oct.  
„ (...) weder auch einen eigenen ausgewiesenen Nahrungsstand hat, der so wie bey dem gesamten nicht unirten Clero dortigen Landes blos von der Willkührlichkeit dasiger Glaubensgenossen abhanget, und, wann nach der bey der Illyrischen Nazion eingeholten Erfahrung geschlossen werden kann, wohl in geheime Erpressungen, und Bedrückungen des dasigen Volckes ausarten dürfte.” (MNL OL A108 3. csomó 527r-535v az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. május 14-ei közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteleléssel kapcsolatos intézkedésekről. 528v.)
- <sup>23</sup> MNL OL F36 7r-v; 9r-v; 13r Gróf Auersperg 1771. nov. 8-ai notája. HHStA StRP 4011/1771 Az Illír Deputáció nov. 21-ei előterjesztése Auersperg nov. 8-ai notájáról cirk.: nov. 27.
- <sup>24</sup> HHStA StRP 3280/1770 Billet an Grafen Esterhazy, Grafen Breune, Grafen Chotock und Grafen Lacy
- <sup>25</sup> HHStA StRP 3425/1770 Nota des Br von Koller dd° 19. Sept. 1770. exp.: 26. Sept.
- <sup>26</sup> HHStA StRP 3684/1770 Vortrag der Illyrischen Deputation dd° 11. Oct. 1770.; circ.: den 16. Oct., exp.: den 19. Oct.
- <sup>27</sup> HHStA StRP 4327/1770 (von Herrn Blümegen Excell) Vortrag des Br v Koller dd° 21. Nov.: Den zur Illyr Bücher-Censur bestimmten unirten Priester Gregorium Major betr. A rendkívül tehetséges, törekvő, de ellentmondásos személyiségű Majorról annyit, hogy 1765-ben uralkodói akarat döntött vele szemben Rednikre a püspökség kérdésében annak ellenére, hogy vetélytársánál jóval több szavazatot kapott. Szintén uralkodói akarat juttatta munkácsi házi őrizetbe a püspök elleni áskálódásai következtében, ahonnan József trónörökös hatására szabadult 1770-ben. Erdélybe nem térhetett vissza, de Bécsbe került az Illír és Keleti Nyelvek Nyomdájához az unitusok cenzoraként. Mária Terézia 1772-ben szánta el magát püspöki kinevezésére, amikor Rednik püspök váratlan halála után a jelölő zsinaton olyan elsőpró sikere volt, olyan általános bizalom és szeretet nyilatkozott meg iránta, nem csak a papság, hanem a nép is oly hévvel foglalt állást mellette, hogy ki nem nevezése esetén komoly népmozgalomtól kellett volna tartani. I. Tóth 220–222., 229–230.
- <sup>28</sup> Fontos az „általában”. Tudjuk ugyanis, hogy a magas egyházi pályát befutott hungarus szellemiségű horvát családból származó zajezdai báró Patachich Ádám Sándor váradi püspök, majd kalocsai érsek is öntudatos illírnek tartotta magát.



- <sup>29</sup> HHStA 4438/1770 Vortrag der Hof-Kammer in Bannaticis und Domainen-Wesen dd° 5. Dec.; circ. den 13. Dec.; exp. den 20. Dec. Resolutio und Billet an Freiherrn von Koller
- <sup>30</sup> Schwicker, Johann Heinrich: *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*. Budapest 1880. 205. (a továbbiakban: Schwicker 1880.)
- <sup>31</sup> Schwicker 1880. 212., 214–215.
- <sup>32</sup> A görögkeleti álláspont szerint a hit a Szentlélek titokzatos gyümölcse a szentségekben való részesülés által, míg a római katolicizmus hivatalos álláspontjává lett tomizmus értelmi belátást is feltételez.
- <sup>33</sup> Ha Allatius gondolatait ismerjük, megértjük, miért törekedett Bécs arra, hogy a szerb nemzeti kongresszus metropolitaválasztó joga („*electio*”) az uralkodói megerősítés révén leginkább egy javaslattevő előterjesztés („*propositio*”) formáját öltse. (Vö. Schwicker 1880. 119–120. Vö. HHStA STRP 38/1770 Az Illír Deputáció 1770. jan. 7-ei előterjesztése circ.: jan. 9., exp.: jan. 12. Tárgy: Sophronius Cyrillovich a jelentett okokból soha többé nem történő emlékeztetését illetően exempt erdélyi nem unitus görög püspökké (sic!) vide 3870/1769; 328, 491/1770; Klima 1941. 249–256., 254.; MNL OL A98 7. csomó 214r-216v; 233v-237v; Gróf Koller 1774. nov. 24-ei notája. 216r.) Mert így itt-ott talán sikerül vezetőiket katolikusokkal helyettesíteni. Báró Bajtay erdélyi püspök az unitáriusokkal kapcsolatban nevezte meg ezt az elvet 1763-ban. (Miskolczy István: *Bajtay J. Antal*. Budapest, 1914. 53–54.) Az a félelem, hogy az uralkodó titkos konvertitákat (kriptokatolikusokat) szándékozik a vallási közösség élére eröltetni, magyarázza, hogy 1727 után az erdélyi reformátusság nem tartott választásokat a püspökségre, hanem csak főjegyzői (generalis notariusi) tisztségre, aki azután az előző püspök halálakor automatikusan annak helyébe lépett. (Vö. Endes Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Budapest, 1935. 357.)
- <sup>34</sup> HHStA STRP 4174/1770 Nota des Regierungs Raths Philippides de Gaya: die Beförderung der Heil Union betr. Billet an Br Koller (exp. den 23. Nov.)
- <sup>35</sup> HHStA StRP 4301/1770 Vortrag der Illyr Dep dd° 29. Nov.; circ. Den 4. Dec.
- <sup>36</sup> „*Er hat ... sowohl die Kenntnißen der Landes Verfassung der Bedürfnuß des Clericalstandes, als auch der Fähigkeiten dasiger Landes Kinder. Er wird daher auch von dieser Seithe am füglichsten seine Pflichten erfüllen.*”
- <sup>37</sup> „... *welche die Erzielung tüchtiger Poppen, die auf die Sittlichkeit des Volckes den größten Einfluß hat ...*” (MNL OL A108 3. csomó 527r-535v. Az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. május 14-ei közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 527r.)
- <sup>38</sup> MNL OL A108 3. csomó 527r-535v az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. május 14-ei közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 533r. 533r; MNL OL A108 20. csomó 77r-v; 80r. Gróf Blümege 1774. március 9-ei notája. Votum ad 1mum. 77r.
- <sup>39</sup> Ezen a helyen az előterjesztő Kees udvari tanácsos megfogalmazásában összemósódott a „*mérséklés*” jelentésű „*Mäßigung*” és az „*intézkedés*” jelentésű „*Maßnahme*”.
- <sup>40</sup> Természetesen az unitusok nem ismerték el az erdélyi görögkeletiek feletti püspöki hatalom létjogosultságát. Ezt fejezi ki a kérelmükben szereplő „*Cibinio, ex Seminario Heresiarcharum*” kifejezés is. EUK 1747 1776. Idézi: I. Tóth 415., a jegyzetekben.
- <sup>41</sup> MNL OL A108 3. csomó 527r-535v az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. május 14-ei közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 534v.
- <sup>42</sup> HHStA StRP 2892/1771 Nota des Sieb Gubernatoris dd° 7. Aug., circ. den 19. Aug.
- <sup>43</sup> HHStA StRP 1290/1771 Billet an Bruckenthal den 5. April.
- <sup>44</sup> HHStA STRP 3605/1771 Vortrag der Hof-Kammer in Bannaticis et Dominalibus dd° 16. Oct., circ. den 23. Oct.
- <sup>45</sup> HHStA StRP 213/1771 Vortrag des Grafen Hatzfeld dd° 11. Jan.
- <sup>46</sup> HHStA StRP 2372/1771 júl 2 Vortrag der Obersten Justiz-Stelle dd° 27. Juny, circ. den 2. July erledigt mit allerhöchst eigenhändiger Resolution
- <sup>47</sup> HHStA StRP 2749/1771 Vortrag der Obristen Justiz Stelle dd° 1. Aug., circ. den 6. Aug.
- <sup>48</sup> HHStA StRP 578/1771 Vortrag der Illyrischen Deputation dd° 12. Febr. über die Protocolla des Hof-Kriegs-Rathes und der Hungarischen Kanzley
- <sup>49</sup> HHStA StRP 2829/1771 Vortrag der Illyrischen Deputation dd° 1 Aug., circ. den 13. Aug., vide 2354/1771

## Magyarkanizsa városi státusának első esztendeje a helyi sajtó tükrében

Pető Bálint

### Abstract

*1909 januárjában Magyarkanizsa életében döntő változás következett be: az előző év tavaszán kiadott miniszteri rendeletnek köszönhetően városi rangot kapott, így a délvidéki településnek a korábbiaknál jóval szélesebb körű lehetősége nyílt a polgári fejlődés előmozdítására. A státus elnyerésével egy időben indult útjára a kisváros első nyomtatott sajtóterméke, a Bruck P. Pál vállalkozó által finanszírozott Kanizsai Újság, amely hetente egy alkalommal tudósította az érdeklődő nagyközönséget a helyi, illetve a környékbeli fontosabb eseményekről. A pártoktól független lap nagy érdeme, hogy megindította a településen a modern politikai sajtótevékenységet. Két évvel később, 1911-től már konkurens hetilap is megjelent a piacon, a Kanizsai Ellenőr, amely hamarosan a helyi ifjúsági egyesület szócsovévé vált, s amelyet – egy több mint két-éves szünetet leszámítva – egészen az első világháború végéig olvashatott a lakosság. Dolgozatomban a kanizsai sajtó történetének első, 1909-es esztendejét veszem górcső alá, s arra keresem a választ, milyen szerepet töltött be a Kanizsai Újság a frissen városi rangra emelkedett vajdasági település politikai és kulturális életében.*

A modern polgári sajtó megjelenése tekintetében hazánknak évszázados lemaradást kellett behoznia a nyugat-európai országokhoz képest – míg Londonban már 1702-ben napilapot olvastak (*The Daily Currant*), nálunk az első magyar nyelvű, rendszeresen nyomtatott hetilap csak a század utolsó negyedében jelent meg (*Magyar Hírmondó*, 1780). A mai Vajdaság területén az említett elmaradottság

az országoshoz képest is jelentősebb: csak a XIX. század közepétől alakultak az első modern nyomdaipari vállalkozások a térségben, a helyi lapkiadás szélesebb körű fellendülése pedig az 1900-as évek elejéig váratott magára. Mindennek természetesen nem csupán gazdasági, hanem társadalmi-kulturális okai is voltak.<sup>1</sup>

A magyarkanizsai nyomtatott sajtó megjelenése szorosan összefügg a település közigazgatási besorolásának megváltozásával: a belügyminiszter 10018-as számú, 1908. március 12-én kelt rendelete Magyarkanizsát a következő évtől kezdve a rendezett tanácsú városok sorába emelte, s ezzel szinte egy időben vehették kézbe az újdonsült kisváros lakói első saját sajtóterméküket, a *Kanizsai Újságot*.<sup>2</sup> (A lap 1908 végén jelent meg először, erre utal az 1909-es év 2. évfolyamként való feltüntetése, illetve az 1909-es első számban tett, némi szerénytelenséget tükröző szerkesztői megjegyzés<sup>3</sup>; az első, hivatalosan fennmaradt példány viszont az 1909. január 3-án publikált szám, így a *Kanizsai Újság* működésének első, teljes esztendejének az 1909-es évet tekinthetjük.) A négy oldal terjedelmű újság vasárnaponként jelent meg, s elsősorban a helyi eseményekről tudósította a kanizsai polgárokat, bár rendszeresen helyet kaptak országos ügyek is a hasábocon. (A lap fél éven keresztül, 1911. januártól júniusig hetente kétszer, vasárnap és csütörtökön is megjelent, majd visszatértek a heti egy számra.<sup>4</sup>)

A fejléce szerint „*társadalmi és közgazdasági hetilap*” kiadója a helyi nyomda-tulajdonos és kereskedő Bruck P. Pál volt, akit új vállalkozása megindításában minden bizonnyal elsősorban az üzleti haszonszerzés újabb lehetősége, és nem a társadalmi felelősségérzet vezérelt.<sup>5</sup> Erre utal, hogy az újság hirdetési rovatának jelentős hányadát – az esetek nagy részében legalább felét – a Bruck-féle üzleti vállalkozások népszerűsítésének szentelte, négy évvel később pedig már politikai tőkét is kovácsolt kiadói tevékenységéből.<sup>6</sup> A *Kanizsai Újság* első szerkesztője Tóth Zoltán volt, aki a következő év elejéig dolgozott a lapnál (az 1910. január 9-ei számban látjuk a nevét utoljára, ezután Bruck látja el a felelős szerkesztői feladatokat is); feltehetően az ő, illetve Bruck P. Pál tollából származik az 1909-es lapszámok vezércikkeinek túlnyomó többsége, bár a szerző szinte mindig névtelenségbe burkolózik.

A címlapon megjelenő vezércikkek híven tükrözik a település korabeli politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait, s elének tárják azokat a legfontosabb kérdéseket, amik az 1909-es évben foglalkoztatták a kanizsai lakosságot, amelynek létszáma – a következő évben tartott népszámlálás adatai szerint – 17 018 fő volt, többségében katolikus vallású magyar; a legjelentősebb nemzeti kisebbséget a szerbek alkották 396 fővel. A helyi lakosok több mint kétharmada mezőgazdasággal foglalkozott, jelentős részük a kisváros határain kívül, a tanyavilágban élt. Mindez alapvetően meghatározta Magyarkanizsa társadalmi és kulturális viszonyait: a helység a múlt század elején tipikus alföldi kis mezőváros volt, amely hivatalosan

immáron városnak minősült a közigazgatási besorolás alapján, s bizonyos tekintetben valóban meg is felelt eme minőségnek, azonban az infrastrukturális fejlettség alacsony szintje, az ipar hiánya, a lakosság többségének életvitele, műveltségi foka, mentalitása továbbra is inkább falusias jelleget kölcsönzött a településnek.<sup>7</sup>

Az 1909-es lapszámok vezércikkei elsősorban ezt a problémakört boncolgatják: az évfolyam első száma *Magyarkanizsa város* címmel, emelkedett hangvételben üdvözli Kanizsa várossá való átminősítését, de felszólítja a település lakosságát, hogy mindenki tegyen meg mindent a fejlődés érdekében: „A városi képviselőtestület megalakult, megtartotta első tisztújító ülését s ezzel Magyarkanizsa belépett a rendezett tanácsú városok sorába. Nagy, szenvedelmes küzdelmek előzték meg úgy a várossá alakulást, mint a választásokat. (...) Amidőn üdvözöljük az új tisztikart, egyben bizalommal nézünk működése elé és soha nem késünk ott, ahol csekély erőnkől telik, támogatásban részesíteni. De nem késünk figyelmeztetni arra a felelősgeltjes, nagy munkára sem, amely a városi tisztikar minden egyes tagjára vár. (...) Eredményes munkát vállalva, egymás támogatásával végezhetünk. Enélkül meddő munka lesz a tisztikar és a képviselőtestület működése. A személyi bosszú talán kielégítést nyer, de csak a közérdek mérhetetlen kárára. Ezért fejeztük ki már föntebb ama kívánságunkat, hogy csillapuljanak a szenvedélyek, muljanak el az ellentétek s egyesüljön Magyarkanizsa város minden polgára azon zászló alá, amelyre a haladás van jellegként feljegyezve. Csak így érjük el azt a célt, amely Magyarkanizsának várossá alakításánál lebegett előttünk.”<sup>8</sup>

Sokatmondó az az olvasói levél is, amelyet a februári utolsó szám közöl címloldalon: „Az én csöndes falumban, ahol nem is olyan régen az képezte a beszéd tárgyát, ha a Kántram uram Riskája megbetegedett, vagy ha nemzeti Szabó uram vadonatúj kékbelit vett s ahol valóságos szenzáció számba ment ha a poros utcákon egy egy urasági hintó keresztül robogott, – már olyan események is vannak, amelyek sajtóban való megörökítést követelnek? Hát Magyarkanizsán nem csak adóintést, meg imádságoskönyvet olvasnak az emberek? Csodálatos dolog ez, uram! Majdnem olyan csodálatos mintha a holtak elevenednének meg. (...) Hogyne kellene áldozni akkor, ha egy virágzó, modern nagy város alapkövét kell lerakni. Magyarkanizsának még nagyon sok intézményt kell létesíteni, hogy városi jellege a papirosból valóra váljék s hogy elérje azt a színvonalat, amelyen alul maradnia valóságos kultúrbűn volna.”<sup>9</sup>

Visszatérő téma a címloldalon a Tisza-híd kérdésköre: régóta igény volt rá, hogy a két Kanizsát (Török- és Magyarkanizsát) modern, vasúti forgalmat is lebonyolítani képes híd kösse össze, amely probléma megoldását a lakosság még inkább sürgetőnek érezte a városi státus elnyerése után, az urbanizációs folyamat felgyorsítása érdekében. Mint azt a *Kanizsai Újság* írja februárban: „Rég letűnt századok tökéletlen, rozoga alkotmányaival bonyolódik le a két Kanizsa közti kocsis- és gyalogos

forgalom még napjainkban is. Tavasztól ősziig a szegedről kimustrált hajóhídon járnak-kelnek a járművek és az emberek, ha pedig beáll a Tisza jege – hát a jég hátán kompon, csolnokon lehet egyik partról a másikra jutni. Középkori, túrhetetlen állapot biz ez s mérhetetlen kárára van a két Kanizsának... (...) Az állandó hid lehetőségessé tenné azt a most még merésznek látszó tervet, hogy a két Kanizsát keskenyvágyányú személy- és teherszállító vasutal kössük össze. Ime ilyen nagy perspektívákat nyújt az állandó hid létesítésének terve.”<sup>10</sup> Majd bő három hónappal később a szerkesztőség visszatér a témára *Elmélkedés városunk tiszai hidja körül* címmel. A cikk már konkrét javaslatot tesz az állandó hid építési költségeinek finanszírozására: „Valamennyiünk meggyőződése, hogy városunk felvirágozásának egyik legbiztosabb eszköze egy állandó vashid. Ennek létesítésében azért a legnagyobb áldozatok meghozatalától sem szabad a város jövőjét szíven viselő egy hű fiának sem vissza riadni. (...) Ily nagy összeget nem vehetünk kölcsön, mert annak oly nagy a kamata, hogy anyagi erőnket kimeríti. Tehát lehetetlenség állandó hidunkat másképp megépíteni mint ezt Zenta tette, t. i. az állam által nyújtandó kamatmentes kölcsönrel. (...) Valószínűleg már e hó folyamán a szakminiszteriumból megjelenik egy küldöttség, a hajóhid és komp lejárt vámszedési tarifájának újramegállapításában. Kérjük a polgármestert ez alkalmat felhasználni az állandó hid kérdésének megpendítésére és a szükséges műszaki okmányok beszerzésére.”<sup>11</sup>

A vezércikkek a modernizáció más területeit is szorgalmazzák, a vasút korszerűsítésétől kezdve, az iparfejlesztésen át<sup>12</sup> egészen a belváros parkosításáig, valamint a helyi gyógyfürdő megépítéséig. Ősszel már örömmel számol be a lap arról, hogy sikerült – igaz, nem nagy horderejű, de – látványos és hasznos eredményeket elérni a városiasodás folyamatában: „Immár háromnegyed éve annak, hogy várossá alakultunk azonban eddig nem találtunk alkalmat a tanács munkájának méltatására. Okát ennek a zárkozrttságában (sic!) keressük, melylyel minden végeztetett és végeztetik. Ugy látjuk, hogy a tanács dolgozik, – de különösen a polgármester végez elismerésre méltó nagy munkát a város fejlesztése körül és ezt annál szivesebben konstntáljuk (sic!), mert eddig mindig kifogásoltuk, hogycsak nagy dolgok létesítése iránt érdeklődik. Örömmel látjuk és szivesen regisztráljuk az érdemeket, mert több szükséges nagy terv mellett, nem feledkezik meg apróbb dolgokról sem. Van már látható jele a következetes és körültekintő munkának. Fő utcáinkról, melyek jöllehet a nyár folyamán csak ritkán és elégtelenül lettek locsolva és portengerben úsztak, végre fel vannak tisztogatva hosszú idők pizska. Ez magában is nagy érdem, mert eltekintve a szépészeti szempontoktól, gátat vetünk a tüdővész és egyéb fertőző betegségek terjedésének.”<sup>13</sup> A városi státus elnyerésének azonban adódtak bizonyos árnyoldalai is, például az ingatlanárak drasztikus emelkedése, amelyre a lap két ízben is felhívja a figyelmet 1909 tavaszán: „Ámde a várossá történt átalakuláskor új tisztviselő családok jöttek a városba, akiknek lakás kellett. Ez a körülmény mód-fölött fölszöktette az eddigi lakásbéreket. Napjainkban úgy áll a dolog, hogy Kanizsán

egy 2 szobás lakásért négyszáz koronát fizetnek, akárcsak Budapesten. S míg Budapesten legalább ennyi pénzért megfelelő kényelmi eszközökkel felszerelt modern lakást kap, addig Kanizsán még kérésre, könyörgésre sem lehet lakást kapni. (...) Ezen a bajon segíteni kell. Ments Isten, hogy hamarosan megkapjuk a járásbiróságot és adóhivatalt, mert ezeknek tisztviselőit s az esetleg velük betelepülő ügyvédeket sátoztáborba kellene telepíteni.”<sup>14</sup>



A magyarkanizsai képviselő testület tagjai 1910 előtt  
(Fotó: Délvidék Kutató Központ Archivuma)

A fentiekén kívül két olyan kérdéskör adódott még, amely sokat foglalkoztatta a város lakosságát, és így a vezércikkekben is visszatérő téma: az egyik a telefonhálózat hiánya<sup>15</sup>, a másik pedig az új városháza tervei.<sup>16</sup> Emellett a szerkesztőség rendszeresen kritizálta a városvezetést minden olyan döntésért – vagy a döntés elmulasztásáért –, amely az újságírók szerint hátráltatta a település további fejlődését, viszont – igaz, nem gyakran – lehetőséget adott az eltérő vélemények kifejtésére is olvasói levelek formájában, illetve maga a polgármester, dr. Király Sándor írását is közzétette címlapon, amelyben a városvezető a települések kötelező tűzkár-biztosításának bevezetésében reménykedik.<sup>17</sup> (Tehette ezt az újság a függetlenség, a kívülállás kényelmes pozíciójából, egészen 1913-ig, mikor is a tulajdonos és akkor már egyben szerkesztői feladatokat is ellátó Bruck P. Pál tagja lett a városi képviselőtestületnek – mint már említettük.)

A lap a helyi ügyek mellett nemegyszer országos témákra is figyelmet fordít a vezércikkekben: az 1909. szeptember 5-ei számban például *Szellemi proletárság* címmel közöl egy írást, amelyben a szerző Ausztriát kritizálja, amiért szándékosan elmaradottságban tartja hazánkat, nem engedi kitörni az agrárország-státusból. Emellett találunk éles társadalomkritikát is az újság címlapján – például a protekció hátrányairól és káros hatásairól (július 18-ai és 25-ei vezércikk), a középbirtokos osztály gyengeségéről (szeptember 12.), a vidékiek fővárosba való vándorlásáról



(november 8.) stb. Érdekes írást olvashatunk a témában *Nemzeti veszedelem* címmel a december 19-ei lapszám első oldalán, amely a játékszenvedélyt veszi górcső alá: „Nemzetünk egyike a leghevesebb, legvérmesebb vérmérsékletű nemzeteknek. A magyar az emberiség abból a fajtájából való, akinél a tüzes vér mindig nagy szerepet játszik. Olyankor is, amikor a józan ész tiltó parancsszavára kellene hallgatni. Hej, pedig a vér de sokszor ragadja az embert meggondolatlan cselekedetekre! De hiába, keleti nemzet vagyunk! Származásunk a forróvérű keleti fajtából való. A szerencsétlen, tömérdék áldozatot kívánó játékszenvedély is egyik fattyuhajtása vérmességünknek. A nemzetek eme nem valami dicső versenyében a magyar is ott van az elsők között az olasz és az orosz mellett. Játsszik a magyar pénzével, sokszor életével a kártyaasztal mellett, a lóversenyeken, az osztálysorsjátékon, mindenhol, ahol csak két ember együvé kerül. Legveszedelmesebb valamennyi játék közül a méltán ördög bibliájának nevezett, harminckét levelű, embergyilkoló, országrontó kártyajáték.”<sup>18</sup> Az 1909-es év vezércikkeinek sorát az évfolyam utolsó számában a korábbiaktól eltérő, ünneplés hangvételű írás zárja *Karácsony* címmel, amely a szeretetről, az elesettek, a szegények felkarolásáról szól: „Le kell vetni a hagyományos gőgöt, a szegény osztállyal való nem törődömséget – legalábbis ezen a napon!... A hála nem fog elmaradni, a szeretet melegét élvező emberek és gyermekek örökre áldani fogják jöltevőiket és e nap eltörölhetetlen emlékként fog élni szívükben.”<sup>19</sup>

A frissen várossá avatott település életéről, társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyairól a lap többi rovata is érzékletes képet fest. A második és harmadik oldal hírei rendszeresen beszámolnak a Kanizsán szép számban tevékenykedő különböző egyesületek eseményeiről- a pezsgő közösségi élet mindenképpen a polgárosodás jele a múlt század elejének alföldi kisvárosában. Az egyik legjelentősebb volt a MIKE, vagyis a Magyarkanizsai Ifjúsági Közművelődési Egyesület (amely 1912-től önálló sajtóorgánumot tudhat majd magáénak, mikor az egy évvel korábban megjelent másik helyi lap, a *Kanizsai Ellenőr* az egyesület szócsövénévé válik<sup>20</sup>), de aktívan működik a városban a tűzoltó egyesület, az izraelita nőegylet, az Iparos Olvasókör, a Gazdasági Legényegylet, a Vöröskereszt Egyesület, a Keresztény Szociális Munkás Egyesület, és nem utolsósorban az Úri Kaszinó – a közéleti viták egyik fő színtere –, amely a település tehetősebb, befolyásosabb tagjait tömörítette.

A lap belső két (2. és 3.) oldalán rendszeresen közöl különböző pályázati, árverési és egyéb hatósági hirdetményeket (pl. kötelező állatvizsgálat, hernyóirtás, ol-tások, járványok stb.), adóügyi felhívásokat, közérdekű közleményeket; beszámol az új tisztviselők (tanítók, lelkészek, rendőrök, bírók, orvosok stb.) kinevezéséről, a különböző egyesületek rendezvényeiről, születésekről, halálozásokról, házasságkötésekről – nem egyszer még eljegyzésekről is –, vásárok időpontjáról; sőt még annak is hírértéket tulajdonít, ha egy büntetését letöltött kanizsai polgárt szabadláb-  
ra helyeztek.<sup>21</sup>



A helyi hírek között külön figyelmet érdemelnek a különböző erőszakos cselekmények, amelyek nagyszámban előfordulnak a település életében, s amelyekről a *Kanizsai Újság* részletesen, „bulvárszerűen” – néha humorosan, néha már szinte horrorisztikus részletességgel<sup>22</sup> – be is számol. Mindez érthető, hiszen a városi státusz elnyerése ellenére még jelentős mértékben falusias, viszonylag zárt közösség információéhségét ki kellett elégíteni, a „pletykálkodást” értelemszerűen a nyomtatott sajtó hasábjaira is át kellett vezetni – mindez pedig feltehetően jelentős mértékben növelte az újság eladási volumenét is.<sup>23</sup> A nem csupán Kanizsáról, a tágabb vonzáskörzetből is származó hírek között feltűnően sok késelet, rablást, lopást, részegen elkövetett garázdaságot, verekedést, balesetet, tüzesetet, gyilkosságot, különböző családi tragédiákat találhatunk, s elég gyakoriak az öngyilkosságok is.



*Reiss Zoltán tervei alapján épült városháza látképe  
(Fotó: Délvidék Kutató Központ Archivuma)*

A politika, a közélet, a helyi események mellett egyéb témákról is olvashatunk a lapban. A tárcarovat minden héten verset, novellát vagy novellarészletet, humoresztet, illetve más szépirodalmi műfajú írásokat közöl, ráadásul kiemelt helyen: a rovat a címlapon indul, és általában átnyúlik a második oldalra is. Helyi szerzők mellett néha országos hírű írók, költők is megjelennek az újságban: Juhász Gyula *Kuruc nótája*, vagy Mikszáth Kálmán *Intradominium* című írása. Szakszerű elemzéseket tartalmaz a közgazdasági rovat, amely kezdetben viszonylagos rendszerességgel, később csak elvétve jelenik meg a hasábjakon; de találunk szerkesztői üzeneteket is, amelyekben jelígés üzenetekre, kérdésekre reagál a szerkesztőség egy-egy rövid mondat erejéig. Szintén kilép a helyi lakosság közéleti tájékoztatásának keretei közül az a sorozat, amely az Egyesült Államok alkotmányából és történetéből közöl szemelvényeket, de olvashatunk cikket a magyar szabadkőművességről és Kossuthnak a szervezetben elfoglalt szerepéről; egy szegedi fiatalember kalandjairól a francia

idegenlégióban vagy akár beszámolót Ferenc Ferdinánd trónörökös színajai utazásáról. Külön említést érdemel *A pusztuló Bácska* című cikk, amelyben az Amerikába történő tömeges kivándorlásról, illetve az erre való csábításnak bűncselekménnyé való minősítéséről értekezik a szerző. Ügyes szerkesztői húzásként – s igen feltűnően manipulatív módon – közvetlenül a cikk után egy tragédiáról szóló beszámolót, mintegy „elrettető példát” találunk *Zentai fiú szerencsétlensége Amerikában* címmel. Az írásból megtudjuk, hogy Kocsis Lajos zentai kivándorló fiatalembert „a csikágói expressz vonat” halálra gázolta, holttestét darabokban szedték össze.<sup>24</sup>

Összegzésként elmondható, hogy az 1909-es várossá minősítés új lendületet adott a délvidéki település fejlődésének, amelynek első eredményei már néhány éven belül kézzelfoghatóvá váltak: 1912-ben átadták az új városházát, megnyílt a gyógyfürdő, élénkült a gazdasági és kulturális élet. Az urbanizációs folyamatban, a polgárosodás előremozdításában jelentős szerepet játszott az első helyben nyomtatott hetilap, a *Kanizsai Újság*, amely minden hiányossága ellenére kulturális mérföldkő Magyarkanizsa történetében: megteremtette a modern helyi közéleti sajtót, és népszerűvé tette annak olvasását a város lakossága körében.

## Jegyzetek

- <sup>1</sup> „A helyi lap iránti kereslet fokozatosan alakul ki, a település társadalmának fejlődésével párhuzamosan. Ebben a folyamatban nagy szerepet játszik a lakosság társadalmi-vagyoni rétegződése, de mentalitása is. Önmagában az még nem teremti szükségletet, hogy egy vagyonosabb réteg a többség fölé emelkedve igényli a tájékoztatás eme formáját. Nemcsak fogyasztóként kell ugyanis fellépnie, hanem bizonyos fokú közösségi öntudattal rendelkezve felismernie a helyi sajtó szerepét és támogatnia annak megjelenését.” (Pejin Attila: *A zentai hírlapok történeti bibliográfiája [1875–1962]*. Zenta, 2004. 13.)
- <sup>2</sup> Baráth Katalin: *Revolver és vasvilla – Kisvárosi médiarítusok (Magyarkanizsa, 1909–1914.)*. Forrás: [http://www.mediakutato.hu/cikk/2006\\_03\\_osz/03\\_kisvarosi\\_mediaritusok](http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_03_osz/03_kisvarosi_mediaritusok) (a továbbiakban: Baráth 2006.)
- <sup>3</sup> „Aki házat, földet, bútort, kocsit, jószágot vagy bármiféle fölszerelési tárgyat venni, vagy eladni akar, aki lakást keres, vagy ilyent bérbe adni kíván, az hirdessen a *Kanizsai Újságban* amely rövid főnnállása óta is nagy elterjedtségnek örvend.” (Kanizsai Újság, 1909. január 3.)
- <sup>4</sup> Klamár Zoltán: *1848 a század eleji kanizsai sajtóban*. In: *Híd*, LXII. évf. 3. sz. (1998. március) 290.
- <sup>5</sup> Simonyi Mária: *A magyar politikai sajtó története 1918-ig a mai Vajdaság területén*. Budapest, 2003. 328. (a továbbiakban: Simonyi 2003.)
- <sup>6</sup> „Bruck P. Pál az 1909-ben debütáló 164 tagú városi képviselő-testületnek még nem volt tagja «ezért is tarthatta fenn eleinte az újság függetlenségének a látszatát», ellenben 1913-tól már személyesen is szerepet játszhatott a városatyák buzgó társaságában mint vagyoni sorrendben «laptulajdonosként törvényileg megkettőzött jövedelemmel» a 45. virilis képviselő. «Az első tizből nyolcan, így a lista élén álló Dukai Mátyás János is a földbirtokukból származó bevétel alapján nyertek belépést az ekkor még csak virtuális városháza tanácstermébe – ideiglenesen a Nagyvendéglőbe.» A *Kanizsai Újság* hátlapjának felén azonban kezdettől az ő hirdetései terpeszkedtek, amelyekből kiderül, hogy a derék lapszerkesztő a mindennapokat kevésbé a közszolgálat nemes munkájával, inkább a neve alatt futó kereskedelmi lerakat «ahol az imakönyvektől a cséplőgépig bármit be lehetett nála szerezni» jövedelméből finanszírozta.” (Baráth 2006.)
- <sup>7</sup> Baráth 2006.
- <sup>8</sup> Kanizsai Újság, 1909. január 3.
- <sup>9</sup> Kanizsai Újság, 1909. február 28.
- <sup>10</sup> Kanizsai Újság, 1909. február 21.

- <sup>11</sup> Kanizsai Újság, 1909. június 6.
- <sup>12</sup> „Amikor az ember, a gyárak büszkén égnek meredő kéményeit látja s amikor hallja a gőzpipoknak munkaszünetet jelentő harsogását, önkéntelenül az a gondolat jut eszébe, hogy a gépek zakatolása nyomán új formát új szint vesz magára az élet s a kormos falak közelében otthonra talál a kultúra minden áldásával. És a tapasztalatok bizonyítják, hogy a modern korban csak ott vannak meg a jólétek, a vagyonosodásnak biztosítékai, ahol fejlődni kezd az ipar, amelyeknek nyomában gyors lendülettel indul a kereskedelem.” (Kanizsai Újság, 1909. június 20.)
- <sup>13</sup> Kanizsai Újság, 1909. október 31.
- <sup>14</sup> Kanizsai Újság, 1909. március 14.
- <sup>15</sup> „Nálunk a vezető körök közönyén megtörik minden terv. Innen onnan egy esztendeje már, hogy a hatóság kérelmezte az illetékes helyen, Magyarkanizsának a távbeszélő hálózatba való fölvételét. Telt-múlt az idő, kísérletet tettek holmi sürgetés féjével is, de célt nem értek mindeddig. S ha továbbra is ilyen pechiünk lesz, – hát telefonra várhatunk addig, amikor – törvényhatósági város, vagy megyei székhely lesz Kanizsából. Pedig ez aligha lesz egy-két ezer esztendőn belül. (...) Forduljunk mi, polgárok, szintén a kereskedelmi és iparkamarához, hogy az illetékes faktoroknál eszközölje ki Kanizsa részére a telefont.” (Kanizsai Újság, 1909. október 3.)
- <sup>16</sup> „Az új városháza módosított tervei készen állnak a kivitelre. A képviselőtestület tagjai közt, amint már jeleztük is, – erős mozgalom indult meg a városháza felépítésének sürgőssége tekintetében. Nem merjük hinni, hogy kerülne a képviselőtestület tagjai közt egyetlen egy is, aki ne találna elhalaszthatatlanul sürgősnek az ügyet. Hiszen ismeri minden kanizsai ember azt a tűrhetetlen, sok kellemetlenséget okozó állapotot, amely a városházává avanszírozott régi, szűk, rozoga faluházán uralkodik. Ha akadna is hang az építkezés ellen, az valószínűleg attól való félelemből meríti az agályoskodást, hogy nincs együtt egy rakásra téve az a kétszázötvenezer korona, amely a fölépítéshez szükségeltetik.” (Kanizsai Újság, 1909. április 25.)
- <sup>17</sup> „Ha a törvényhozás kimondaná a kötelező tűzkárbiztosítást s megengedné a városoknak, hogy ezt a tűzkárbiztosítást a városok eszközöljék; s az ebből befolyó jövedelmeket a saját fejlődésük előmozdítására fordíthassák; két nagy célt szolgálna – először előmozdítaná a városok anyagi megerősödését s ezzel idővel elérnénk azt, hogy a városok azokat az ideális nagy culturalis és nemzeti feladatokat, amelyekre a városok hivatva vannak könnyebben megvalósíthatnák; másodsor a városok lakosságának vagyonbiztonsága is jobb kezekre lenne bízva mint a biztosító társaságok, mert feltétlenül bizonyos az, hogy a városok képviselő testületei, ahol a polgárok legjobbjai ülnek, a saját polgártársaikat ért károkat igazságosabban és humánusabban állapítanak meg.” (Kanizsai Újság, 1909. február 14.)
- <sup>18</sup> Kanizsai Újság, 1909. december 19.
- <sup>19</sup> Kanizsai Újság, 1909. december 26.
- <sup>20</sup> Simonyi 2003. 328.
- <sup>21</sup> „Feltételes szabadságolás. Nagy Gergely János ki 2 évi börtönre volt elítélve feltételesen szabadságotlatott.” (Kanizsai Újság, 1909. április 18.); „Feltételes szabadságolás. Csikós Mihály suhancz aki másfél év előtt egy legény társát leszurta, hátralevő büntetésének elengedése mellett a hét elején föltételes szabadságra haza érkezett.” (Kanizsai Újság, 1909. szeptember 5.)
- <sup>22</sup> „Enyveskezü rabló. Bakalitty Mladen borbélysegéd f hó 24-én a szerb bálban nagyban udvarolt Kordován Jelena hajadonnak. Az udvarlás hevében ellopott a leány nyakában csüngő aranyokból egyet. A hajadon észrevette a lopást, de a tolvaj mindaddig tagadott, míg a kapitányi hivatalba nem vitték. Itt aztán töredelmesen bevalotta tettét és előadta az aranyt. A rendőrség a tolvaj udvarlót illetőségi helyére akarta tolonczoltatni, de a legény meglepett az őt kísérő rendőr elől! Ugy elmenekült hogy még most sem sikerült nyomára akadni.” (Kanizsai Újság, 1909. január 31.); „A kedélyes család. Özveggy Keszthelyi Andorné 76 éves öregasszony feljelentést tett a bajai csendőrségen, veje Cseszler Dávid ellen, aki őt össze-vissza verte. A feljelentésnek igen érdekes háttere van. Cseszler Siükösdön járt, s amikor haza érkezett Bajára, nem találta otthon a feleségét. Keresésére indult megtalálta az asszonyt az anyósa társaságában, amint az egyik korcsmában tökéletesen elázva kurjongattak. Cseszler erre annyira elkeseredett, hogy a jokeadvü anyóst hajánál fogva kiránczizgálta és össze-vissza rugdosta. Az anyos sérülései könnyebb természetűek.” (Kanizsai Újság, 1909. november 14.); „Bata tagadja azt, hogy előre megfontolt szándékkal követte el a gyilkosságot s azt állítja, hogy a nejevel való összeszollalkozás közben neje őt egy ollóval megtámadta mire ő az asztalon fekvő kést felkapván, azzal őt-hat izben neje felé szúrt s midőn a kisugárzó vért látta...” (Kanizsai Újság, 1909. május 16.)
- <sup>23</sup> A témában bővebben lásd Baráth Katalin már említett elemzését (a szerző megj.).
- <sup>24</sup> Kanizsai Újság, 1909. szeptember 26.

## **Brém Lőrinc váradi kanonok felsőházi működése**

Latorcai Csaba

### **Abstract**

*Tanulmányomban Brém Lőrinc, váradi kanonok, 1927–1930 közötti időszakban Békés vármegyei küldöttként, a felsőház pót-, majd rendes tagjaként, valamint a Közoktatásügyi Bizottság tagjaként folytatott, rövid ideig tartó, de mégis jelentősnek mondható felsőházi működését mutatom be. Bár Brém Lőrinc rövid, 1930-ig tartó felsőházi munkájában plenáris ülésen nem élt a felszólalás jogával, és bizottsági megnyilvánulásai is mindösszesen egy törvényjavaslat kapcsán voltak, ezek a felszólalások változást hoztak egy rendkívül jelentős javaslatban, a közigazgatás rendezéséről szóló, később 1929. évi XXX. törvény végleges szövegének elfogadásában.*

### **A felsőház**

A nemzetgyűlés az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. tc. alapján, az 1926. november 16-án elfogadott, majd az 1926. november 15-én megjelent *Országos Törvénytárban* kihirdetett, az országgyűlés felsőházáról szóló 1926. évi XXII. törvénycikkével, sokéves alkotmányjogi vita és politikai csatározás végére tett pontot azzal, hogy visszaállította a kétkamarás törvényhozást.<sup>1</sup>

Az új törvény előírásai szerint a második kamarai, azaz a felsőházi tagságot méltóság vagy hivatal, választás vagy kinevezés alapján nyerhette el minden 35 év feletti személy.<sup>2</sup> Ezen kívül a felsőház tagja lett a Habsburg-család minden Magyarországon élő, 24. életévét betöltött férfi tagja is.

Méltóság vagy hivatal alapján tagságot nyertek: az ország zászlósi, a két koronaőr, a Magyar Királyi Kúria elnöke és másodelnöke, a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság elnöke és másodelnöke, a Budapesti Királyi Ítéltábla elnöke, a koronaügyész, a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka és a Magyar Nemzeti Bank elnöke.

Az egyházak képviselői közül a felsőház tagja lett:

- a katolikus egyházból: az esztergomi, a kalocsai és az egri érsek, a csanádi, a győri, a hajdúdorogi, a pécsi, a székesfehérvári, a szombathelyi, a váci és a veszprémi megyéspüspökök, a pannonhalmi főapát, a hazai két premontrei rend főnöke, a zirci apát, a kegyes tanítórend magyar főnöke és a székesfőkáptalanok nagyprépostjai,<sup>3</sup>
- a református egyházból a hivatalban legidősebb három püspök és három főgondnok,
- az evangélikus egyházból a hivatalban legidősebb két püspök, az egyetemes felügyelő és a hivatalban legidősebb kerületi felügyelő,
- az unitárius egyház idősebb elnöke,
- a budai szerb ortodox püspök és
- két, az izraelita felekezet által élethossziglan megválasztott rabbi.<sup>4</sup>

Választás útján<sup>5</sup> felsőházi tagokká válhattak az örökös főrendiházi tagság jogával felruházott hercegi, grófi és bárói családoknak tagok választására jogosult tagjai<sup>6</sup>, a vármegyei és városi törvényhatóságok<sup>7</sup>, valamint különféle mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, tudományos, művészeti és közművelődési szervezetek képviselői<sup>8</sup>.

Végül felhatalmazást kapott a kormányzó, hogy legfeljebb 40 főt élethossziglan vagy a hiányzó tagok pótlására meghatározott időre felsőházi taggá nevezzen ki.

Látható, hogy az új struktúra további elmozdulást eredményezett a kétkamrás parlamenti rendszerben az arisztokratikus második kamarától a korporatív típusú második kamara felé. Folytatta tehát azt az utat, amit a főrendi házi reform megkezdett az 1885. évi VII. tc-*kel*.

### **Brém Lőrinc felsőházi működése**

Az 1927. január 28-ára összehívott országgyűlésben<sup>9</sup> hivatal és méltóság alapján Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök szerzett mandátumot, aki később az egyik legaktívabb felsőházi taggá vált. Munkásságát számos tanulmány is feldolgozta.

Brém Lőrinc váradi kanonok Békés vármegye küldöttként 1927 júliusában lett a felsőház tagja.<sup>10</sup> Mezőfényen, Szatmár vármegyében született 1877. június 5-én. Orosházán halt meg 1930. december 2-án. A középiskolát és a teológiát Nagyváradon végezte. 1900-ban szentelték pappá, 1915-ben lett váradi kanonok és irodaigazgató. 1917-ben címzetes hollóti prépost. Tanulmányúton járt Nyugat-Európa államaiban. 1921-ben lett a váradi egyházmegye Magyarországon maradt részének püspöki helynöke Gyula székhellyel, mely tisztséget 1924-ig töltötte be. 1928-ban

a váradai káptalan magyarországi tagjaival Gyuláról Budapestre költözött. Békés vármegye törvényhatósági bizottságának örökös tagja. 1927-től a felsőház pót-, majd rendes tagja lett.<sup>11</sup> A felsőházban a Közoktatásügyi Bizottság tagja lett.<sup>12</sup>

Rövid, 1930-ig tartó felsőházi munkájában plenáris ülésen nem élt a felszólalás jogával, és bizottsági megnyilvánulása is mindösszesen egy törvényjavaslat kapcsán 2 felszólalás volt. Ezek a felszólalások ugyanakkor változást hoztak egy rendkívül jelentős javaslatban.



*Brém Lőrinc (1877–1930) nagyváradi kanonok.  
(Fotó: bekes.archivportal.hu)*

A felsőház Közigazgatási, valamint Közjogi és Törvénykezési Bizottságai a közigazgatás rendezéséről szóló törvényjavaslatot (a későbbi 1929. évi XXX. tc-t)<sup>13</sup> több körben, számos módosítást eszközölve tárgyalták. Az 1929. május 15-ei ülésen<sup>14</sup> a javaslat azon rendelkezése, amely új szabályként lehetővé tette, hogy a vármegyékben található vallásfelekezetek legnagyobb egyházközsegeinek vezető lelkészei automatikusan tagjaivá váljanak a vármegyei törvényhatóságoknak, éles vitát váltott ki. Többen nem tartották szükségesnek a felekezetek külön képviselőjét, ám ha annak mégis meg kell valósulnia, akkor az az adott egyházközsegekben lefolytatott választás útján történjék.<sup>15</sup>

Az örökös tagságról szóló rendelkezéshez szólt hozzá Brém Lőrinc. Azt a szabályt, hogy a közélet terén érdemeket szerzett férfiak közül a törvényhatósági bizottság örökös tagokat választhat, akiknek a létszáma a más jogcímen tagok



számának 5%-át nem haladhatja meg, helyesnek és támogatandónak tartotta. Érvelésére (amely nem maradt meg, mindösszesen egy rövid, tény közlő tudósítás) végül az örökös tagságról szóló részt úgy fogadták el, hogy örökös tagok választása kötelező, a kijelölő bizottság elnöke a főispán, akadályoztatása esetén az alispán, az elnök csak szavazategyenlőség esetén szavaz.<sup>16</sup>

Május 17-én a törvényjavaslat vitájának folytatásában, a *21.§-ban* az összeférhetetlenséggel és annak kivizsgálásával kapcsolatban Brém Lőrinc kifejtette, hogy az összeférhetetlenséget kivizsgáló zsűrit nem lehet egy évre kisorsolni.<sup>17</sup> Nagyon nehéz a gyakorlatban összeférhetlenségi okok fennálltát vizsgálni, ha az arra jogosult szervezet tagjai gyorsan cserélődnek. Úgy egységes jogalkalmazói gyakorlat kialakítása nem várható.

A törvényjavaslat olyan – ritkán megélt – vitát gerjesztett, hogy a tárgyalást május 21-én<sup>18</sup>, majd május 22-én<sup>19</sup>, 23-án<sup>20</sup>, 24-én<sup>21</sup> és 25-én<sup>22</sup> folytatták. Május 27-én az együttes bizottság a törvényjavaslatot számos módosítással részleteiben elfogadta.<sup>23</sup> Az egyesített bizottság Brém Lőrinc érveléséből magáévá tette az örökös tagok kötelező választását és annak módját, ám az összeférhetlenségi bizottság tagjainak stabilitását célzó kezdeményezését azonban nem támogatták. A módosító indítványok megtételét követően került a felsőház plénuma elé a javaslat, ami a módosításokat jóváhagyta, és a vonatkozó szabályok szerint – miután módosításokkal fogadta el a felsőház – visszakerült a képviselőházhoz, amely jóváhagyta, és végül hatályba lépett.

Mint említettem, Brém Lőrinc nagyon rövid ideig volt a felsőház tagja. 1930 januárjában – miután Békés vármegye a soron következő felsőházi tag delegálásakor már nem küldte őt a második kamarába – megszűnt mandátuma.

Az 1930. december 12-én tartott felsőházi ülésen<sup>24</sup> fájdalmas egyházi halálesetről kellett beszámolnia az elnöknek. Brém Lőrinc váradi főesperes-kanonok, Békés megye volt felsőházi küldötte halt meg. Emlékét a jegyzőkönyvben örökítették meg.<sup>25</sup>

## Jegyzetek

<sup>1</sup> A visszaállítandó második kamaráról először a főrendek kezdtek vitát a kormánnyal, mely nyilvánosságot is kapott a *Főrendek emlékirata az alkotmányreform tárgyában* című műben. A kormányzat 1920-ban azért nem támogatta a főrendház visszaállítását, mert a tagság nagy részét adó arisztokrácia nyíltan legitimista volt. Lásd. MNL OL K26 ME 1920-III. 2803. és *Pesti Hírlap*, 1920. Január 30.; *Magyarság*, 1925. Március 3.; Püski L.: *A magyar felsőház története 1927–1945*. 14.

Ám a provizórikus alkotmányként kezelt 1920. évi I. tc. 1.§ előírja, hogy a főrendházat át kell szervezni és fenn kell tartani. Lásd. Benedek S.: *A főrendház szervezeti kérdései*. In: Jogállam, 1920. 409.; Ferdinandy L.: *Az országgyűlés reformja*. Magyar Kultúra, 1925. 234.; Kardos J.: *A Szent Korona-tan története*. 113–116.; Ruzsoly J.: *A törvényhozás intézményi alapjai az ellenforradalmi korszakban*. In: Pölöskei F. Ránki Gy.: *A magyarországi polgári államrendszerek*. 472.; Túri B.: *Mai közjogi berendezkedésünk története*. 34–38.

Ettől kezdve a vita alkotmányjogi és politikai síkon mozgott tovább.

A jogászok két táborra oszlottak: kétkamarás országgyűlést támogatók, illetve ellenzők táborára.

Lásd Benedek S.: *A főrendiház szervezeti kérdései*. In: Jogállam, 1920. Cikkében rámutat arra, hogy a kétkamarás rendszer nem lehet elvi ellentétben a demokráciával, példaként Kossuthot és Irányit hozza fel, akik támogatták a kétkamarás rendszert. Kérdés számára, hogy a főrendiházat kell-e átszervezni újraszervezni, vagy a második kamara szenátus legyen. Álláspontja szerint a törvényhozás második kamarájában mindenféleképpen biztosítani kell a főnemesség és az egyházak arányos képviselését. Alátámasztásul Deák 1873. június 28-án a képviselőházban elmondott beszédét hozza.

Rassay Gy.: *A főrendiház reformja*. In: Magyar Helikon, 1920. Az arisztokratáknak szerinte csak kis arányban kellene részt venni a második kamara munkájában.

1921. július 20-án a kormány a nemzetgyűlés elé terjesztett egy, a felsőházról szóló törvényjavaslatot, amit az ellenzék élesen bírált, mondván, nincs most rá szükség. Lásd. Napló, A nemzetgyűlés 233. ülése 1921. július hó 20-án, szerdán. A törvényjavaslat vitájára végül a nemzetgyűlés 1922-es feloszlása miatt nem kerülhetett sor. A jogászok álláspontjukat így különböző tanulmányokban tették közzé.

Concha Gy.: *A főrendiházi reformjavaslatok*. In: Jogállam, 1921. Nem ért egyet, hogy a főrendek csak delegálhatnak maguk közül tagot, úgy véli, az 1885-ben bevezetett cenzus jobb módszer a képviseletre. Egyetért a javaslatnak azzal a részével, hogy a törvényhatóságok is delegálhatnak tagot, ám azt ellenzi, hogy a törvényhatóságok küldötteinek száma megegyezzen a főrendek képviselőinek számával. (Az 1926-ban elfogadott javaslat szerint az arisztokraták képviselete végül kevesebb lett, mint a törvényhatóságok által delegált felsőházi tagok létszáma. Lásd. Benedek S.: *A felsőház*. Jogállam, 1927. 68.)

A javaslatról lásd még Tunyogi Szűcs K.: *A felsőház-javaslat*. In: Magyar Jogi Szemle, 1921.

Nagy M.: *Kell-e nekünk főrendiház*. Magyar Élet, 1923/5. Feltétlenül szükségesnek tartja a főrendiház megreformálását és visszaállítását. Véleménye szerint a kétkamarás parlamenti rendszer a demokráciák jellemzője, az egykamarás pedig a forradalmi állapotoké. Ezért sürgeti a második kamara felállítását.

Nagy M.: *Milyen legyen az új főrendiház*. Magyar Élet, 1923/6. Javaslatot tesz bizonyos szervezési kérdésekre is. Támadja Concha Gy. elképzeléseit, és támogatja a kormány felsőház-javaslatát.

A viták újbóli fellángolása 1925. március 6. utánra tehető. Ezen a napon nyújtotta be a kormány immár átdolgozva újra a felsőház felállításáról szóló törvényjavaslatot. Az ellenzék csakúgy, mint 1921-ben, sürgősnek tartotta az intézkedést, és azzal vádolta Bethlen István miniszterelnököt, hogy nem akar változtatni az 1925. évi 26. tc-en, mely a választójogot szabályozza. E törvény hatályba lépésével a választójog az összlakosság tekintetében 40%-ról 28%-ra, míg a 24 év feletti lakosság esetében 75%-ról 58%-ra esett vissza.

Forrás: Romsics I.: *Magyarország története a XX. században*. 223.; Simontsits E.: *A titkos választójog és a felsőház reformja*. 27.; Zsedényi B.: *A magyar alkotmányjog fejlődése 1918-tól 1938-ig*. 8.; Napló, A nemzetgyűlés 1925. évi március 6-án tartott üléséről.

Ferdinandy L.: *Az országgyűlés reformja és az ideiglenes alkotmány*. In: Magyar Kultúra, 1925. Az alkotmányosság és jogfolytonosság oldaláról közelíti meg a felsőház felállításának kérdését.

Lásd még: Egyed I.: *A felsőház felállítása*. In: Magyar Kultúra, 1925. Teljes mértékben támogatja a kormány javaslatát.

Zsedényi B.: *A felsőház-javaslat*. Miskolc, 1925.; Zsedényi B.: *A magyar honi ág. Hitv. EV. Egyház főtisztviselőinek részvétele az országgyűlés felsőházában*. Miskolc, 1925.; Mósa J.: *A parlament reformja*. In.: Budapesti Szemle, 1926. ápr. Támogatja a vármegyei küldöttek intézményét. Térfy Gy.: *Az Országgyűlés felsőháza*

<sup>2</sup> Benedek S.: *A felsőház*. Jogállam, 1927. 75. Az elfogadott felsőházi törvény már nem zárja ki a nők tagságának lehetőségét. A választás útján bekerült felsőházi tagok választása titkos volt, megbízatásuk 10 évre szólt. Mazsu J. (szerk.): *Iparosodás és modernizáció*. 162.

<sup>3</sup> A Magyar Katolikus Püspöki Kar komolyan foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy elfogadják-e a felsőházi tagságra vonatkozó törvényjavaslat tervezetét. Végül úgy határoztak, hogy kizárólag a jogfolytonosságra tekintve, mint évszázados hagyomány töretlen folytatását fogadják el, és vesznek részt a törvényalkotás felsőházának munkájában. Forrás: Csizmadia A.: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatának kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. 396.; Püski L.: *A magyar felsőház története 1927–1945*. 34–35. Ezt fejtette ki Szmrecsányi Lajos egri érsek a felsőház alakuló ülésén is. Felsőházi Napló 1927–1931. I. 9. Lásd még Gergely J.: *A Püspöki Kar tanácskozásai*. 115.

<sup>4</sup> Szabolcsi L.: *Két emberöltő. Az egyenlőség évtizedei (1881–1931)*. Szabolcsi Lajos azt állítja, hogy eredetileg nem lett volna az izraelita felekezetnek képviselője a felsőházban, ám Heinrich Ferenc mind Horthynál, mind Bethlennél közbenjárt, és módosító javaslatot nyújtott be a törvényjavaslatához, melyet az Egységes Párt Bethlen utasítására elfogadott. 382. A zsidóság felsőházi képviseletének szükségessége egyébként is megosztottságot szült a zsidó közösségen belül. 385.

- <sup>5</sup> A felsőházi tagok választása titkos volt, és 10 évre szólt. Püski L.: *Az 1926. évi felsőházi törvény és politikai előzményei*. In: Mazsu J.: Iparosodás és modernizáció. 162.
- <sup>6</sup> A főrendek felsőházi képvisellete politikailag lehetővé tette Horthy és az arisztokrácia kiegyezését. Takács I.: *A törvényhozás második kamarája*. Társadalmi Szemle, 1995/10. 66.
- <sup>7</sup> Törvényhatóságok esetében minden négy országgyűlési képviselő után lehetett egy tagot delegálni a felsőházba, illetve a szabad királyi városoknak is egy küldött delegálására volt lehetőségük.
- <sup>8</sup> A következő intézmények jogosultak felsőházi tag választására: Országos Mezőgazdasági Kamara 6 tag, Kereskedelmi és Iparkamarák 6 tag, Ügyvédi Kamarák 2 tag, Királyi Közjegyzői Kamarák 1 tag, Mérnöki Kamarák 2 tag, Vitézi Rend 1 tag, Magyar Tudományos Akadémia 3 tag, Pázmány Péter Tudományegyetem karonként 1-1 tag, többi egyetem egyetemenként 1 tag, József Műegyetem 2 tag, Országos Magyar Gyűjteményegyetem 1 tag, Magyar Királyi Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola 1 tag, Budapesti Magyar Királyi Állatorvosi Főiskola 1 tag, gazdasági akadémiák együttesen 1 tag, Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola 1 tag, Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola 1 tag, Budapesti Áru- és Értéktözsde 1 tag és amely szervezetek törvényben felhatalmazást kapnak erre.
- <sup>9</sup> Balla A.: *A magyar országgyűlés története*. 509.
- <sup>10</sup> MNL OL K. 428. 158. kötet és 830. csomó Július 1. 12. kiadás  
Az Igazoló Bizottság jelentését lásd Felsőházi Irományok 1927–1932. 78. szám III. kötet 391–392.
- <sup>11</sup> Diós I. (főszerk.), Viczián J. (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon II*.
- <sup>12</sup> A bizottsági tagság változásáról lásd MNL OL K 6.59. és Felsőházi Napló 1927–1932.
- <sup>13</sup> A törvényjavaslat képviselőház általi szövegét lásd Felsőházi Irományok 1927–1932. 286. szám IX. kötet 400–543.
- <sup>14</sup> A meghívókat és tudósításokat lásd MNL OL K 428. 202. kötet és 834. csomó május 3. 16. kiadás; K 428. 202. kötet és 834. csomó május 13. 20., 21., 22. kiadás; K 428. 202. kötet és 834. csomó május 14. 12., 14., 18., 22., 23. kiadás
- <sup>15</sup> MNL OL K. 428. 202. kötet és 834. csomó május 15. 11., 18., 19. kiadás
- <sup>16</sup> MNL OL K. 428. 203. kötet és 834. csomó május 16. 21., 22., 24. kiadás
- <sup>17</sup> MNL OL K 428. 203. kötet és 834. csomó május 17. 20., 21. kiadás
- <sup>18</sup> Meghívó MNL OL K 428. 203. kötet és 834. csomó május 18. 33. kiadás, Tudósítás május 21. 27., 29., 30. kiadás
- <sup>19</sup> MNL OL K 428. 203. kötet és 834. csomó május 22. 17., 18., 19. kiadás
- <sup>20</sup> MNL OL K 428. 203. kötet és 834. csomó május 23. 21., 22., 23. kiadás
- <sup>21</sup> MNL OL K 428 203. kötet és 835. csomó május 24. 24., 25. kiadás
- <sup>22</sup> MNL OL K 428. 203. kötet és 835. csomó május 25. 27., 28., 31. kiadás
- <sup>23</sup> Híradás MNL OL K 428. 203. kötet és 835. csomó május 25. 38. kiadás  
A bizottságok együttes jelentését lásd Felsőházi Irományok 1927–1932. 299. szám X. kötet 92–166.
- <sup>24</sup> Az ülés meghívóját és napirendjét lásd MNL OL K 428. 240. kötet és 838. csomó december 6. 44. kiadás
- <sup>25</sup> Felsőházi Napló VI. 19.

## Az 1944–45-ös partizánterror Tisza-mentére vonatkozó iratai: vagyonekobbzás, holtta nyilvánítás

Molnár Tibor

### Abstract

*A zentai Járásbíróság levéltári anyagában végzett kutatások eredményei rációfolnak azokra a tévhitekre, hogy a Vajdaságban 1944–45-ben elkövetett megtorlásoknak nem maradtak fenn írásos bizonyítékai: számos másodlagos dokumentum megtalálható, amelyek alapján rekonstruálhatóak az elkallódott „halállisták”.*

*A kommunista hatalom számára nélkülözhetetlen és szükségszerű volt az új rezsim anyagi bázisának megteremtése. Ezt a folyamatot 1945-ben a háborús bűnösöknek minősített, és a nép ellenségeinek kikiáltott személyek vagyonának elkobbzásával, államosításával kezdték meg. A vagyonekobbzások végrehajtásához össze kellett állítani azok névjegyzékét, akiket likvidáltak, illetve akiknek sikerült elmenekülniük.*

*A megtorlásokat követően bizonyos idő elmúltával az áldozatok hozzátartozói rendezhették a felmerülő családi-, és vagyoni jogi kérdéseke: az „eltűntként” nyilván-tartott személyt bírósági eljárás útján holtta kellett nyilvánítani. A holtta nyilvánítási bírósági eljárások iratai kiemelten fontosak, hiszen ezek számos olyan adatot tartal-mazhatnak, amelyek rávilágítanak az áldozatok sorsára, haláluk körülményeire.*

A szovjet Vörös Hadsereg alakulatai 1944 októberében átlépték a háború előtti jugoszláv-román határvonalat: hamarosan birtokukba vették a Bánátot, majd a Tiszán átkelve október 23-ig a Bácskát is. Közvetlenül a szovjet csapatok bevonu-lását megelőzően – a kiürítés következtében – megszűnt a német, illetve a magyar közigazgatás működése. Ez lehetővé tette, hogy sor kerüljön a hatalomátvételre; a hatalmat a népfelszabadító bizottságok ragadták magukhoz.

A legfelsőbb jugoszláv vezetőség hamarosan a katonai közigazgatás bevezetése mellett döntött a Bácska, a Bánát és a Drávaszög területén. Ez azt jelentette, hogy ezen a területen a mindennapi élet valamennyi tényezője – közigazgatás, igazságszolgáltatás, ellátás, gazdaság, oktatás, egészségügy – a hadsereg teljes irányítása és ellenőrzése alá került.

A hadbíróóságok felhatalmazást kaptak, hogy büntetőeljárásokat folytassanak polgári személyek ellen is, viszont a polgári eljárások – hagyatéki, peres és peren kívüli ügyek – továbbra is szüneteltek.

A katonai közigazgatás felszámolása 1945 februárjában nem jelentette azt, hogy a polgári igazságszolgáltatási rendszer azonnal megkezdhette működését; egy ideig még a hadbíróóságok ítélkeztek.

Az új, polgári bírósági hálózat kialakítása azonban még a háború befejezése előtt, 1945 áprilisában kezdetét vette. A vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnöksége 1945. április 27-én megtartott ülésén, a Vajdaság területén működő népfelszabadító bizottságok ideiglenes megszervezésére és hatáskörére vonatkozó határozat<sup>1</sup> alapján megfogalmazta a vajdasági népbíróóságok szervezetére vonatkozó utasítást<sup>2</sup>. Ennek értelmében a vajdasági bírósági hálózatot járási és körzeti népbíróóságok, valamint az újvidéki székhelyű Vajdaság Legfelsőbb Népbíróósága képezte. A bírói hatalmat a népbíróóságok állandó bírái, valamint a népi ülnökök, esküdtbírók közösen gyakorolták.

A járási népbíróóságok bíráit és esküdteit a járási népbizottságok, a körzeti népbíróóságokét a körzeti népbizottságok közgyűlései választották meg és nevezték ki.

A járási népbíróóságok a járások székhelyein működtek, élükön a járási népbíróóság elnöke állt. A járási népbíróóságok ítéleteit háromtagú bírói tanácsok hozták meg.

A körzeti népbizottságok székhelyein körzeti népbíróóságok működtek, élükön a körzeti népbíróóság elnöke állt.

Vajdaság Legfelsőbb Népbíróósága az egész tartományra illetékes volt, ítéleteit háromtagú bírói tanács hozta meg. Az ítélezés mellett feladatai közé tartozott, hogy döntsön a népbíróóságok és a néphatalmi szervek közötti vitás kérdésekben, a járási és a körzeti népbíróóságok illetékességében felmerülő kérdésekben, illetve tanácsokkal lássa el a bíróságokat a bírói gyakorlatban felmerülő kérdésekkel kapcsolatban.

A Zentai Járási Népbizottság és a Zentai Városi Népbizottság 1945. május 8-ai együttes ülésén kinevezték a zentai Járási Népbíróóság elnökét és bíráit. A zentai Járási Népbíróóság 1945. május 22-én nyitotta meg kapuit, de tényleges munka csak június 5-től folyt. Illetékességi területéhez a következő települések tartoztak: Horgos, Martonos, Kispiac, Magyarkanizsa, Orom, Velebit, Oromhegyes, Adorján, Zenta, Tornajos, Ada, Mohol és Obornjača.

Országos szinten a polgári bíróságok helyzetét a népbíróóságok szervezetéről szóló, 1945. augusztus 26-ai keltezésű törvény<sup>3</sup> szabályozta.

Az 1944–45-ös megtorlások kapcsán a polgári bíróságokra, különösképpen a járásbíróságokra két fontos eljárás-típus lefolytatása hárult: a vagyonekobbzás, hiszen a hatalom a likvidált személyeket „másodlagos” büntetésként ezzel is sújtotta, illetve az eltűnt-likvidált személyek holttá nyilvánítása, ami a hozzátartozók család- és vagyoni helyzetében felmerülő kérdések rendezése miatt volt fontos.

## Vagyonekobbzás

A Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács Elnöksége a háború befejezését követően, 1945. június 9-én megalkotta a vagyonekobbzásról és a vagyonekobbzás végrehajtásáról szóló törvényt.<sup>4</sup> A törvény értelmében a vagyonekobbzás teljes vagy részleges, bírósági döntés alapján végrehajtott államosítás volt. A törvény értelmében ingó és ingatlan vagyonekobbzásával sújtották azokat a személyeket, akiket háborús bűnösnek vagy népellenségként a háború során megöltek, illetve azokat, akik elmenekültek a néphatalom elől. A háborús bűnössé vagy népellenséggé nyilvánítást eszközölhette – a háborús bűnököt vizsgáló bizottságokkal együttműködve – az illetékes népfelszabadító bizottság, de a vagyonekobbzást végrehajtották azok ellen is, akiket a hadbíróóságok ítélték el. A vagyonekobbzás gyakorlatilag másodlagos büntetésnek számított, hiszen azok ellen foganatosították, akiket likvidáltak vagy kivégeztek, illetve börtönbüntetésre ítélték – és valószínű, hogy az elmenekültek közül is sokakra ez a sors várt volna. A törvény értelmében vagyonekobbzás alá esett a Német Birodalom és állampolgárai, valamint a német nemzetiségű jugoszláv állampolgárok vagyona is.

A vagyonekobbzás alól mentesültek a létfenntartáshoz szüksége háztartási eszközök és felszerelések – bútor, konyhafelszerelés, ruhanemű –, illetve az iparűzéshez, valamint a földműves-háztartás fenntartásához nélkülözhetetlen szerszámok és eszközök.

A népbíróságok munkájának kezdeti szakaszában, 1945-ben és 1946-ban az egyik legjelentősebb feladat a vagyonekobbzásról szóló törvény alapján kezdeményezett eljárások lefolytatása volt.

A járásbírósági vagyonekobbzási határozat meghozatalát követően az illetékes néphatalmi szervnek – a népbizottságnak – a legrövidebb időn belül össze kellett állítania az elkobbzandó vagyontárgyak – ingóságok és ingatlanok – részletes leltárját.

A Zentai Járás esetében a Járási Népbizottság Belügyosztály 1945. szeptember 12-ei keltezésű átiratával megküldte a Járási Népbíróságnak azt a 271 személynevet tartalmazó jegyzéket, akiket vagyonekobbzási eljárás alá kellett vonni.<sup>5</sup>

Ezt követően a zentai Belügyosztály egyénenként, névre szólóan is eljuttatta a bírósághoz a vagyonekobbzást indítványozó iratot. Ezekben az iratokban feltüntették, hogy a háborús bűnösnek minősített személy a háború során „eltűnt” – mint más forrásokból kiderült, ők voltak azok, akiket likvidáltak – vagy „elmenekült”, illetve „elhagyta birtokát”. A kutatott iratokban csupán egy esetben



– Werner Mihály martonosi apátplébános esetében – tüntették fel azt, hogy az idős plébános elmenekült, noha likvidálása köztudott tény volt mind a hatóságok, mind a falubeliek számára.

Bakota Antal tanító esetében – aki az adorzáni vérengzés áldozata lett – a járási Belügyosztály 1946. január 18-ai keltezésű, 5554/1945 iktatószámú átiratával kezdeményezte a vagyonekobbzást: „... *A magyarkanizsai Helyi Népbizottság 12853 számú, 1945. január 14-ei keltezésű irata alapján, a vagyonekobbzásról és a vagyonekobbzás lefolytatásáról szóló törvény 28. szakasza értelmében, csatolva küldjük Önöknek Bakota Antal magyarkanizsai<sup>6</sup> háborús bűnös ingó és ingatlan vagyonának összeírását, aki a háború során eltűnt, és akinek vagyona eddig még nem esett a vagyonekobbzás alá, az illetékes eljárást kérelmezve.*

*A megnevezett teljes vagyona az idézett törvény 20. szakaszának hatálya alá esik.*”<sup>7</sup>

A Bakota Antal elleni vagyonekobbzási ügyben 1946. február 8-án tartottak tárgyalást. A Bakota-családot az „eltűnt” Antal testvérei, Bakota Anna és Bakota Imre képviselték. A rokonok indítványozták, hogy a Bakota-vagyont teljes egészében mentesítsék a vagyonekobbzási eljárás alól. Magyarázatul közölték, hogy Bakota Antal felesége 1944. április 24-én elhunyt, és nyolc – 7 és 18 év közötti – gyermek maradt, akik eltartásra szorulnak.

A magyarkanizsai Helyi Népbizottság képviselőjében jelen lévő Bárány Mátyás támogatta az indítványt, mert „... *adorzáni esetről<sup>8</sup>, és nyolc kiskorú gyerekről van szó*”, ami ellen a Népi Vagyonkezelőség képviselője, Vukotić Milan sem ellenkezett.<sup>9</sup> Ennek értelmében a bíróság úgy döntött, hogy eláll a vagyonekobbzástól.<sup>10</sup>

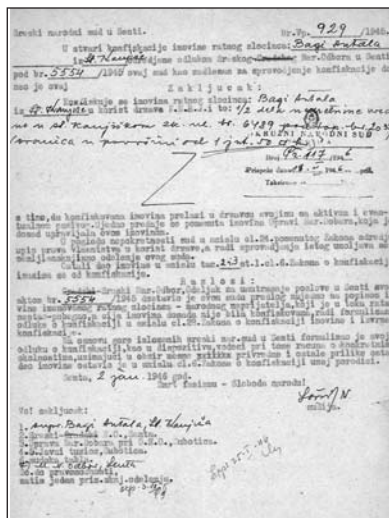
Azonban a szabadkai körzetben illetékes Népi Vagyonkezelő nem egyezett bele a bíróság döntésébe, és 1946. február 19-én a szabadkai székhelyű Körzeti Népbíróságnál panasszal élt az elsőfokú bírósági határozat ellen a következő magyarázattal: „*Ügy véljük, hogy az első fokon (eljáró) bíróság tévedett, amikor a megnevezettnek meghagyott 7 (katasztrális) holdat, mert véleményünk szerint ez sokkal több, mint amennyit egy háborús bűnösnek meg lehet hagyni.*”<sup>11</sup>

A szabadkai Körzeti Népbíróság 1946. március 8-ai határozatával helyt adott a fellebbezésnek, és az ügyet visszautalta a zentai Járási Népbírósághoz újbóli eljárásra, de az eljárás folytatásának nincs nyoma.<sup>12</sup>

A magyarkanizsai Bagi Antal vendéglős 1944 őszén szintén a megtorlás áldozata lett. Ügyében a járási Belügyosztály 1945. szeptember 9-ei keltezésű átiratával<sup>13</sup> kezdeményezte a vagyonekobbzást azzal, hogy esetében már 1945. augusztus 28-án megtörtént a vagyonekobbzás<sup>14</sup> elkészítése. Az akkurátusan, precízen összeállított jegyzőkönyvben helyiségenként – a vendéglőre és a lakásra vonatkozóan is – megneveztek minden ott található ingóságot, annak mennyiségével és becsült értékével együtt. Az ingatlanok összeírását<sup>15</sup> a becsült értékkel 1945. augusztus 30-án állították ki: a vendéglőnek és a lakásnak is otthont adó épület értékét 80 ezer korabeli dinárra becsülték, az 1,5 katasztrális hold szántót pedig 28 850 dinárra.<sup>16</sup>



Bagi Antal vendégfős (1900–1944)  
(Fotó: Történelmi Levéltár Zenta)



Bagi Antal vagyonának részleges  
elkobzásáról készült határozat  
(Forrás: Történelmi Levéltár Zenta)

Az ügyben 1945. október 25-én tartották a tárgyalást, amelyen Bagi Antalné kérte, hogy a felleltározott ingóságokat és az ingatlanok felét hagyják meg a család birtokában.<sup>17</sup>

A zentai Járási Népbíróság 1946. január 2-án hozta meg döntését, melynek értelmében a Bagi családtól 1 katasztrális hold és 50 négyszögöl szántóföldet konfiskálnak.<sup>18</sup>

A döntés ellen Bagi Antalné Vadász Piroska 1946. február 4-én panasszal élt. Beadványában kifejtette, hogy férje a felszabadulást követően eltűnt, illetve már nem él, és – mivel nem született olyan bírósági ítélet, amellyel férjét halálra ítélték, illetve háborús bűnösnek minősítették – méltánytalannak tartja a vagyonelkobzást.<sup>19</sup>

A szabadkai Körzeti Népbíróság 1946. február 18-ai döntésével elutasította a fellebbezést, és helyben hagyta az elsőfokú bíróság vagyonelkobzásra vonatkozó döntését.<sup>20</sup>

## Holttá nyilvánítás

A háborúban eltűnt személyek jelentős része soha nem tért haza, ami azt valószínűsítette, hogy életüket veszítették. A háborút követő időszakban már 1945-től megkezdődtek azok a bírósági eljárások, amelyek során – családjogi és vagyonzogi ügyek rendezése érdekében – a háborúban eltűnt személyeket holttá nyilvánították. A jugoszláv bírósági gyakorlatban ezeket az eljárásokat 1945 és 1952 között a peren kívüli eljárásokra vonatkozó jogszabály alapján folytatták le.

A Jugoszláv Föderatív Népköztársaság képviselőháza 1952. március 31-én megalkotta az eltűnt személyek holttá nyilvánításáról és halálesetének bizonyításáról szóló törvényt,<sup>21</sup> innentől kezdve az eljárások már ennek a jogszabálynak az alapján folytak. A törvény kimondta, hogy azok a személyek nyilváníthatók holttá, akik a háború során eltűntek és akinek a sorsáról, életben létéről az ellenségeskedések befejezését követő egy éven belül nem érkezett hír. A holttá nyilvánítási eljárás lefolytatására az a járásbíró volt hivatott, amelynek illetékességi területén a háborúban eltűnt személy utolsó bejelentette lakhelye volt.

Sándor Lukács adorjáni lakos – aki 1944-ben 25 éves és nőtlen volt – holttá nyilvánítását apja kezdeményezte 1952-ben. A beadványban Lukács személyi adatain kívül közölte, hogy 1944. október 30-án<sup>22</sup> a háborús cselekményekkel kapcsolatosan eltűnt.<sup>23</sup> Állítását az adorjáni Népbizottság is megerősítette 1952. december 9-én kibocsátott bizonylatával.<sup>24</sup>

A holttá nyilvánítási ügyben 1953. január 24-én tartottak tárgyalást, amelyen megvizsgálták a betérjesztett bizonyítékokat és meghallgatták a beidéztet tanúkat.<sup>25</sup>

A tárgyaláson Fehér Ferenc adorjáni lakos, a következőket nyilatkozta: „... 1944 októberének utolsó napján Adorjánra jött valamilyen partizáncsapat, és a falu (fő)terére összetereltek egy nagyobb csoport embert, akik közül kiválasztottak 50-et, a többieket pedig hazaengedték. Ezt az 50 tagú csoportot Magyarokanizsa irányába terelték, de abból, hogy egyes helybeliek másnap, vagyis november 1-jén – Halottak Napján – öt holttestet találtak a Tisza partján, arra lehet következtetni, hogy a csoport többi tagja is itt lelte halálát. A megtalált holttestek között, amelyeket másnap hatósági engedéllyel a temetőben eltemettek, nem volt Sándor Lukács holtteste, de Sándor Lukács is a kiválasztott ötvenes csoportban volt. Tudom, hogy Lukács azóta nem tért haza és nem jelentkezett senkinek, ezért úgy gondolom, hogy ő azon a napon meghalt.”<sup>26</sup>

Bábinszki Ferenc adorjáni lakos a következőket vallotta: „... 1944. október 31-én a partizánhadcsapat egy alakulata Adorjánra érkezett, és a házakból kiterelt egy csoport embert a térre, akik közül kiválasztottak 50-et, köztük az eltűnt Lukácsot is, majd a Tisza irányába terelték őket. Ezután lövöldözés hallatszott abból az irányból, és másnap a Tisza-parton négy holttestet találtak, majd valamivel később a halászok a Tiszából még egy holttestet húztak ki. Ezeket a holttesteket a temetőben eltemették. Az eltűnt Lukács nem volt köztük, de én azt hiszem, hogy aznap ő is meghalt. Azóta nem tért haza, és életjelt nem adott.”<sup>27</sup>

A bíróság az ügyben 1954. szeptember 27-én hozott végzést, amelyben bizonyítottan találták, hogy az adorjáni Sándor Lukács a háborús cselekményekkel kapcsolatosan életét veszítette: halálának időpontjául 1944. október 31-ét jelölték meg. A végzés indoklásában a bíróság hangsúlyozta: „... A lefolytatott eljárás alapján a bíróság megállapította, hogy Sándor Lukács adorjáni lakost, aki Magyarokanizsán született 1920. március 1-jén, apja Ferenc, anyja Bicskei Viktória, 1944. október

30-án egy partizánegység egy 50 tagú csoporttal együtt Adorjánról elhurcolta Magyar-kanizsa irányába, 1944. november 1-jén ezek közül az emberek közül egyeseget agyonlőve találtak meg a Tisza-parton.

*Fennáll a valószínűsége, hogy az adorjáni Sándor Lukács is szerencsétlenül járt, és hogy a háborús cselekményekkel kapcsolatosan, amelyek 1944 októberének végén történtek Adorjánon, eltűnt, mert azóta nem adott életjelt magáról.*<sup>28</sup>

Az oromhegyesi Bakota Ferenc felesége 1954-ben kezdeményezte férje holtta nyilvánítását. Beadványában előadta, hogy férjét 1944. november 1-jén Kohn Sándor, volt oromhegyesi lakos felszólította, hogy azonnal jelentkezzen az oromhegyesi Népbizottságnál. Bakota eleget tett a felszólításnak, de azóta – vagyis 9 éve – nem tért haza, és nem adott magáról életjelet.<sup>29</sup> Beadványához csatolta az oromhegyesi Népbizottság bizonylatát, amelyben a hatóság is megerősítette, hogy „... 1944 novemberének pontosabban meg nem állapítható napján eltűnt Oromhegyesről”.<sup>30</sup>

A holtta nyilvánítási ügyben 1954. szeptember 24-én tartottak tárgyalást a zentai Járásbíróságon. Az ügy első tanúja, Mazák István oromi lakos a következőket vallotta: „... Ismertem Bakota Ferenc volt oromhegyesi lakost, mert 1944 novemberében együtt voltunk bezárva Magyarkanizsán, és ugyanabban a cellában tartottak bennünket. Tudom, hogy 1944. november 1-je környékén Bakota Ferenc meghalt a börtönben, és (holtan) kivitték a cellából. Nem tudom, hol temették el, és azóta nem hallottam felőle semmit, és nem is láttam.”<sup>31</sup>

Molnár György oromhegyesi tanú – aki 1944 novemberében szintén a magyar-kanizsai börtönben raboskodott – megerősítette, hogy Bakota a börtönben meghalt, de a halál időpontját ő november 6-ára vagy 7-ére tette.<sup>32</sup>

Bakota halálesetének okáról egyik tanú sem nyilatkozott, de a magyar-kanizsai börtönben 1944 őszén történtek<sup>33</sup> ismeretében bizonyos, hogy kínvallatás következtében vesztette életét.

Az oromhegyesi Bakota Ferenc halálesetének körülményeit és időpontját kutatva a bíróság adatokat kért a járási Belügyosztálytól, amely jelentésében a következőket tudatta: „... Bakota Ferenc oromhegyesi (lakos) nem esik az állampolgárság megvonásáról szóló törvény hatálya alá. A nevezett baleset következtében halt meg 1944-ben, a felszabadító csapatok Magyarkanizsára történő bevonulása során.”<sup>34</sup> A belügyi hatóság tehát nem tájékoztatott Bakota halálának pontos idejéről, és – vélhető – agyonverését balesetnek minősítette. Az, hogy a belügyi hatóság csupán ennyi adatot közölt, annál is inkább különös, hiszen Bakota Ferencet – a begyűjtött adatok alapján – a háborús bűncselekményeket kivizsgáló tartományi bizottság „bűnösnek” minősítette a magyar Honvédség bevonulása során elkövetett háborús bűncselekmények miatt.<sup>35</sup>

Bakota Antal holtta nyilvánítási ügyében a zentai Járásbíróság 1955. február 15-én hozott döntést: Bakotát holtta nyilvánították, a halálának időpontját pedig 1944. november 10-ére vélelmezték, illetve megállapították, hogy november 10-ét nem élte túl.<sup>36</sup>

## Következtetés

Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a Vajdaságban 1944–45-ben elkövetett megtorlásoknak nem maradtak fenn írásos bizonyítékai. Ez az elmélet eredendően két forrásból táplálkozott: egyrészt az új rezsim emberei nem fordítottak kellő figyelmet a megtorlások áldozatainak regisztrálásra, másrészt azt a dokumentációt is, ami esetleg keletkezett, később megsemmisítették.

A zentai Járásbíróság levéltári anyagában végzett kutatások eredményei rácáfolnak ezekre a tévhitekre: ha a kivégzési listák nem is mindig lelhetők fel, számos – másodlagos minősíthető, de adatokban gazdag – dokumentum megtalálható, amelyek alapján rekonstruálhatóak az elkallódott „halállisták”.

Egyértelmű, hogy a kommunista hatalom számára nélkülözhetetlen és szükség-szerű volt az új rezsim anyagi bázisának megteremtése. Ezt a folyamatot 1945-ben a háborús bűnösöknek minősített és a nép ellenségeinek kikiáltott személyek vagyonának elkobzásával, államosításával kezdték meg. A vagyoneklobzások végrehajtásához a közigazgatási hatalmat gyakorló szerveknek – a népbizottságoknak – a háborús bűnöket kivizsgáló helyi és tartományi bizottságokkal, valamint az illetékes belügyi szervekkel együttműködve össze kellett állítania azok névjegyzékét, akiket likvidáltak, illetve azokét is, akiknek sikerült elmenekülniük. Az összeállított névjegyzékek alapján – a vagyoneklobzásról szóló törvény értelmében – a hatóság az illetékes járásbíróságoknál kezdeményezte a vagyoneklobzási eljárás megindítását. Az indítványozó ügyiratban egyben utalni kellett annak a személynek a sorsára is, aki ellen az eljárást megindították.

A vagyoneklobzási bírósági eljárások – az érintett személy vagyoni helyzetétől függően – végződhetek azzal, hogy bizonyos ingatlanokat és ingóságokat elkoboztak az állam javára, de azzal is, hogy beszüntették azt, mivel nem találtak elkobozható vagyont, illetve a törvény értelmében meg kellett hagyni a közvetlen hozzátartozóknak.

A megtorlásokat követően bizonyos idő elmúltával az áldozatok hozzátartozói – akik ezt igényelték – rendezhették a felmerülő családi és vagyoni jogi kérdéseket. Ennek megvolt a jogi útja: az „*eltűntként*” nyilvántartott személyt bírósági eljárás útján holtta kellett nyilvánítani. Az 1944–45-ös megtorlások kutatása szempontjából a holtta nyilvánítási bírósági eljárások iratai kiemelten fontosak, hiszen ezek számos olyan adatot tartalmazhatnak, amelyek rávilágítanak az áldozatok sorsára, haláluk körülményeire. Ebből a szempontból különösen fontosak a tanúvallomások: az eljárások során általában két tanúnak kellett vallomást tennie. Ezek a vallomások – amelyek során az esetek elbeszélése mellett számos alkalommal megnevezték az elkövetőket is – korabeli oral historynak is minősíthetők, amelyek bekerültek a tárgyalási jegyzőkönyvekbe. A leghitelesebb tanúvallomások az 1940-es évek végétől az 1950-es évek közepéig megindított eljárások irataiban olvashatók: ezek valódi szemtanúk elbeszélései, akik sok esetben maguk is a megtorlás szerencsés túlélői voltak.

A vagyonekhozadási és a holtta nyilvánítási eljárások – „szerencsés” esetben egy-egy személyre vonatkozóan mindkét irattípus fellelhető és kiegészíti egymást, ráadásul ezek az iratfajták valamennyi vajdasági regionális levéltárban megtalálhatók – irataiból kinyert adatok alapján összeállítható egy-egy likvidált személy története, és a megfelelő adatok településenkénti csoportosításával rekonstruálhatók az egyes települések „halállistái” is.

Az így összeállított településenkénti névjegyzékek bármikor kiegészíthetők a felsőbb hatóságoknak az újvidéki székhelyű Vajdasági Levéltárban – elsősorban az F. 183-as jelzetű, *A Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság* fondjára gondolunk – őrzött levéltári anyagából, vagy más központi intézmények levéltári irategyütteséből.

## Jegyzetek

- <sup>1</sup> Odluka p privremenoj organizaciji i delokrugu rada narodnooslobodilačkih odbora na teritoriji Vojvodine. Službeni list Vojvodine, 1/1945.
- <sup>2</sup> Uputstvo o uređenju redovnih narodnih sudova u Vojvodini. Službeni list Vojvodine, 1/1945.
- <sup>3</sup> Zakon o uređenju narodnih sudova. Službeni list DFJ, 67/1945.
- <sup>4</sup> Zakon o konfiskaciji i o izvršenju konfiskacije Službeni list DFJ, 40/1945. 1946-ban a törvényt megerősítették és kiegészítették: Zakon o potvrdi i izmenama i dopunama Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije. Službeni list FNRJ, 61/1946, valamint 74/1946.
- <sup>5</sup> Történelmi Levéltár, Zenta (a továbbiakban: TLZ), F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 1046/1945 – Háborús bűnösök névjegyzéke
- <sup>6</sup> Valójában nem magyarkanizsai, hanem adorzáni lakosról volt szó.
- <sup>7</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 167/1946 – Bakota Antal adorzáni lakos elleni vagyonekhozadási eljárás
- <sup>8</sup> Az 1944. október 31-én elkövetett adorzáni vérengzés jogtalanságát a jugoszláv hatóságok is elismerték azzal, hogy az eset bűnöseit – Oluški Aleksandart, Radaković Nikolát és Knežević Svetozárt – a szabadkai hadbírói tanács felelőségre vonta és elítélte, mert „... 50 helybeli magyart letartóztattak, akiket a Magyarkanizsára való kísérés során, a Tisza melletti úton, fasiszta módon megöltek...”. Az idézett hadbírói ítélet forrása: Vajdasági Levéltár, Újvidék (a továbbiakban: VL), F. 183 A Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság, Újvidék. 593. doboz.
- <sup>9</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 167/1946 – Bakota Antal adorzáni lakos elleni vagyonekhozadási eljárás. A zentai Járási Népbíróság 1946. február 8-ai keltezésű jegyzőkönyve
- <sup>10</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 167/1946 – Bakota Antal adorzáni lakos elleni vagyonekhozadási eljárás. A zentai Járási Népbíróság 1946. február 8-ai keltezésű határozata
- <sup>11</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 167/1946 – Bakota Antal adorzáni lakos elleni vagyonekhozadási eljárás. A szabadkai székhelyű Körzeti Népi Vagyonkezelőség 1946. február 19-ei keltezésű panasza
- <sup>12</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 167/1946 – Bakota Antal adorzáni lakos elleni vagyonekhozadási eljárás. A szabadkai Körzeti Népbíróság 1946. február 8-ai keltezésű határozata
- <sup>13</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 929/1945 – Bagi Antal magyarkanizsai lakos elleni vagyonekhozadási eljárás. A zentai Járási Népbizottság Belügyosztályának 5554/1945 számú, 1945. szeptember 9-ei keltezésű átirata
- <sup>14</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 929/1945 – Bagi Antal magyarkanizsai lakos elleni vagyonekhozadási eljárás. A magyarkanizsai Helyi Népbizottság által kinevezett bizottság – Friedmann Alfréd, Sóti Erzsébet és Sóti Béla – által 1945. augusztus 28-án felvett jegyzőkönyv



- <sup>15</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 929/1945 – Bagi Antal magyarkanizsai lakos elleni vagyonekhozási eljárás. Bagi Antal ingatlan vagyonáról szóló, 1945. augusztus 30-ai keltezésű bizonylat
- <sup>16</sup> Hivatalos árfolyam szerint 1945-ben 50 jugoszláv dinárt ért 1 USA dollár.
- <sup>17</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 929/1945 – Bagi Antal magyarkanizsai lakos elleni vagyonekhozási eljárás. 1945. október 25-ei keltezésű bírósági jegyzőkönyv
- <sup>18</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 929/1945 – Bagi Antal magyarkanizsai lakos elleni vagyonekhozási eljárás. 1946. január 2-ai keltezésű bírósági döntés
- <sup>19</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 929/1945 – Bagi Antal magyarkanizsai lakos elleni vagyonekhozási eljárás. Bagi Antalné 1946. február 4-ei keltezésű fellebbezése
- <sup>20</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. Vp. 929/1945 – Bagi Antal magyarkanizsai lakos elleni vagyonekhozási eljárás. A Szabadkai Körzeti Népbíróság Pz. 117/1946 számú határozata
- <sup>21</sup> Zakon o proglašenju nestalih lica za umrla i o dokazivanju smrti. Službeni list FNRJ, 24/1952.
- <sup>22</sup> A dátum a beadványban téves, az adorzáni vérengzés pontos időpontja 1944. október 31.
- <sup>23</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. R. 36/1954 – Sándor Lukács adorzáni lakos holtta nyilvánítási eljárása. A holtta nyilvánítást kezdeményező 1952-es beadvány
- <sup>24</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. R. 36/1954 – Sándor Lukács adorzáni lakos holtta nyilvánítási eljárása. Az adorzáni Népbizottság 1952. december 9-ei keltezésű bizonylata
- <sup>25</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. R. 36/1954 – Sándor Lukács adorzáni lakos holtta nyilvánítási eljárása. A járásbíróság 1953. január 24-ei keltezésű jegyzőkönyve
- <sup>26</sup> U. o.
- <sup>27</sup> U. o.
- <sup>28</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. R. 36/1954 – Sándor Lukács adorzáni lakos holtta nyilvánítási eljárása. A járásbíróság 1954. szeptember 27-ei keltezésű végzése
- <sup>29</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. R. 401/1954 – Bakota Ferenc oromhegyesi lakos holtta nyilvánítási eljárása. A holtta nyilvánítást kezdeményező 1954-es beadvány
- <sup>30</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. R. 401/1954 – Bakota Ferenc oromhegyesi lakos holtta nyilvánítási eljárása. Az oromhegyesi Népbizottság 1463/1954 számú, 1954. augusztus 18-ai keltezésű bizonylata
- <sup>31</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. R. 401/1954 – Bakota Ferenc oromhegyesi lakos holtta nyilvánítási eljárása. Jegyzőkönyv az 1954. szeptember 24-ei tárgyalásról
- <sup>32</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. R. 401/1954 – Bakota Ferenc oromhegyesi lakos holtta nyilvánítási eljárása. Jegyzőkönyv az 1954. szeptember 24-ei tárgyalásról
- <sup>33</sup> Forró Lajos: *Jelöletlen tömegsírok Magyarkanizsán, Martonoson és Adorzánon*. Szeged, 2007. 37–58.
- <sup>34</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. R. 401/1954 – Bakota Ferenc oromhegyesi lakos holtta nyilvánítási eljárása. A Zentai Járás Belügyosztályának 6058/1954 számú, 1954. november 16-ai keltezésű átirata
- <sup>35</sup> VL F. 183 A Megszállók és Támogatóik Bűntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság, Újvidék. 536. és 538. doboz
- <sup>36</sup> TLZ F. 127 Járásbíróság, Zenta. R. 401/1954 – Bakota Ferenc oromhegyesi lakos holtta nyilvánítási eljárása. A zentai Járásbíróság R. 401/1954 számú, 1955. február 15-ei döntése

## **A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után**

A. Sajti Enikő

### **Abstract**

*A tanulmány a magyar államra, a magyarországi pénzintézetekre, nagyvállalatokra, illetve a magyar állampolgárok ingó és ingatlan vagyonára vonatkozó jugoszláviai kisajátításokat, államosításokat mutatja be. A veszteségek számszerűsítése mellett kitér az 1956-os magyar-jugoszláv gazdasági tárgyalásokra, s annak eredményeire. Fontos szerepet kap a tanulmányban a délvidéki területek lakosságának állampolgársági kérdése, az 1945-ös jugoszláv állampolgársági törvény hatása is. Teljes képet kapunk az AVNOJ határozata alapján történő vagyonekbevitelről, a Jugoszláviában államosított magyarországi pénzintézetek fiókjainak, ipari és kereskedelmi vállalatainak vagyonáról, a nacionalizálás következményeiről, s a Bácska különböző régióiból kiutasítottak sorsáról. A tanulmány rámutat a párizsi békeszerződést követő magyar-jugoszláv politikai, gazdasági viszonyokra, a felek közötti vitás pénzügyi kérdésekre. A szovjet – jugoszláv viszony eszkalálódása, magyar jóvátételi kötelezettségek teljesítésének beszüntetése súlyos következményekkel járt. Válaszul – bár Belgrád tagadta – a Jugoszlávia területén lévő magyar vagyont államosították. Sztálin halála után (1953) lehetőség nyílt a magyar-jugoszláv viszony rendezésére, s a függőben maradt pénzügyi kérdések megtárgyalására. Az 1956. május 29-én kötött egyezmény lezárta a két ország közötti vitás gazdasági ügyeket. Ennek függvényében a jugoszlávok által kisajátított, államosított magyar vagyonok ügye alárendelődött a jóvátétel és egyéb gazdasági természetű problémák rendezésének.*

1944 őszén a jugoszláv partizán hadsereg a magyar hadsereggel történő katonai összecsapás nélkül visszafoglalta a Délvidéket<sup>1</sup>, s azonnal megkezdődött az új, Jugoszlávia Kommunista Pártja hatalmi monopóliumán, a magántulajdon kisajátításán, államosításán és a tervgazdálkodás bevezetésén, az állam „össztőkés” szerepén alapuló szovjet típusú rendszer, a korabeli jugoszláv kifejezéssel élve: a „néphatalom” kiépítése. Ez országosan a tulajdonviszonyok radikális átrendezésével, a korábbi tulajdonosi rétegek, valamint a kifejezetten politikai szempontból nevesített csoportok (például a „megszállók és kiszolgálók”, a „fasiszta németek”) kollektív vagyonszétválásával járt együtt, amely véleményünk szerint nem nélkülözte a nemzetiségi alapú diszkriminációt, a tőke, a vagyon „délslávósításának”, nacionalizálásának szándékát sem, amely egyértelműen a hatalomkoncentráció, az egypártrendszer kiépítését szolgálta.

Tanulmányomban a jugoszláviai kisajátítások, államosítások bonyolult, szerteágazó történetéből kizárólag a magyar állam, a magyarországi pénzintézetek, nagyvállalatok ipari és pénzügyi érdekeltségeinek, valamint a magyar állampolgárok ingó és ingatlan vagyonának sorsát, kisajátítását és államosítását, az ezzel kapcsolatos veszteségek számszerűsítését, s részben az erre vonatkozó 1956-os magyar-jugoszláv pénzügyi, gazdasági tárgyalásokat kíséreltem meg bemutatni. A magyar nemzetiségű jugoszláv állampolgárok vagyonának kisajátítására, elkobzására és államosítására nem térek ki – ennek feltárása egy nagyobb kutatócsoport több éves munkája lehet majd. A magyar vagyon kifejezést tehát ebben a szűkítő értelemben használom.

A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása kapcsán Magyarországnak – mint ismeretes – nem csak Jugoszláviával voltak súlyos pénzügyi vitái<sup>2</sup>, hanem Csehszlovákiával és Romániával is.<sup>3</sup> Vince Gábornak, a vásárhelyi Emlékpont tudományos munkatársának, illetve Gaucsik Istvánnak, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársának kutatásaiból ismerjük e kérdés romániai, illetve csehszlovákiai vonatkozását, így a – Jugoszláviára vonatkozó – kutatási eredményeket már az ő eredményeikkel is össze tudtam vetni.

De ki számított 1944 őszén, a partizánok bevonulása után magyar állampolgárnak a Délvidéken? A kérdés megválaszolásához vissza kell kanyarodnunk 1941 áprilisához.

A délvidéki területek lakosságának állampolgárságát a visszacsatolt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához való visszacsatolásáról és az országgal való egyesítéséről szóló 1941. évi XX. törvény szabályozta. Az egyhangúlag elfogadott törvény 4. § szerint „A visszacsatolt délvidéki területek lakosai közül azok, akik az 1921. évi július hó 26. napján az akkor érvényes magyar jogszabályok értelmében kétségtelenül magyar állampolgárok voltak és az 1921:XXXIII. törvénycikkbe iktatott trianoni szerződés következtében váltak a Szerb–Horvát–Szlovén királyság állampolgáraivá, az 1941. évi április hó 11. napján kezdődő jogi hatállyal magyar állampolgárságukat hatósági intézkedés nélkül visszaszerzik, ha az 1931. évi június hó 1. napja, és az 1941. évi június hó 1. napja közötti idő alatt állandóan a visszacsatolt délvidéki területen laktak. (...)

*A jelen § alapján visszaszerzett, illetőleg megszerzett magyar állampolgárságtól a belügyminiszter a jelen törvény hatálybalépésétől számított öt év alatt az 1941. évi április hó 11. napjáig visszanyúló hatállyal megfoszthatja azt, aki az elszakíttóság ideje alatt ellenséges magatartásával a magyar nemzet érdekei ellen súlyosan vétett.”<sup>4</sup>*

Mint ismeretes, a fegyverszüneti egyezményben Magyarország kötelezte magát arra, hogy hatályon kívül helyez minden olyan törvényhozást és bekebelezést, amelyet Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia területének Magyarországhoz való csatolására szövegeztek, köztük az 1941. évi XX. törvényt, amely, mint láttuk, tartalmazta az állampolgárságra vonatkozó törvényt is. Ennek végrehajtását jelentette az Ideiglenes Nemzeti Kormány által 1945. március 17-én kibocsátott 526/1945. M.E. számú rendelete, amely hatályon kívül helyezte az 1938–1941. közötti visszacsatolásokkal kapcsolatos törvényeket, köztük az állampolgárságra vonatkozó, fent idézett törvényt is.<sup>5</sup>

*Az új, 1948. LX. számú törvény 26. § szerint „1945. évi január hó 20. napjától kezdődő hatállyal magyar állampolgároknak ismertetnek el azok a volt magyar állampolgárok, akik magyar állampolgárságukat a Moszkvában 1945. évi január hó 20. napján kötött és az 1945. évi V. törvénybe iktatott fegyverszüneti egyezményben említett jogszabályoknak hatályon kívül helyezése következtében veszítették el, ha állandó lakóhelyük mind az 1948. évi január hó 1. napján, mind a jelen törvény hatálybalépésekor Magyarországon volt.”* A törvény hatálya kiterjedt az ott említett jogszabályok értelmében a magyar állampolgárságukat elvesztett és hadifogságba esett, elhurcolt (deportált), avagy szocialista (kommunista, szociáldemokrata), fasisztaellenes vagy demokratikus magatartásuk következtében Magyarország területéről eltávozni kényszerült olyan volt magyar állampolgárokra is, akik az 1948. évi január hó 1. napja után, de „a kényszerű távollét okának megszűnésétől” számított hat hónapon belül telepedtek le Magyarországon akkori területén.<sup>6</sup>

A Statisztikai Hivatal 1946-ban készült jelentése szerint a szomszédos országokból kiutasított, onnan bármilyen okból elmenekült 267 340 fő közül 84 880-an érkeztek Jugoszláviából.<sup>7</sup> Joggal feltételezzük, hogy szinte kivétel nélkül valamennyien magyar állampolgárok voltak.

Jugoszlávia már 1944-ben kollektíven megfosztotta állampolgárságától a német kisebbséget (kivéve azokat, akik aktív résztvevői voltak a partizán mozgalomnak), s elűzte területéről azokat a magyar állampolgárokat, akiket 1941 áprilisa után telepítettek a Délvidékre, vagy ez után költöztek oda. Sajátosan kitágították tehát a Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény (1945. január 20.) 2. pontjának végrehajtását, amely csak az állami hivatalnokok eltávolítását írta elő, mivel arra kötelezte Magyarországot, hogy „Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia általa megszállt területéről kivonja az összes magyar csapatokat és hivatalnokokat Magyarország 1937. december 31-e előtt fennállott határai mögé”.<sup>8</sup> Az ő esetleges honosításukat a jugoszláv állampolgárok soraiba tehát eleve kizárták.

A Demokratikus Föderatív Jugoszlávia Ideiglenes Nemzetgyűlése által 1945. augusztus 23-án elfogadott *állampolgársági törvény 15. cikkelye* lehetővé tette, hogy megfosssák állampolgárságától „*azoknak a népeknek a tagjait, akiknek államai a háborúban Jugoszlávia ellenségei voltak, s amely államok állampolgárai e háború idején, vagy már a háború előtt Jugoszlávia állami és népi érdekeivel ellentétes, illojális magatartásukkal vétettek a jugoszláv állampolgári kötelezettségek ellen.*”<sup>9</sup> De meg lehetett fosztani állampolgárságától azt a jugoszláv állampolgárt is, aki a háború alatti vagy utáni tevékenységével külföldön sértette meg Jugoszlávia állami és népi érdekeit, illetve megtagadta állampolgári kötelezettségeinek teljesítését. Ennek alapján megfosztották a királyi jugoszláv hadsereg azon tisztjeit és altisztjeit is állampolgárságuktól, akik két hónapon belül nem tértek vissza az országba, és önként külföldön maradtak.<sup>10</sup> A honosított állampolgárokat abban az esetben foszthatták meg állampolgárságuktól, ha azt hamis adatokkal szereztek meg, vagy tudatosan hallgattak el fontos körülményeket, vagy a honosítástól számított 5 éven belül bíróság ítélte el köztörvényes bűntény, illetve a népi vagy az államérdek megsértése miatt.<sup>11</sup>

1946. július 5-én a Jugoszláv Föderatív Népi Köztársaság népi parlamentjének elnöksége az időközben elfogadott alkotmányra hivatkozva néhány kiegészítéssel megerősítette az 1945-ös állampolgársági törvényt, az állampolgárságtól történő megfosztás feltételei azonban nem változtak, és az 1948 decemberi módosítás sem erre a kérdésre vonatkozott.<sup>12</sup> Sajnos arra vonatkozóan, hogy hány magyar nemzetiségű jugoszláv állampolgárt fosztottak meg állampolgárságától, és hány délvidéki magyar nemzetiségű polgár kapta meg az állampolgárságot, nem rendelkezünk még csak megközelítő adatokkal sem.

A vagyonelkobzás már az új, „*forradalmi*” jogrend nevében történt,<sup>13</sup> ettől kezdve a vagyonelkobzást nem kötötték konkrét bűncselekményhez, mint konszolidált körülmények között általában, hanem olyan személyekre, csoportokra is kiterjesztették a vagyonelkobzást, akik politikailag szemben álltak az új hatalommal, vagy annak nyilvánították őket. Ilyenek voltak például a háborús bűnösnek és a nép (az állam) ellenségének nyilvánított személyek. Vagyonelkobzási határozatokat egyrészt a katonai bíróságok hozhattak, de a Legfelső Parancsnokság 1942. februári, ún. focsai határozata értelmében a legfelsőbb szintű népfelzabádító bizottság (AVNOJ) mellett a helyi, a községi, a járási, a körzeti népfelzabádító bizottságok és a köztársasági népfelzabádító főbizottságok is hozhattak ilyen rendeleteket.

A sort az AVNOJ, Jugoszlávia Népfelzabádító Antifasiszta Tanácsa 1944. november 21-ei határozata nyitotta meg, amely elkobozta és állami tulajdonná nyilvánította az ellenséges vagyonekat, a német állam és állampolgárainak Jugoszláviában lévő minden vagyont, a kollektív bűnösség elve alapján a német kisebbség, a háborús bűnösök és segítők (kollaboránsok) ingó és ingatlan vagyont, tekintet nélkül állampolgárságukra. A „*megszálló hatóságok által erőszakkal eltulajdonított*” vagyonekat kisajátították, állami igazgatás, illetve zár alá helyezték, s ugyanez

volt érvényes „*a jelen nem lévő személyek*”, vagyis az országot elhagyó, vagy emigrációból, deportálásból, hadifogságból stb. haza nem térő személyek vagyonára is. Ez a határozat a Délvidéken például érintette az 1941–1944. között ide telepített magyar telepeseket (bukovinai székelyek, csángók, boszniai magyarok, vitézek stb.) is, mivel ezeket a telepítéseket a két világháború közötti jugoszláv, ún. dobrovoljac telepesek ingó és ingatlan vagyonának magyar állam által történt kisajátítására alapozták.<sup>14</sup>

A háborús nyereség elvételéről szóló 1945. május 29-ei törvény tovább bővítette az elkobzások, államosítások körét,<sup>15</sup> az agrárreformról és telepítésekről szóló törvények pedig az ipari vállalatok, üzemek, pénzüzetek, lakóingatlanok, kereskedelmi vállalatok stb. kisajátítása, államosítása mellett ezt a folyamatot kiterjesztette a földtulajdonokra is. (Csak zárójelben, de korántsem mellékesen jegyzem meg, hogy a 2011. október 6-án életbelépett szerbiai vagyon-visszaszolgáltatási és kárpótlási törvény 41 (!) *olyan rendeletet*, törvényt sorol fel, amelyek alapján a jugoszláv állampolgárok kérhetik az 1944 ősze után elkobzott, államosított vagyonuk restitúcióját.)<sup>16</sup>

A Jugoszláviában kisajátított, államosított, illetve a jugoszláv agrárreform hátya alá vont magyar javakat a következő csoportokra oszthatjuk: a magyarországi pénzüzetek fiókjai, ipari és kereskedelmi vállalatai, a magyar iparvállalatok ott maradt telepei, a döntően magánszemélyek városi és falusi ingatlanjai, a visszamaradt ingóságok, illetve a különféle jugoszláv jogi és természetes személyekkel szembeni pénzkövetelések (részvények, különböző pénztartozások, elmaradt munkabérek, nyugdíjkövetelések stb.).

A kisajátítások és államosítások 1944–45-ben elsősorban az ipari vállalatokat, a pénzüzeteket és a nagykereskedelmet érintették. Egy 1945-ös ipari összeírás szerint ekkor az ipari vállalatok 82%-a került állami kézbe, s e vállalatok 55%-át kobozták el, 27%-át pedig zár alá vették. Az 1946. december 5-ei államosítási törvény lényegében az addig lezajlott kisajátításokat, elkobzásokat szentesítette. Ennek értelmében – már az új alkotmányra hivatkozva – kerültek állami tulajdonba „*az általános állami és köztársasági jelentőségű összes magánvállalatok*”, a törvényben felsorolt 42 ipari ágazatban, a bányavállalatoktól, a villamos művektől kezdve a cukorgyárakon át a szeszfőzdekig, a keményítőt és élesztőt előállító üzemekig. A törvény ugyan bemutatóra szóló államkötvény formájában kilátásba helyezte a kártalanítást, de ennek a törvényben megfogalmazott feltételei eleve lehetővé tették a végrehajtás megkerülését. Ha ugyanis a tulajdonosok ellen olyan eljárás folyt, amely a vagyon elkobzását vonhatta maga után, a kártalanítást felfüggesztették, vagy ha a tulajdonosok „*megnehezítették*” az államosítást, azt a tiltott kereskedésről, spekulációról, illetve a népvagyon és állami kezelés alatt álló vagyonok védelméről szóló törvény szerint felelősségre vonták, ami szintén a kártalanítás megtagadását vonta maga után.<sup>17</sup> Szántó Zoltán belgrádi magyar követ 1947. május 21-ei jelentésében az államosítási törvény hatása kapcsán joggal fogalmazott így: „*a nacionalizálás a gyáripart jóformán teljes egészében érintette*”.<sup>18</sup> Az 1948. április 28-án



életbe lépett törvény tovább bővítette az államosítások körét, és annak érvényét kiterjesztette azokra a magánvállalatokra is, „amelyek jellegükben fogva, vagy kapacitásuknál fogva általános jellegűek”, a kórházakra, a szanatóriumokra, a nyilvános és gyógyfürdőkre, a nyomdákra és a mozikra is.<sup>19</sup>

Az AVNOJ 1944. december 30-ai, I/420. sz. határozata intézkedett először az állami pénzügyi igazgatás, azaz a magánbankok és hitelszövetkezet feletti állami ellenőrzés megszervezéséről. Ezt a határozatot még számos rendelet és törvény követte, amelyek célja a pénzügyi szféra feletti teljes állami ellenőrzés megszerzése volt. Egy 1945. november 17-én kelt törvény például minden külföldi pénzintézetet magán pénzintézetnek minősített, amelyeknek működési engedélyért kellett folyamodnia. Ezt a kérvényt minden magyar hitelintézet beadta, bár a kényszerigazgatás alá helyezett intézmények eleve nem is folyamodhattak engedélyért. Így tett a Magyar Általános Hitelbank szabadkai és fiumei fiókjai is, bár eleve nem folyamodhatott volna működési engedélyért, mivel a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság kényszerigazgatót nevezett ki az élére. Fellebbezésüket azzal utasították el, hogy akik a működési engedélyre vonatkozó kérvényt beadták, már nincsenek hivatalban, fellebbezési jogukat tehát elvesztették. Működésüket az is lehetetlenné tette, hogy megtiltottak mindenféle kapcsolatot a fiókintézetek és az anyaintézet között.<sup>20</sup> A szabadkai fiókintézet elkobzását a jugoszláv fél azzal indokolta, hogy azt egyrészt a háború alatt létesítették, s a Hitelbank átvette a kollaboráció címén már elkobzott zágrábi Horvát Általános Hitelbank szabadkai fiókját. A Horvát Általános Hitelbank elkobzását pedig azzal magyarázták, hogy „a részvényesek a vagyonukkal felelnek azon személyek munkájáért és bűncselekményeiért, akiket megbíztak vállalataik vezetésével, és miután ezen vállalatok a háború alatt a megszállóknak dolgoztak a nép ellen, és ezzel hasznot hajtottak a részvényeseknek és a tulajdonosoknak, úgy helyes, hogy most az anyagi károkat is viseljék ezen vállalatok ilyen működéséért és ügyviteléért.”<sup>21</sup> Az elkobzást a Hitelbank 1945. augusztus 10-én arra hivatkozva fellebbezte meg, hogy a szabadkai fiókot 1905-ben hozták létre, bár vagyonukat 1925-ben egy jugoszláv érdekeltségű banknak voltak kénytelenek átadni. Fellebbezésüket a jugoszláv hatóságok „tárgyatlannak” minősítették.<sup>22</sup>

A háborús állapotok és a szokásos információs csatornák hiánya ellenére Budapest már kezdettől fogva értesült az új jugoszláv hatalmi szervek által végrehajtott kisajátításokról és államosításokról. Első kézből az ingó és ingatlan vagyonuktól megfosztott, kiutasított köztisztviselőktől, menekültektől és az egyházaktól. Grósz érsek 1945. április 30-án kelt, Gyöngyösi János külügyminiszterhez intézett levelében így ír erről: „A Bácska legkülönbözőbb vidékeiről kiutasítottak szóbeli közléséből megállapíthatom, hogy a kiutasítási eljárás szinte mindenhol azonos volt, tehát központi rendelkezés alapján történt: a kiutasítandókat községenként szinte egy időben, meglepetésszerűen összegyűjtötték, éppen csak a rajtuk lévő legszükségesebb ruházat és átlagban 500 P. készpénz elhozatalát engedvén meg. A kiutasítottak

lakásait az azokban található összes felszereléssel együtt lezárták és lepecsételték a jugoszláv hatóságok, de sok helyen azonnal elkezdődött a felszerelések széthordása is. Sok ezer teljesen nincstelen magyar érkezett így az ország területére.”<sup>23</sup> Számos ezzel kapcsolatos korabeli jegyzőkönyv is fennmaradt, amelyekben közvetlenül Magyarországra érkezésük után maguk az érintettek mondták el a magyar hatóságoknak kifosztásuk történetét. Vastag Sándor, bácsszentiváni (Prigrevica) könyvelő személyes történetéről a Népgondozó Hivatal Menekültügyi Osztályán 1946. június 18-án felvett jegyzőkönyvben ezt olvashatjuk: május 30-án éjjel fegyveres milicisták jelentek meg a lakásán, „felzavartak álmunkból, s a lakást azonnal el kellett hagynunk úgy, ahogy voltunk, s a ruhadarabokat a milicisták utánunk dobálták az ajtón. Annyi időt sem hagytak, hogy a legszükségesebb holmit összecsomagolhattuk volna, sőt a munkából megtakarított pénzem is ott maradt, mivel a lakásomba többé nem mehettem be. (...) Ott maradt ingóságaimról leltárt nem készítettek, ellenben láthattam az ablakon és az ajtón keresztül, amint a milícia tagjai az értékesebb ruhaneműinket zsebeikbe és zubbonyuk alá dugdosták el.”<sup>24</sup> Kevésbé durván szólították fel lakása elhagyására dr. Gidai Mihályt, bácsfeketehegyi (Feketič) községi orvost, ám tőle is mindent elkoboztak. Gidai doktor részletes információkkal szolgált a szabadkai „átvonuló szállásról” is, ahol a határon történő átdobásuk előtt két hetet töltöttek. „Egy kétemeletes épületnek szűk udvarán sokszor két-háromezer ember is szorongott mindaddig, ameddig csomagjainkat átvizsgálták, az udvaron szemétdomb volt, s lábaink alatt patkányok szaladgáltak. Az egyetlen ivókút a szemétdombtól 4 méter távolságban volt. Csomagjaink átvizsgálása alkalmával 500 dinár kivételével összes pénzünket elszedték. Orvosi műszereimet nem engedték magammal hozni, csupán azt, ami az orvosi műszertáskába belefért. A rettenetes elszállásolási körülmények akkor változtak meg, amikor egy bizottság jött felülvizsgálni az épületet, s ezek kijelentették, hogy a jugoszláv államnak nem mindegy az, hogy a kiutasítottak miképpen fognak beszámolni az általuk tanúsított bánásmódról. Megszűnt a zsúfoltság, s emberibb módon szállásoltak el bennünket. Később már azt is megengedték, hogy a helybeliek részünkre élelmet adhassanak”<sup>25</sup> – olvashatjuk a doktor által aláírt jegyzőkönyvben. A szabadkai magyarság segítőkészségéről egyébként többen is megemlékeztek. Kovács Géza tanár, aki egy nagyobb menekült csoport kiutasításának történetét foglalta össze a Menekültügyi Hivatal számára, így fogalmazott: „a szabadkai magyarok segítő akciója elég jól ellátott mindegyikünket élelemmel”<sup>26</sup>

A kisajátításokról, államosításokról a magyar kormány megpróbált informálódni a SZEB mellé delegált jugoszláv delegációtól is – a delegáció azonban egész magyarországi tartózkodása idején mereven elzárkózott ettől. Az adatok gyűjtésében, a tulajdonosi érdekek védelmében a külügyminisztérium mellett kezdetben fontos szerepet játszott még a Pénzügyi Központ, a Magyar Nemzeti Bank, a Jóváételi Hivatal és a Gyárosok Országos Szövetsége. Az ő javaslatukra nemcsak a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank érdekeltségébe tartozó nagybecskereki

cukorgyár és a zágrábi Etelka Kábelgyár elkobzása ellen tiltakozott a magyar kormány, de a vezetők ellen kollaboráció címén indított perek ellen is. A becskereki cukorgyár vezetőit például azért ítélték el kollaboráció vádjával, mert a gyár termelésének több mint 25%-át szállították a német hadseregnek.<sup>27</sup>

A magyar kormány abban reménykedett, hogy a békeszerződés aláírása után sikerül rendezni a két ország közötti vitás pénzügyi kérdéseket. Ebbe az irányba hatottak a két ország igen jó kapcsolatai, a jóvátételi szállítások ütemes teljesítése, a gazdasági egyezmények stb. Ezek a remények azonban csakhamar szertefoszlottak. Az 1947 őszen megindult tárgyalások már az előkészítő szakaszban megrekedtek, mivel Jugoszlávia mereven elzárkózott minden ezzel kapcsolatos adatszolgáltatástól, sőt tárgyaló delegációjuk vezetője még arra sem volt hajlandó, hogy továbbítsa kormánya felé a magyar fél erre vonatkozó kérését.<sup>28</sup>

1948-ban, a Tájékoztató Iroda határozatát követően új szakasz kezdődött a magyar-jugoszláv gazdasági és pénzügyi kapcsolatok terén – a gyorsan eszkalálódó szovjet-jugoszláv konfliktus miatt Magyarország és Jugoszlávia eddig jónak mondott, barátsági szerződéssel is megpecsételt kapcsolatai egyik napról a másikra megromlottak.<sup>29</sup> S bár a diplomáciai kapcsolatok megszakítására soha nem került sor, a Moszkvából jövő intencióknak megfelelően – hasonlóan a szovjet befolyás alatt álló többi országgal együtt – Budapest sorra mondta fel a két ország közötti gazdasági egyezményeket. Az 1947. május 11-én megkötött alumíniumipari egyezményt például 1949. június 15-én, az 1947. július 24-én aláírt öt éves gazdasági egyezményt három nappal később, de ugyanerre a sorsra jutottak az egyéves árucseré-forgalmi és a nem árucseré természetű fizetésekre vonatkozó egyezmények is. Nem haladt a békeszerződésben meghatározott kulturális és egyéb restitúciós ügyek végrehajtása sem.<sup>30</sup> 1949-től a Rajk-per, súlyos fegyveres határkonfliktusok, éles propaganda-háború, a határ menti délszláv lakosság kitelepítése és más ügyek valósággal kriminalizálták a két ország viszonyát. Magyarország először haladékot kért a jóvátételi szállítások elhalasztására, majd miután ezt a jugoszláv fél visszautasította, 1948. augusztus 25-én Magyarország beszüntette a jóvátételi kötelezettségek teljesítését is.<sup>31</sup> A magyar kormány – arra hivatkozva, hogy a Rajk-per bebizonyította, hogy Jugoszlávia „már 1947-ben, a magyar-jugoszláv barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötésének időpontjában előkészítette a magyar népi demokrácia megdöntésére irányuló tervét, (...) és segítséget nyújtott a Magyar Népköztársaság belső és külső ellenségeinek, sárba taposta a magyar-jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt” – közölte a jugoszláv kormánnyal, hogy 1949. szeptember 30-tól „felmentve érzi magát” a barátsági szerződés kötelezettségei alól is.<sup>32</sup> 1949-től már csak 15 technikai jellegű megállapodás maradt érvényben a két ország között. Olyanok például, mint a két állam vasúti vonalait összekötő vasszerkezetű hidak karbantartására vonatkozó 1926-os egyezmény, az 1928-ban kötött gyámsági és gondoksági ügyeket szabályozó egyezmény, de említhetjük az 1947-es légiforgalmi és az 1948 márciusi vízügyi egyezményt is.<sup>33</sup>

A jóvátételi szállítások beszüntetésének hatására sajátos fordulatot vett a magyar vagyonok államosítása Jugoszláviában. A hivatalos lap, a *Službeni list FNRJ* 1948. október 23-i számában<sup>34</sup>, *de augustus 1-jei dátummal és hatállyal (!)* J. B. Tito miniszterelnök, honvédelmi miniszter, Jugoszlávia marsallja és Frane Frol igazságügyi miniszter aláírásával megjelent az a kormányrendelet, amely kifejezetten a Jugoszlávia területén lévő magyar vagyonok állami tulajdonba való vételéről szólt. Ez az államosítási rendelet volt az egyetlen, amely kifejezetten *a magyar vagyonok államosítására* vonatkozott, s a jóvátételi szállítások felfüggesztésének (1948. augusztus 25.) *retorzióját szolgálta* – amit Belgrád mindvégig tagadott.

A rendelet immár az új alkotmányra (1946. január 31.) és a Magyarországgal kötött békeszerződésre (29. cikkely) hivatkozva állami tulajdonba vette a magyar állam, a magyar állampolgárok és jogi személyek (egyesületek, társaságok és más jogi személyek) minden vagyonát, jogát és érdekeit. Egyúttal érvénytelennek minősített minden olyan jogi eljárást, amely ezt az állami tulajdonba vételt megakadályozta volna, és elrendelte e vagyonok, jogok, érdekeltségek összeírását.<sup>35</sup> Ezeket az adatokat a telekkönyvi „*átkebelezés*” céljából a járási és városi népbizottságok végrehajtó bizottságai voltak kötelesek összegyűjteni, a magyar állampolgároknak pedig bűnvádi eljárás terhe mellett bejelentési kötelezettségük volt. A helyi népbizottságok az adatokat a köztársasági munkaügyi minisztériumok felé továbbították, a vagyon kezelői azonban a helyi népbizottságok maradtak.<sup>36</sup>

Budapestnek ez a rendelet, mondhatni, kapóra jött, mivel úgy gondolták, hogy ezzel a jugoszláv kormány „*teljesen új helyzetet teremtett a jóvátételi kérdésben*”, hiszen a magyar vagyonok államosítása, elkobzása révén keletkező jugoszláv tartozások jóval meghaladják a fennmaradt jóvátételi tartozást, tehát Magyarországnak nincsenek jóvátételi tartozásai. (1948-ig a 70 milliós jugoszláv jóvátétel mintegy 30%-át teljesítette Magyarország.)

A gond csak az volt, hogy ezzel kapcsolatban nem álltak rendelkezésre pontos adatok, egy korábbi összeírás csak részleges eredményeket hozott.

Mivel Belgrád továbbra sem volt hajlandó semmiféle adatszolgáltatásra, ezért 1948. szeptember 2-án kelt rendelettel a magyar kormány elrendelte a Jugoszláviában kisajátított magyar vagyonok *kötelező, büntetőjogi felelősség (kihágás) terhe melletti összeírását*, illetve felmérték a Magyarország területén államosított *jugoszláv* vagyonokat. Ekkor már a vége felé közeledett a csehszlovákiai magyar vagyonok és kötelezettségek összeírása, s úgy vélték, ugyanaz a pénzügyi szakértői gárda el tudja majd végezni Jugoszlávia vonatkozásában is ezt a feladatot.<sup>37</sup> A kormány, hasonlóan a csehszlovákiai összeíráshoz, igyekezett minél szélesebb körben, „*nyílt formában*”, a napilapokban, a rádióban felhívni az érintettek figyelmét a bejelentési kötelezettségre. A falvakban igénybe vették az információtovábbítás hagyományos,

akkor még széles körben alkalmazott módját is: a rendeletet kidobolták. A külügyminisztérium körlevélben hívta fel a követségek figyelmét, míg a romániai magyar vagyonok számbavétele ún. belső összeírással történt. Az akció ezúttal már eredményes volt. A pénzügyminisztériumba összesen 8 500 *bejelentés* érkezett, külföldről azonban a vártnál jóval kevesebb, huszonnégy, Jugoszláviából pedig alig négy.

A részletes statisztikai adatok és a bonyolult pénzügyi átszámítások ismertetésétől eltekintek, azt azonban érdemes megemlíteni, hogy a legnagyobb tételt az elkobzott ingóságok tették ki 112 millió P. értékben, míg a magánszemélyek államosított 1–5 szobás lakóházainak értékét 13 millió pengőben (számuk 2 461 db volt), míg az 5 szobásnál nagyobb lakóépületek értékét 26 millió pengőben határozták meg. Az elsősorban kettősbirtokosok kisajátított földjeinek értéke közel 61 millió pengő volt (39 ezer ha), a jogi személyek ingatlanjainak, ingóságainak és egyéb követeléseinek tétele 64 millió pengőt tett ki stb.

Jugoszláviának a magyar állampolgárságú természetes és jogi személyek vagyonának elkönfiskálása és államosítása révén keletkezett tartozásának végösszegét 300 millió pengőben (80 millió dollár) határozták meg, amihez hozzáadták az 1923 és 1930 között, a trianoni békeszerződés alapján, a Vegyes Döntőbíróság ítéletei alapján vállalt, de nem teljesített jugoszláv tartozások 9 642 000 dollárt kitevő összegét. *Tehát Jugoszlávia Magyarországgal szembeni tartozásának összegét a pénzügyminisztérium megközelítőleg 90 millió dollárban (89 642 000 dollár) határozta meg.* Ez az összeg nem csak a még fennálló jóvátételi tartozások mintegy 49 millió dolláros összegét haladták meg, hanem a teljes jóvátétel összegét is.<sup>38</sup> Még akkor is, ha leszámítjuk a Jugoszláviával szemben fennálló, a magyar államosításokból fakadó magyar tartozások összegét, amely magyar adatok szerint 14 millió pengőt tett ki.<sup>39</sup>

Jó pár évvel később, csak Sztálin halála után (1953. március 5.) indult meg a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti közeledés, amely utat nyitott a magyar-jugoszláv kapcsolatok rendezése előtt is. A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága 1954. október 14-ei ülésen úgy döntött, hogy a két ország kapcsolatainak rendezése érdekében azonnali hatállyal kivonják a forgalomból a Jugoszlávia- és Tito-ellenes könyveket, brossúrákat, beszüntetik a *Za Ljudsko zmago* (*A nép győzelméért*) c. szlovén nyelvű Jugoszlávia-ellenes lapot, feloszlatták az ún. kominformista emigrációt tömörítő Jugoszláv Hazafiak Szövetségének magyarországi csoportját.<sup>40</sup> S bár még számos nehézséget kellett leküzdeni a két ország kapcsolatainak normalizálása terén (a Rajk-per és következményei, a Magyarországon fogva tartott jugoszláv politikai foglyok, a jugoszláv ügyben végletekig kompromittálódott Rákosi személye, a posta- és vasútforgalom helyreállítása, a határon felállított aknávár stb.), 1955 nyarán a jugoszláv kormány javaslatot tett a függőben maradt pénzügyi kérdések tárgyalására, s ennek sikerétől tette függővé a többi vitás kérdés, köztük az államosított magyar vagyonok kérdésének tisztázását.



A magyar-jugoszláv pénzügyi tárgyalások hosszas alkudozások után, 1956. május 29-én, két egyezmény aláírásával zárultak: a függőben lévő pénzügyi és gazdasági kérdések rendezéséről és a két ország közötti tudományos és műszaki együttműködésről szóló egyezmény, valamint egy bizalmas jegyzőkönyv aláírásával, amelyhez egy, a delegációk elnökei közötti levélváltást is csatoltak.<sup>41</sup>

A bizalmas jegyzőkönyvben rögzítették, hogy kiegyenlítettnek tekintik mindazokat a követeléseket és igényeket is, amelyek a magyar vagyonok államosítására vonatkozó 1948 októberi (augusztusi) külön rendelet révén keletkeztek, ha Magyarország öt éven belül 85 millió dollár értékű árut szállít Jugoszláviának. E rendelkezés hatálya alá vonták az értékpapírokat is, de kivonták alóla a békeszerződés 24. cikkében előírt művészeti, történelmi, régészeti javakra vonatkozó jugoszláv restitúciós igényeket – ezeket a vitás kérdéseket csak később, a '60-as években rendezték.

A jugoszláv tárgyaló bizottság elnökének a magyar delegáció elnökéhez intézett levele pedig rögzítette, hogy Jugoszlávia az 1948-as rendelettel „*megszerezte az érintett javak tulajdonjogát, tekintet nélkül arra, hogy hoztak-e ennek megállapítása tárgyában külön határozatot. Ennek megfelelően – folytatódik a levél – a Jugoszláv Kormány nem fog további intézkedést hozni a békeszerződés 29. cikkében biztosított jogainak érvényesítése iránt*”. A jugoszláv fél ígéretet tett arra is, hogy megvizsgálják egy olyan tartalmú rendelet kiadásának lehetőségét, amely kivonná az államosítási és elkobzási rendelkezések hatálya alól azokat a „*ténylegesen közületi kezelésbe nem vett kisebb ház- és földbirtokokat, amelyeket magyar tulajdonosaik közvetlenül vagy rokonaik útján tartanak birtokban*”. A magyar kormány hasonló kötelezettséget vállalt a Magyarországon államosított, de ténylegesen állami kezelésbe nem vett kisebb jugoszláv ház és földbirtokok vonatkozásában.<sup>42</sup> A kettősbirtokosok is ennek a megállapodásnak a hatálya alá estek.<sup>43</sup>

A kisajátított, államosított magyar vagyonok kérdése tehát *alárendelődött* a jóvátétel és egyéb gazdasági természetű problémák rendezésének. E messze nem azonos értékű vagyoni tartozásokat kiegyenlítettnek nyilvánították, és kölcsönösen elismerték az államosítások jogosságát. A magyar kormány, hasonlóan a Csehszlovákiával kötött megállapodáshoz, nemcsak a magyar állam, a bankok, a részvénytársaságok stb., de a kisemberek magánvagyonának kártalanításáról is lemondott. A levélváltásban megígért, kizárólag a kisebb ház- és földbirtokok esetleges visszaadásának lehetőségéről ma csak annyi biztosat tudunk, hogy amikor a magyar kormány tíz év múlva, 1966 őszén érdeklődött Belgrádban, tettek-e lépéseket a bizalmas levélváltásban említett ház- és földbirtokok volt tulajdonosainak kártalanítása terén, azt a választ kapták, hogy a megfelelő rendelkezés kiadására „*technikai nehézségek miatt*” még nem került sor.<sup>44</sup>



## Jegyzetek

- <sup>1</sup> A magyar történeti és köznyelvi terminológiában a Délvidék azokat a területeket jelenti (Horvátország nélkül), amelyek a trianoni békeszerződéssel a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz kerültek (Bácska, a Bánát egy része, a baranyai háromszög, Muraköz és a Murán túli területek, 20 551 km<sup>2</sup>). 1941 áprilisában az elcsatolt délvidéki területeknek csak mintegy 55%-a, 11 475 km<sup>2</sup> került vissza Magyarországhoz.
- <sup>2</sup> A magyar vagyonok kisajátítására, államosítására vonatkozó kutatásaim első eredményeit nemrég publikáltam. A. Sajti Enikő: *Kisajátítások, államosítások Jugoszláviában 1945 után és a magyar vagyonok*. Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica. Tomus CXXXIV. Szerkesztette: Kövér Lajos – Ferwagner Péter Ákos. Hungaria, Szeged, 2012. 99–115.
- <sup>3</sup> A csehszlovákiai magyar vagyonok kisajátításának, államosításának történetéről a felvidéki Gaucsik István írt elsőként összefoglaló munkát, *A csehszlovákiai magyarság gazdasági státuszvesztése* (Doktori értekezés, Budapest, 2011) címmel. A romániai magyar vagyon kisajátítását pedig Vincze Gábor dolgozta fel, illetve adott közre ezzel kapcsolatban releváns iratokat *Magyar vagyon román kézen – Dokumentumok a romániai magyar vállalatok, pénzintézetek második világháború utáni helyzetéről és magyar-román vagyonjogi vitáiról* (Teleki László Intézet, Csíkszereda, 2000) címmel. A munka megtalálható az interneten is: <http://www.adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=34>
- <sup>4</sup> [www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8173](http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8173). A letöltés ideje 2012. szeptember 20.
- <sup>5</sup> Népszava, 1945. március 29. 5.
- <sup>6</sup> [www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8342](http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8342). A letöltés ideje 2012. szeptember 10.
- <sup>7</sup> Romániából 97 520 fő, Csehszlovákiából 70 150 fő, Kárpátaljáról 14 840 fő, Ausztriából pedig 30 fő menekült tartózkodott ekkor Magyarországon. 1947-ben 247 ezer menekültet tartottak nyilván. A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004. 347. A továbbiakban A. Sajti 2004.
- <sup>8</sup> A Szövetséges Hatalmak és Magyarország közötti fegyverszüneti egyezmény. Moszkva, 1945. január 20. *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914–1999*. I. kötet. Szerkesztette: Romsics Ignác. Budapest, 2000. 379.
- <sup>9</sup> Službeni list FNRJ, broj 64., 1945. augusztus 28. 625. Ezúton is köszönetet mondok Molnár Tibornak, a Zentai Történeti Levéltár igazgatóhelyettesének és Fodor Istvánnak, a levéltár igazgatójának, hogy rendelkezésemre bocsátották az idézett törvény eredeti szövegét.
- <sup>10</sup> Službeni list FNRJ, broj 64., 1945. augusztus 28. 625., 628.
- <sup>11</sup> Službeni list FNRJ, broj 64., 1945. augusztus 28. 625–626.
- <sup>12</sup> Službeni list FNRJ, broj 54., 1946. július 5. 627. A jugoszláv állampolgárság egységes volt, és jogilag két egyenlő részből, szövetségi és köztársasági állampolgárságból tevődött össze. A jugoszláv állampolgárok ugyanakkor csak egy köztársasági állampolgársággal rendelkezettek.
- <sup>13</sup> A „*forradalmi jogrend*” kialakulására lásd Krkljuš, Ljubomirka: *Pravna istorija srpskog naroda*. Novi Sad, 2002. 563–582.
- <sup>14</sup> A. Sajti Enikő 2004. 199–234.; Vincze Gábor: *A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepítése Magyarországra (1940–1944)*. Pro minoritate, 2001/ősz. 141–154.
- <sup>15</sup> A háború óta keletkezett 40 000 dinárnál nagyobb vagyonszaporulat háborús nyereségnek számított, de mivel a régi dinárt minden valorizáció nélkül váltották át új dinárrá, azaz 1 régi dinár 1 új dinárnak felelt meg, tényleges vagyonszaporulat nélkül is elkobozhatóvá vált a vagyonok jó része. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) Pénzügyminisztérium (továbbiakban: PM) XIX-L-1-o-76 659/1946. 31. doboz
- <sup>16</sup> Restitucija-vraćanje oduzeta imovine i obeštećenje bivših vlasnika. <http://www.pravniportal.rs/index.php?cat=254&id=2882>. A letöltés ideje 2012. november 20.
- <sup>17</sup> MNL OL PM XIX-L-1-k-120 762/IV.b./1948. 33. doboz
- <sup>18</sup> MNL OL Külügyminisztérium (továbbiakban: KÜM) XIX-J-1-k-Jugoszlávia-42 171/1947. 35. doboz
- <sup>19</sup> MNL OL PM XIX-L-1-k-sz.n./1946. 230. doboz
- <sup>20</sup> Uo. 02 344/194. 40 633/1948. 39. doboz. MNL OL PM XIX-L-1-o-76 659/1946. 31. doboz
- <sup>21</sup> Uo. 40 633/1948. 39. doboz
- <sup>22</sup> Uo., valamint 42 397/1948, 42 523/1948. 39. doboz
- <sup>23</sup> MNL OL KÜM XIX-J-1-n-Gyöngyösi János-1945. sz. n. 23. doboz

- <sup>24</sup> MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-30/d.-1564-1946. 51. doboz
- <sup>25</sup> Uo.
- <sup>26</sup> Uo.
- <sup>27</sup> MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-103 736/1947. 39. doboz, MNL OL PM XIX-L-1-k-293 981/IV.b./1948. 33. doboz
- <sup>28</sup> MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g -42 397/4 -1948, 43 028-1948. 39. doboz
- <sup>29</sup> A kérdésre újabban lásd Vukman Péter: *Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet-jugoszláv konfliktus idején, 1948–1953*. Szeged, 2011; Ripp Zoltán: *Magyarország és Jugoszlávia politikai viszályának évtizede 1948–1958*. In: Magyarország és a Balkán a XX. században. Szerkesztette: A. Sajti Enikő. Szeged, 2011. 121–136.; A. Sajti Enikő: *Büntudat és győztes fölény: a magyar-jugoszláv kapcsolatok 1944–1947*. In: Uő.: *Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szerkesztette: Jeney Zsuzsanna. Szeged, 2010. 133–144.
- <sup>30</sup> MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-25/c-szn.-1949. 43.doboz.; MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/d-367/biz.-1948., 120 341/1948.35. doboz.; MNL OL VKM XIX-J-1-e-177-3. tétel, 256 509/1948. 139. doboz. Magyarország a fegyverszüneti egyezmény, majd a békeszerződés értelmében 1945 óta folyamatosan szolgáltatva vissza azokat a vagyontárgyakat, amelyeket a visszacsatolt, korabeli terminológiával a megszállt déli területekről civilek vagy katonai alakulatok Magyarországra hurcoltak jogtalanul. Ez a restitúciós munka 1948 után megszakadt. A jugoszláv kulturális restitúciós lista mintegy 5 ezer tárgyat és emellett jelentős levéltári és irattári anyagot sorolt fel. A tárgyalások 1956 szeptemberében folytatódtak, majd az októberi forradalom miatt ismét félbeszakadtak. A tárgyalásokat 1957. október 12-én újították fel, az egyezményt 1958. június 3-án írták alá. Az abban megállapított levéltári és egyéb iratok, mikrofilmek átadására azonban csak két évvel később került sor. MNL OL KÜM XIX-J-1-j- Jugoszlávia-23/g- szn.-1958. 39. doboz, és 002 017/6/1960. 27. doboz. A Jugoszlávia területére a németek és a nyilasok által elhurcolt magyar javak volumene ennél jóval kisebb volt (a pécsi tűzoltó laktanya felszerelése, 45 tonna villanymotor, 50 tonna nyersolaj, 130 tonna gabona, menőautók stb.), visszaszolgáltatásuk felolvadt az egyéb restitúciós ügyekben. MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-35/KHJ-1947. 39. doboz
- <sup>31</sup> A kérdésre bővebben: *A magyar jóvátétel és ami mögötte van... 1945–1949*. Válogatott dokumentumok. Budapest, 1998. Válogatta, a bevezetést és jegyzeteket írta: Balogh Sándor – Földesi Margit; Honvári János: *Magyar jóvátétel a II. világháború után*. [http://www.rubikon.hu/magyar/nyomtathato\\_verzio/magyar\\_jovatétel\\_a\\_2vilaghaboru\\_utan/](http://www.rubikon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/magyar_jovatétel_a_2vilaghaboru_utan/). A letöltés ideje 2012. november 20.
- <sup>32</sup> MNL OL KÜM XIX-J-1-n -1945-89-Rajk László-001 926-1963. X. 1. 60. doboz
- <sup>33</sup> MNL OL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-9/a-885/pol.res -1949. 23. doboz
- <sup>34</sup> Službeni list FNRJ, br.91., 1948. október 23.
- <sup>35</sup> A rendelet magyar nyelvű szövegét lásd MNL OL KÜM XIX-J-4-a-107/pol.-1948. 3. doboz. A jugoszláv összeírás adatait nem ismerjük.
- <sup>36</sup> MNL OL PM XIX-L-1-k-64 222-ju/3 -1958. 158. doboz
- <sup>37</sup> Uo.
- <sup>38</sup> MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-szn.-1948. 39. doboz; MNL OL PM XIX-L-1-k-szn./1949. 228. doboz., 40 262/1949. 33. doboz
- <sup>39</sup> MNL OL KÜM XIX-J-1-j -Jugoszlávia-23/d-001 433/1/1954. 27. doboz
- <sup>40</sup> MNL OL KÜM XIX-J-1-n - Sík Endre-443/S-1954. 65. doboz
- <sup>41</sup> Az egyezmény szövegét közli Honvári János: *Az 1956. május 29-ei magyar-jugoszláv pénzügyi és gazdasági tárgyalások*. ArchivNet, 10. évfolyam (2010) 2. sz. [http://www.archivnet/gazdasag/az\\_1956\\_majus\\_29ei\\_magyarjugoszlav\\_penzugyi\\_es\\_gazdasagi\\_egyezmény.html](http://www.archivnet/gazdasag/az_1956_majus_29ei_magyarjugoszlav_penzugyi_es_gazdasagi_egyezmény.html). A letöltés ideje: 2013. január 10., valamint MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/-sz.-1956. 39. doboz
- <sup>42</sup> MNL OL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/-sz.-1956. 39. doboz
- <sup>43</sup> MNL OL PM XIX-L-1-k-44 171/1 968-Ju-3., 185. doboz
- <sup>44</sup> MNL OL PM XIX-L-1-k-64 930-1966. 185. doboz

## Bajmok a magyar közigazgatási rendszer idején 1941. április–1944. október

Mojzes Antal

1941. április 12-én Bajmokra<sup>1</sup> (is) bevonult a magyar honvédség.

### Az előzmények...

...néhány évtizedre vezethetőek vissza.

Az I. világháborút (1914–1918) követően a háborúban résztvevő vesztes országok közül Magyarországot sújtották a legragikusabban a következmények. A háború előtt, 1910-ben végzett népszámlálás adatai szerint<sup>2</sup> területének nagysága 282 870 (Horvátországgal és Szlovéniával együtt 325 400) négyzetkilométer volt. A trianoni<sup>3</sup> békediktátum (1920. június 4.) következtében területe 92 963 négyzetkilométerrel (33%) csökkent, ennek megfelelően a 18 264 533 lakosból csak 7 986 875 maradt. Az elvesztett területeket a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz (később: Jugoszláv Királyság)<sup>4</sup>, Olaszországhoz (Fiume), Ausztriához (Burgenland), Romániához és Szlovákiához csatolták. Magyarország parlamentje 1920. november 15-én fogadta el a békediktátumot, amely 1921. július 26-án lépett hatályba.

A béketárgyalásokat az antant és a tengelyhatalmak, valamint csatlósaik részvételével Georges Clemenceau (1841–1929)<sup>5</sup> hívta össze 1919. január 18-ára. Az újvidéki és a Szabadka környéki bunyevácok és szerbek képviselői – köztük Vaso Dolinka, Blaško Rajjić (1878–1951)<sup>6</sup>, Franjo Piuković, Sime Rudić, dr. Ivan Abramović, Albe Tumbas, Josip Vuković-Đido, Joso Vidaković, Pavle Ispanović (utóbbi testvérbátyjával Bajmokon telepedett le) – elutaztak Versailles-ba, azzal a szándékkal,

hogyan a helyszínen ismertessék nemzeti identitásuk, az iskoláztatás, a nyelvhasználat hátrányos helyzetét az osztrák-magyar uralom idején. Szabad Szerb Vajdaságot követeltek. 1919. szeptember 22-étől október 3-áig maradtak a tárgyalások színhelyének közelében, meghallgatásukra azonban nem került sor.

A szerb Versailles-i bizottság egyik tagja volt dr. Jovan Cvijić (1865–1927)<sup>7</sup>, aki mindent megtett azért, hogy Magyarországtól gazdag területeket csatoljanak Szerbiához. Célját elérte, mert a Magyar-Jugoszláv Határmegállapító Bizottság<sup>8</sup> Kunbaja, Madaras és Katymár kataszteri községek kárára a madarasi határból 5 130, a katymári földekből 1 130 katasztrális hold földet csatolt Bajmokhoz, melynek összterülete ezzel 13 005 hektárra növekedett; ebből 12 000 hektár volt megművelhető.

Az új országhatár megvonása előtt, sőt utána is lehetőség volt az optálásra<sup>9</sup>. Az ún. bajai háromszögből és Katymár faluból többen úgy határoztak, hogy szláv nemzettársaikkal egy államközösségben akarnak élni. Akik a bajai háromszögből optáltak, azok magukat optánsoknak nevezték, akik Katymárról jöttek, azok katymáriaknak, illetve menekülteknek. Az alábbi családok települtek a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba: Ivan és Pavle Ispanović, Schnobl Ferenc, Barbalic, Berberović, Sajić, Marjanović, Mihaljević, Patarčić, Pertić, Filipović, Petrekanić, Rogan, Zorić, Zelić, Vujkov, Margantić, Probojčević, Petreš, Babić, Tomašković, Bajić, Stantić, Pleša, Maoduš, Horvat, Malenić, Stipić, Lendvai, Vujić, Jelačić, Aladžić, Sokac, Đukić, Rajić, Gunić, Vujković, Bogdan, Pándzsity, Ferenci család. Bajmokról néhány magyar család visszatért Magyarországra, köztük Lóner Miklós és Kemény Simon tanító.

### „Vae victis!” (Jaj a legyőzötteknek!)<sup>10</sup>

Bajmok lakosságának nemzetiségi összetétele az új helyzet adta kezdeti években nem változott lényegesen, több mint 4 000-en (az összlakosság 41%-a) vallották magukat magyarnak.

Az országhatár megvonásával a gazdaság, településfejlesztés, oktatás, művelődési élet, az anyanyelv használata, a magángazdálkodás különösen hátrányos helyzetbe hozta a magyar lakosságot. A közigazgatási hivatalnokoknak, tanítóknak, vasúti, postai és más közalkalmazottaknak nyelvvizsgát és hűségesküt kellett tenniük. Aki ennek nem tudott eleget tenni, annak megszüntették a munkaviszonyát. A bajmoki községházán sok magyar, német és horvát-bunyevác maradhatott az állásában, mert megfeleltek a követelményeknek. Ez segítséget jelentett a szerb nyelvet nem beszélő ügyfeleknek, hiszen minden iroda ajtaján ki volt függesztve: „Говорити државним језиком!” (Beszélj államnyelven!)

Az első változásra a helyi képviselő-testület összetételében került sor. Addig ugyanis magyar, német, horvát-bunyevác és zsidó polgárok közül kerültek ki a képviselők, a jegyző viszont mindig magyar volt. A községi bírók váltakoztak:

magyar, német és horvát-bunyevác töltötte be ezt a tisztséget. Ez most megszűnt; az első képviselőknek – választások nem voltak! – csak horvát-bunyevácokat neveztek ki. Kezdetben horvát-bunyevác, majd német is volt a községi bírók között. Magyar nem. A községi jegyző és aljegyző mindig horvát-bunyevác, majd szerb volt. A képviselők nemzetiségi összetétele csak jóval később változott. 1924-től a horvát-bunyevácokon kívül már vannak német és magyar képviselők is, egészen 1941-ig.

A képviselő-testületi üléseken a jegyzőkönyveket szerb nyelven vezették. A képviselők egy része nem tudott magyarul, mások nem tudtak szerbül. 1934-ben ez komoly nézeteltérést okozott. Heves szóváltásra került sor Révész Ottó magyar és Krsto Vučurović (1918-as szaloniki front önkéntese) között. Révész magyarul szólalt fel, Vučurović viszont tolmács hiányában nem értette társát. Provokációnak tartotta a magyar nyelvű felszólalást: „*Ako hoćes mađarski govoriti onda idi u Peštu!*” (Ha magyarul akarsz beszélni, akkor eredj Pestre!) Révész ezt válaszolta: „*Ha te serbül akarsz felszólalni, akkor eredj Belgrádba, ott beszélhetsz serbül!*” (Ako ti hoćes srpski govoriti onda idi u Beograd, i tamo govori srpski!) A szócsatának azonban nem lett következménye.

Svetozar Pribičević (1875–1936)<sup>11</sup> oktatási miniszter 1921-ben olyan rendeletet adott ki, hogy azokat a gyerekeket, akiknek a vezetékneve *ć*-vel végződik vagy szerb hangzású (pl. Kolar), az iskolában a szerb tagozatra kell íratni akkor is, ha még egy szót sem tud szerbül. Ez volt a névelemzési törvény, amely gyakorlatilag megnehezítette a nem szerb anyanyelvű tanulók továbbtanulásának a lehetőségét. 1927-ben visszavonták a törvényt, amelynek addig sok, köztük magyar tanuló esett áldozatául, mert nem tanulhattak az anyanyelvükön. Az iskolaigazgató 1941-ig szerb volt, Aleksandar Barbalic<sup>12</sup>, aki egy szót sem tudott magyarul.

## Két új település létesül

### Ráta

A földesúri jogokat élvező Szabadka a legelő elkülönítésekor, 1864-ben mintegy 5 000 katasztrális hold földet választott ki saját céljaira Bajmok területéből. Ezek voltak az ún. uradalmi földek, amelyeken uradalmi ház, malom, vendéglő épült. Az uradalmi földek keletről Tavankúttal, északról Kunbajával és Bácsalmással, nyugatról a Tarackos<sup>13</sup> határrésszel és délről Bajmokkal voltak határosak. Amikor az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc idején megszűnt a hűbéri rendszer, ezeket a földeket magyar kincstári földekké nyilvánították, Bajmok pedig megszűnt jobbágyfalunak lenni. A kincstári földek a Pesti Bankhoz kerültek, ettől vette bérbe Sári báró. Halála után a bank 30 katasztrális holdnyi parcellákban 25 évre adta ki bajmoki bérlőknek a földeket<sup>14</sup>. A letelt idő után a bérlő földtulajdonossá vált.

Az első világháború után, amikor Bajmok a SzHSz Királysághoz került, a földbérletet egy tollvonással megszüntették. Rátát betelepítették. Az első telepesek 1921-ben a bajai háromszögből (Gara, Bikity, Bácsalmás) jött optánsok, valamint Katymárról érkezettek voltak. Velük egyidőben Tavankútról néhány horvát-bunyevac és bajmoki bunyevac nincstelen család is letelepedett Rátán. 1924-ben a szaloniki front szerb önkéntesei (dobrovoljac) közül is többen jöttek ide<sup>15</sup>. Még abban az évben temetőt létesítettek, 1930-ban pedig iskola épült. Ráta<sup>16,17</sup> lakosai jelenleg szerbek, bosnyákok, crnogorácok, horvátok, bunyevácok és van néhány magyar család is.



*Magyar bevonulás Rátán a Njegoš utcán a falu lakói között  
(Fotó: Mojzes Antal)*

### **Mišičevo**

Bajmoktól keletre, Szabadka irányában van mintegy 9 kilométerre. Bajmok község birtoka volt. Valamikor Nagyjárásnak hívták. A Nagyjárást nyugatról Kisjárás, a volt Bagi-szállásig, illetve az azonos nevű dűlőútig, délről Györgyénpuszta, keletről Kaponya határrész és északról Tavankút határolja.

Az első világháború után tavankúti bunyevácokkal, a szaloniki front szerb önkénteseivel (dobrovoljacok) telepítették be<sup>18</sup>. Az első telepesek 1921-ben a bajai háromszög optánsai voltak, őket tavankúti bunyevác családok követték. Falujuknak a Mišičevo nevet adták.

Bajmoktól nyugatra is van egy új délszláv település: Sári- vagy Babapuszta. Új lakói Aleksa Šantićról<sup>19</sup> (1868–1924) nevezték el. Korábban urasági, grófi földterület volt<sup>20</sup>.



## A földreform

A Királyi Jugoszlávia földreformot hajtott végre. Bajmokra vonatkozóan a Dunai Bánság<sup>21</sup> illetékes közigazgatási szervei bonyolították le 1934-ben, s csak a rátai földeket érintette, amelyek összterülete mintegy 5 559 katasztrális hold volt. Az önkénteseknek (dobrovöljácok) 2 466, a helybeli szláv lakosságnak 3 093 katasztrális holdat osztottak ki<sup>22</sup>. Minden családtag egy katasztrális hold földhöz jutott. A földosztásból kihagyták a magyarokat. Az 1934-es határozat alapján a rátai, egykori uradalmi földek megszűntek magyar kincstári földnek lenni. A törvények úgy rendelkeztek, hogy a magyarok 50 kilométerre az országhatártól nem vásárolhatnak ingatlant<sup>23</sup>.

## A második világháború

A harmincas évek végén háborús előkészületek lázában élt a világ. Nem kerülhette ezt el Magyarország és a Jugoszláv Királyság sem, amely 1939-ben Magyarország felé védelmi vonal építésébe fogott.

Bajmokon sok kubikost, valamint tartalékos katonát alkalmaztak a földmunkák elvégzésére. Lóval vontatott kisvasutat építettek a vasúti teherpályaudvartól a határban folyó munkálatok színhelyéig, ahova emberi erővel, csillékben hordták az építőanyagot, a cementet, a sódert stb. A védővonal a Dunától a Tiszáig, helyenként az országhatárhoz igazodva épült.

A magyar honvédség Bajmokra való bevonulásáig megrázó és félelmetes időket kellett átélniük a helybeli magyaroknak, akik várták a bejövetelüket, ugyanakkor tudván a helybeli csetnik századról, attól tartottak, hogy atrocitásokat követnek el. Rettegtek attól a 40 szerb személytől is, akik fegyverrel felszerelve határörkisegítést láttak el. A katonai és a helyi rendőrparancsnok azonban idejekorán átvezényelte őket Szenttamásra, az ott létesített védvonalhoz. Akadt azonban néhány „hazafias asszony”, aki azzal fenyegetőzött, hogy a honvédek bevonulása előtt eljönnek Rátáról Bajmokra, hogy minden magyar nyelvét az asztalhoz szegezzék.

A Jugoszláv Királyság idején a kettősbirtokosok engedéllyel közlekedhettek a határon át és így művelhették földjüket. Így a madarasi lakosok, akiknek a bajmoki határban volt földjük és viszont, a bajmoki ingatlanbirtokosok a madarasi határban. Voltak bajmokiak, akik ezt a helyzetet és lehetőséget egyébre is kihasználták<sup>24</sup>.

1941 márciusában több esetben magyar felségjelzésű vadászgépek jöttek a jugoszláv terület fölé, némelyek alacsony repülésben egészen a rátai iskoláig, majd visszatértek Magyarországra.

## Az 1941 előtti utolsó községi közigazgatási szervek

A Jugoszláv Királyságban, így Bajmokon is az utolsó községi választásokat 1940. január 19-ét megelőzően tartották. Több párt indult. A helybeli Horvát Paraszt Párt, amelynek elnöke Nikola Babić gazdálkodó volt, elsőprő győzelmet aratott.

A képviselő-testület alakuló ülését 1940. június 19-én tartották meg. Községi bírónak Nikola Babićot, jegyzőnek Vladimir Ribart választották meg. Községi elöljárók lettek: Sprencz Ádám, Tóth Mihály, Blaško Kovačević, Mayer Johann és Veréb Ferenc.

A választási listáról a 36 jelölt közül a községi képviselő-testületben képviselők voltak: Ivan Gunić, Kirchenmayer József, Simon Lajos, Martin Jakočević, Holczhaker Ferenc, Szakács Lajos, Müller Antal, Herceg József, Marko Kujundžić, Đuro Bulić, Mojzes Imre, Andrija Vuković, Sprencz Vendel, Noll János, Josip Dulić (Đeno fia), Schummacher Ferenc, Paor István (Mijo fia), Bartul Milodanović, Hudap Ádám, Đuro Kečenović, ifj. Bűnn János, Đuro Mandić, ifj. Lovro Weitschein, Hegedűs Ferenc, Ritscher Anton, dr. Rudo Pijeci, Berkes Pál (János fia), Schoblacher József, Ivan Soka, Nikola Merković.

Községi hivatalnokok<sup>25</sup>: Vladimir Ribar jegyző, Antun Bešlić aljegyző, Pajo Lulić aljegyző, Mihajlo Kolosov aljegyző, Fábían Simon anyakönyvvezető, Stevan Zagorica katonai ügyintéző, Nagy András kataszteri hivatalvezető; írnokok: Antun Kebert, Jovan Babić, Dušan Karakašević, Josip Kaić, Frazon Gyula, Janda András, Stevan Zvekan, Đuro Dulić, Bela Marjanović, Dimitrije Vojvodić, Ivan Babić. Községi orvos: dr. Momir Milojević, állatorvos: Vid Krpan, bábák: Marija Kubatović, Dragana Zlatarić; a vágóhíd megbízottja: Ivan Gunić. Kisbírók: Josip Bergman, Marko Miljković, Kántor István, Marko Gunić, Darabos Mátyás<sup>26</sup>.

Községi támogatásban részesültek a tűzoltók, a Vöröskereszt helyi szervezete, az oktatás, a sportegyesület, a könyvtár és a római katolikus plébánia.

## Bevonulnak a magyar honvédek

1941. április 6. Virágvasárnap. A reggeli órákban repülőgépzúgásra figyeltek fel a bajmokiak. Német bombázó- és vadászgépek repültek rajokban Belgrád irányába, ahol már légiriadót hirdettek. A berepülések Bajmok felett a déli órákig tartottak. Hegedűs Lénárd<sup>27</sup> esperesplébános, aki éppen a 8 órai misét szolgáltatta, a repülőzúgás hallatán a szószékről elnézést kért a hívektől és kiment az utcára megnézni, merre tartanak a gépek. Azután folytatta a misét. A repülőök Belgrád bombázása után rajokban jöttek vissza.

Éjjel a magyar oldalon rakétákat lőttek ki, melyek nappali világosságot árasztottak.

Sok családnak ekkoriban már volt rádiója, amelyek vagy akkumulátorral üzemeltek, vagy kristálydetektorosok voltak. A magyarok a budapesti rádiót hallgatták<sup>28</sup>.

A határőrök (grancsárok) teljes katonai felszerelésükkel elhagyták őrhelyeiket és este 10 óra körül – a jelenlegi Njegoš és Bunjevác utcán Bajmok felé – megkezdődött a visszavonulásuk Bácsstopolyáig<sup>29</sup>. Szidták a jugoszláv vezetést, a magyar honvédséget. A visszavonulás mintegy két órán át tartott. Utána már csak elvétve akadt egy-két katona, aki a rátaiaiktól az iránt érdeklődött, hogy merre ment a csapattestük.

A bajmoki magyarság sem volt tétlen. A *Historia Domus*<sup>30</sup> szerint a háború kitörésekor volt egy gépfegyverük és néhány puskájuk valamennyi lőszerrel, szükség esetére a védekezéshez.

A bajmokiak tudtak a magyar honvédek bejöveteléről. A határ közelébe elsőként Kopeczki (Kungl) László cserkészparancsnok ment felvenni a kapcsolatot a honvédség parancsnokaival, akik Bácsalmáson, Mélykúton, Madarason és Baján vártak a bevetésre. Kopeczkihez a madarasi Kakuk Márton csatlakozott – már kapcsolatban állt a honvédekkel –, majd Kollár Péter, Kollár Sándor, András István, Prauda Sándor, Juhász Sándor és Orosz János is. A honvéd tiszteket tájékoztatták a bajmoki helyzetről, s biztosították őket, hogy bevonulásukkor nem lesz ellenállás. A szerb katonaság elvonult<sup>31</sup>. Ezt követően Bácsalmáson egy alezreddessel az élen felsorakoztak a csapatok. A bajmokiak a magukkal hozott nemzeti zászlóval az élen meneteltek Bajmok felé a bácsalmási úton, amely sáros és nehezen járható volt.

A Magyar Királyi Honvédség 3. hadseregének egységei voltak a Duna-Tisza közé besorolva, Bácska elfoglalására, illetve felszabadítására. A 3. hadtest Gorondy-Novák Elemér altábornagy irányításával be is vonult Bácskába. Az 1. hadtest Bajmok és Bácskossuthfalva felé volt irányítva. A gyalogdandárok csakhamar áttörték a határtól mintegy 6-8 km-re kiépített jugoszláv beton-erődvonalat. Az áttöréssel és a grancsárok (határőrök) elmenekülésével létrejöttek a gyors előrevonulás feltételei.

A jugoszláv hadsereg 1. hadtestének Bácskában tartózkodó egységei: három gyalogos és egy lovas hadosztály. Azonban a gyors magyar előrenyomulásnak és a szerb hadseregben uralkodó helyzetnek köszönhetően az erődökben, ahonnan elmenekültek, mintegy hadosztálynyi szerb katona készült fel a védelemre, amelyre végül nem volt szükség. Április 13-ára befejeződött a magyar hadsereg hadművelete és Bácska, Drávaszög és Muraköz vissza lett csatolva az őt megillető helyre: Magyarországhoz.

Rátán<sup>32</sup>, a jobbára szerb településen a lakosok sorfala között vonultak be a honvédek. A jelenlegi Njegoš utca mindkét oldalán érdeklődők álltak. Az itt élő kevés magyar<sup>33</sup> szintén. Sokan tapsoltak, de nem éljeneztek.

A Délvidék visszacsatolásával Magyarország területe 172 149 négyzetkilométer lett, lakosainak száma pedig 14 669 128-ra nőtt.

A honvédek Bajmok előtt rendezték soraikat. Amikor Héger József fűszeres üzletéhez értek, az üzletben ott volt Ruža Bjelogrić egy virágcsokorral, amelybe – Héger szeme láttára – pisztolyt dugott el. A boltos felkiáltott: „Vigyázzanak, lőfegyver van nála!” Nem mondott pisztolyt vagy revolvért, hogy ne értse meg az asszony, aki azt tervezte, hogy a csapat élén haladó alezredest lelövi. A nőt azonnal lefogták, rögtönítelő bíróság elé állították és a Pacséri úton kivégezték.

Amikor a katonák a bútorgyárhoz értek, egy idős ember az 1848-as forradalom és szabadságharc zászlóját sírva adta át az alezredesnek. A községházánál a honvédeket Nikola Babić bíró, Pajo Lulić aljegyző és Makai Pál rendőr fogadták. A tisztt az egyik honvédnak elrendelte, hogy háromszor lőjön a magasba. Ez azt jelentette, hogy Bajmokot átadták a bevonult honvédeknek. Bent volt a községházán néhány hivatalnok, köztük Nagy András, a telekkönyvi hivatal vezetője, aki később a szekrény hátlapjának a belsejére véste: 1941. IV. 12.<sup>34</sup>

A visszaemlékezésre hivatkozva történt a következő eset. A Délvidék visszatolását követő napokban két honvéd egy 18 év körüli szerb fiút összekötözve kísért a szerb temető felé. Nem tudni, milyen megfontolásból történt ez. Igaz azonban, hogy a fiú nem mutatott ellenállást és ellenséges magatartást a Bajmokra bevonuló honvédek ellen. Ezt látva két horvát nemzetiségű rátai személy, akik jól beszélték a magyar nyelvet – egyikük Petres Mátó, volt Petres Máté, született Katymáron 1890-ben, és aki a trianoni békeszerződés megkötése idején jött Bajmokra –, a csoportot utolérve kérelték a honvédeket, hogy az ártatlan fiút engedjék szabadon. Hosszabb beszélgetés és kérlelés után a két honvéd eloldozta és szabadon engedte a szerb fiút. A szavahihetőnek tűnő esetet később mesélte Mátó unokája. A nagyapa ezt tette a fiatal élet iránt fakadó érzelmeiből nem a nemzeti és vallási hovatartozása miatt.

Azonban Mátóról csak annyit tudunk, hogy 1945 márciusában tért vissza Kokinyiciből. A bajmokiak és a rátaiak Petres Mátét egyértelműen becsületes, toleráns, munkás embernek ismerték.

Mivel a szerb fiú név szerinti kiléte nem lett felfedve, így nem tudni, hogyan élte túl a második világháború vérzivataros idejét. Valamint ha túlélte, milyen lehetett a magatartása 1944-ben, a bajmoki magyarok elleni atrocitások idején.

## Statárium és áldozatok

Amíg nem választották meg az új képviselő-testületet, az alezredes a helység parancsnoka volt. Ez volt a katonai közigazgatás időszaka. A tisztt azonnal statáriumot vezetett be, amit rögtön kihirdettek. Mindenkit felkértek, hogy adja át a lőfegyvereket. Ráta településen Danilo Jovanović dobvoljác ki akarta játszani a statáriumot. Egy, már a fészket elhagyó kotlóstyúk fészkebe rejtett el egy kézigránátot. Erről tudomást szerzett szerb szomszédja és feljelentette. A honvédek megtalálták a kézigránátot, Danilót elvitték. A rögtönítelő bíróság vétkesnek találta. Kivégezték és a Pacséri úton, a korábban kivégzett Bjelogrić asszony mellé temették el<sup>35</sup>.

Tóth Imre a Törteli utcában lakott. Vinkó Sándor volt a sógora. Mindketten vadászok voltak. A statárium idején, az éjszakai órákban, amikor kijárási tilalom volt, Vinkó meg akarta tréfálni sógorát. Éjjel beugrott a kapun és az ablakon kopogott. Tóth felszólította, hogy fedje fel magát, amit Vinkó nem tett meg. Erre Tóth kilőtt

az ablakon keresztül és szíven találta sógorát, aki azonnal meghalt. Bírósági ügy lett belőle, de Tóthnak nem esett bántódása, mert statárium idején történt az eset és azonnal jelentette az illetékeseknek.

Szerb hadifoglyokat kísérték gyalog Bácsstopolyától Bajára Bajmokon át. A Bajmok-Bácsalmás útelágazásnál kisebb ellenállásra került sor<sup>36</sup>. A hadifoglyok között volt egy jól öltözött személy<sup>37</sup>, aki előbb kötekedett a katonákkal és a tisztekkel, majd verekedésre került sor. A honvédek lelőtték.

A bajmoki rövid pihenő után a honvédek folytatták útjukat Pacsér irányába. Amikor a pacsér-bajmoki határúthoz értek – itt volt Marko Probojčević-Prljo és Stevan Zvekanović tanító tanyája –, kijött Szakács József és elbeszélgetett a honvédekkel. E közben vették észre, hogy az Urbanovski (Sulecko) tanyaudvaron valami gyanús mozgólódás van. A katonák ágyúikat lövésre készen arra irányították. Szakács Istvánra hallgatva nem lőttek, hanem folytatták útjukat Pacsér felé. Pacsérra érkezve gépfegyvertűz fogadta őket a templomtoronyból és néhány magánházból, amire sortűzzel válaszoltak, akik azt mondták, csetnikek támadták meg őket. A tűzpárbajban sok volt a sebesült a honvédek, és még több a lakosok közül.

Amint a bajmoki cserkészek<sup>38</sup> tudomást szereztek a pacséri tűzpárbajról és a sebesültekről, a cserkésztóthont – az ipartestület épületében volt (jelenleg: Moša Pijade utca 28.) – azonnal átalakították tábori kórházzá. A fiúkon kívül lányok is jelentkeztek, akik felajánlották segítségüket. A bútorokat kihordták és tábori ágyakat állítottak fel. A lányok ápolónői munkát végeztek, az asszonyok mostak, takarítottak és az ételmezésben segítettek. Az orvosi ellátást a két bajmoki orvos, dr. Rigó József és dr. Mattyasovszky Béla látták el. Elsőként tíz sebesült honvédet hoztak be, később még néhányat. A polgári sebesülteket is ellátták, a súlyosabbakat az elsősegélynyújtás után a szegedi kórházba szállították.

Az ideiglenes kórház néhány hétig állt fenn.

## Ráta és Mišičevo kitelepítése

Ráta és Mišičevo lakosai közül sokan már a honvédek bevonulását megelőzően elmenekültek Szerbiába rokonaikhoz vagy ismeretlen helyre.

A magyar honvédek Bajmokra való megérkezését követően rendelet jelent meg, mely szerint azok a polgárok, akik 1918 után telepedtek le, hagyják el a települést. A magyar csapatok bevonulásától, április 12-étől június 13-áig, a rátai dobrovoljacok internálásáig a települést zárlat alatt tartották, senkit nem engedtek a faluba, a helybeliek közellátását azonban biztosították.

1941. június 13-án kidobolták, hogy június 14-én a lakosok a legszükségesebb poggyászukkal és több napra való étellemmel gyülekezzenek az iskolaudvarban. A vasútállomáson marhavagonokból álló hosszú szerelvény állt. Ezekbe terelték be a rátai szerbeket<sup>39</sup>.

Ez történt a mišičevoi szerbekkel is. Őket gyalog kísérték a bajmoki vasútállomásra. Amikor Bajmokon haladt át a menetoszlop, megszólaltak a harangok. A mišičevoiak azt gondolták, hogy Hegedűs Lénárd esperesplébános értük kongatta meg. Később kitudódott, hogy azon a napon több halottért harangoztak Bajmokon<sup>40</sup>.

A katonaság senkit nem engedett a vagonok közelébe, pedig sok bajmoki szeretett volna elbúcsúzni ismerőseitől.

A hosszú szerelvény Barcs és Sárvár felé vette az irányt. Menetközben felvették a babapusztai, illetve sáripusztai szerb telepeseket, valamint Rastinje (Haraszi) szerb lakosait is.

Az ún. optánsokat és a katymáriakat Horvátországba, Kokinjci (Bjelovar Község) faluba telepítették. A kitelepített bajmokiakat ismerőseik, rokonaik fogadták be.

A táborban nem volt könnyű az élet. A fiatalok munkára mehetek a környékbeli gazdákhöz, csak az idősek, betegek, gyerekek és a várandós nők maradtak.

Nemcsak a szerbek kilakoltatására került sor, erre a sorsra jutott minden bunyevác és több magyar család, akiknek június 17-én el kellett hagyniuk Rátát<sup>41</sup>.

Voltak, akik több napra vagy hosszabb időre jelentkeztek munkára, ők kiköltöztek a táborból. Előfordult, hogy a gazda fiaival együtt mentek a bálba szórakozni a szerb fiúk. Többen a háború végéig gazdáiknál maradtak.

Sok táborlakónak eltávozást is engedélyeztek, s hazalátogathattak Bajmokra ismerőseikhez. Közülük többen nem tértek vissza, hanem beálltak partizánnak – 59 ilyen személyről tudunk. Ők később Szerbiában lelték halálukat, 19-en másutt haltak meg. Barcsra és Sárváron 52-en, csecsemők, gyerekek és idősek természetes halállal hunytak el. Volt olyan bajmoki, aki a tábort látogatta, élelmet és ruhaneműt vitt a táborlakóknak. Ezt tette Beslity Lázár<sup>42</sup> bajmoki községi képviselő is, Sáripusztai földbirtokosa, akinek 500 katasztrális hold földje volt.

A táborlakók 1945 márciusában szabadultak, azt követően, hogy a Vöröshadsereg felszabadította őket. Sokan visszajöttek Bajmokra. Akadtak, akik azonban előbb, már 1944. október elején Bajmokon rejtőzködtek.

E sorok írója tudni véli, hogy a magyar bevonulás után a helyi új vezetőség tudomást szerzett arról, hogy Rátát és Mišičevot kitelepítik, lakosait deportálják. Ennek megakadályozása érdekében Goróndy Novák Elemér altábornagyhoz kértek bebocsájtást Budapestre, hogy akadályoztassa meg a kitelepítést. A bajmokiak azzal érveltek, hogy az eltelt húsz év alatt a lakosság összeszokott, és maradjanak helyben a település lakosai. Az altábornagy válasza az volt, hogy a kitelepítés az olasz-német kormány rendeletére történik, azonban nem tudni, hová akarják őket telepíteni. A magyar kormány mondta, hogy ők magyar földön élnek és magyar földre telepíték őket. A háború befejeztével a magyar kormány dönt arról, hol helyezik el őket. Így kerültek Barcsra és Sárvárra. Ezen küldöttség vezetője Czindel Lajos-Lozi bíró volt. Így a bajmoki küldöttség dolgvégezetlenül tért haza.



A háború másként fejeződött be, mint ahogy az altábornagy gondolta. Barcs és Sárvár gyűjtőtáborai 1945 márciusában való felszabadulása után tértek haza családi fészkeikbe a rátaiak és a mišičevoiak.

Itt említem meg, hogy a mišičevoi szerbek deportálásuk előtt elégedettek voltak Herczeg Kálmán karpaszományos főhadnaggal, a bajmoki parancsnokkal<sup>43</sup>.

### Magyar közigazgatás 1941–1944

A katonai közigazgatás 1941 augusztusában ért véget. Bajmok<sup>44</sup> területileg ismét Bács-Borog vármegyéhez tartozott, Zombor központtal. Felállították a rendőrséget, polgárőrséget és a helyi hatalom szerveit<sup>45</sup> a hivatalnokokkal. Elsőként a polgárőrség (nemzetőrség) alakult meg 30 taggal. A katonai közigazgatáshoz tartoztak, melynek egy alezredes volt a parancsnoka. Polgári ruhában végezték a fegyveres szolgálatot. A nemzetőrség parancsnoka Herczeg Kálmán, az első világháborúból különféle vitézségi érdemekkel hazatérő karpaszományos főhadnagy volt. A nemzetőrség tagjai voltak Mojzes János gépész, Kókai Pál-Bendegúz, molnár. A posta is a községhez küldte a leiratokat és a postai küldeményeket, amelyeket dr. Varga István aljegyző vett át. Itt volt még Bagi József aljegyző is. A Magyarországgal való telefonösszeköttetést a helyi telefonos, Lehotkai István postás tartotta<sup>46</sup>.

Az építkezésre és az iparra is nagy hangsúlyt fektettek. A település minden tekintetben komoly fejlődésnek indult. Az egyik legfontosabb munkáknak tekintették a hidak építését, mellyel biztosították a jó közlekedést. A legtöbb híd Ráta településen épült. Az egyik legfontosabb híd, amely Bajmokat Bácsalmással köti össze, a Krivaja (Bácsér) patakon épült a Njegos utcában és ma is kitűnő állapotban van.

Épültek egyszerűbb hidak is. Így a Durmitor, Bunyevác, Jovan C vijic és a Három Isztriai Áldozat utcákban. Ezzel a földműveseknek különösen esős idők idején biztosították a jobb közlekedést.

Továbbá híd épült a mai Frano Sztupilo utcában a Bika völgynél, a bikaistállónál a cigánytelep mellett is, a Galamb utcában közel a sintértelephez és a bajmoki határban is.

Továbbá hidak épültek a település nyugati részén. Itt a Krivaja (Bácsér) patakon a település bejáratánál és a Gáj utcában a patak kijáratánál. A patak végigvonul a vásártéren. Az őzálási úton, a Tarackos határrészben a Hegyi (Peták) tanya tőszomszédságában és a látó tanya közelében.

Még három fontos híd épült a településen. Az egyik a szabadkai-zombori műúton a vágóhíd tőszomszédságában, a másik ugyanezen az úton, amely összeköti a Makszim Gorkij utcát a Trumbity utcával, a harmadik a Főutcán, a mai Jugoszláv Néphadsereg utcában, a Szolid Cipőgyár alatt és Schmidt Antal rőfös üzlete között. Ez biztosítja a forgalmat a templom és a vasútállomás közötti köves úton. A Krivajának ezen a útszakaszán még a Makszim Gorkij utcában épült híd. Mindezt a hatalom tette a jobb és biztonságosabb közlekedés érdekében.

Közvetlenül a bevonulás után, 1942-ben épült egy 18 kilométeres műút Bajmok és Bácsalmás között – igaz, ennek csak a bajmoki részét kellett kiépíteni, mert a bácsalmási már ki volt építve, a bajmoki pedig földes út volt. Ezen az országúton ekkor egy hidat is építettek a Krivaja patakon.

Zombor Bács-Bodrog Vármegye székhelye volt a múltban, Szabadkát a megyei székhellyel kötötte össze. A köves út Bajmokon mintegy 3 km hosszúságban vezetett át. Ezt 1942-től kezdve rendezték a Szabadka felőli bejáratától a Margit Jenő-Kendergyáros házától a kijáratig, Kulity Mátyás malmáig (Pfeiffer Kálmán-féle malomig). Az új műutat előbb szélesítették és utána vastagon lebetonozták, majd az így lebetonozott utat kockakövel rakták ki. A második világháború után még háromszoros aszfaltréteggel vonták be.

Ebben az évben községi határozattal visszaállították az 1903-ban hozott utcaneveket. A szüleim családi háza a Kölcsey Ferenc utcában volt. Határozat értelmében minden lakóház és társadalmi épület a község közigazgatási szervétől díjmentesen megkapta az utcanévtáblát. Ezen az utca neve és a házszám volt feltüntetve.

El kell mondani azt is, hogy a rendszer két olyan személyről is nevezett el utcát, akiket a társadalom fasiszta ideológiájuk és az emberiség ellen elkövetett bűneik miatt később a legmélyeségsében elítélt. Ezek voltak Hitler Adolf (1889–1945) a német fasiszta „vezér” és Mussolini Benito (1883–1945) olasz fasiszta diktátor. Ha a bajmoki utcát így is nevezték, az ott lakó polgárok ezt sohasem tudták elfogadni. Névadáskor a magyar közigazgatás idején a magyarság többsége a fejét csóválta és azt mondta: „Ezt mégsem kellene tenni”.

Itt kell elmondani, hogy amikor 1944-ben az ide telepített Hitlerjugendek megkövezték a zsidó templomot, akkor a helyi magyarság nem azonosult a szentély ellen elkövetett rombolással. Ismereteink vannak arról, hogy májustól Bajmokon állomásozott egy nagyobb SS egység.

Jámbor Sándor kovácmester 1944-ben, miután a náci Németország 1944. március 19-én megszállta Magyarországot, cselekedetével kifejezte a bajmoki magyarság véleményét és magatartását a faszizmussal és a nácizmussal szemben. Amikor Hitler arcképét kitették a községháza folyosójára, akkor Jámbor azt a folyosó kövezetére dobta és csizmájával megtaposta.

Jámbor Sándort ezen politikai cselekedete miatt a helyi hatóságtól semmiféle retorziót nem kapott. Így a falu előljárósága is egyezett Jámbor tétével, aki kifejezte az összes bajmoki magyar nézőpontját a faszizmussal és a nácizmussal szemben. Jámbor tette ezt az SS alakulatok jelenlétében Bajmokon.

Bajmokon már létezett két téglagyár, Cindel Antal és Lichtnekert András téglagyártói gyárai. A rendszerváltást követően mindjárt beindult a termelés.

Holchaker Boldizsár saját villanytelepét üzemeltette.

A malmok nem álltak le. Malomtulajdonosok voltak: Pfeiffer Pál (később Kality Mátyás malma lett). Schvoboda Antalnak két malma volt. A Gepchard-Lénárd-féle malom a vasútállomásnál volt, Margit Jenő kendergyára 1937 óta termelt. Holchaker Boldizsár a vasútállomáshoz közel épített egy kendergyárat 1943-ban.

Niederhocher Ferenc nyersbőrfeldolgozó gyára a faluszélen állt, a faluban galantéria műhelye volt.

A településen ekkor fatelep tulajdonosok voltak Königh András, Csipak János és Blyer János.

Nagybani kereskedő volt Schöffler Lajos.

Működésben volt Cindel Antal-Tóni, Fleischer Leó, az Ollmann fivérek, Schöffler Lajos és Weisz Ignátz magtárai.

Hangya Beszerző és Értékesítő Szövetkezet is nyílt. A Hangya a volt községháza épületének azon a részén volt, ahol a közelmúltig a könyvtár kapott elhelyezést.

A településen sok volt a kisiparos, mindegyiknek volt segédje.

A községházát és az iskolaépületeket átmeszelték.

A vasútállomást kifestették, a várótermet, a peront bővítették. Az egész épületet virág díszítette. A bajmoki vasútállomás a vidék legcsinosabb vasútállomása volt.

Bajmoknak a madarasi határrésszel együtt 13 005 ha földje volt. Ebből 12 000 ha megművelhető volt. Erre az időre vonatkozóan a Szabadkai Történelmi Levéltár kimutatása szerint 24 401 kh. 538 négyszögöl területe volt.

Az 1943-as népszámlálás szerint Bajmoknak 11 641 lakosa volt. A nemzetiségi összetétel a következőképpen alakult: horvát 2 309, magyar 6 985, német 2 224, orosz 7, szerb 12, zsidó 76, cigány 16. Az előző népszámlálásokhoz viszonyítva,



*A bajmoki vasútállomáson a lakosság várja  
a bukovinai székely magyarokat  
(Fotó: Mojzes Antal)*

a magyarság létszáma gyorsan növekedett. Ez a következővel magyarázható: az első világháború szerb szaloniki frontbeli önkénteseit a hatalom Barcsra és Sárvárra deportálta. A katymári menekülteket Horvátországba, Kokinjciba faluba telepítették át. A magyar kormány a bukovinai székely magyarokat a hazatérő program szerint telepítette Rátára és Mišičevora. A bajmoki Kataszteri Község ezen földterületei valamikor a Magyar Királyi Kincstári földekhez tartozott.

Bajmokon ismeretlen fogalom volt a munkanélküliség. Mindenki dolgozott, örült az életnek, a szülők nemzettek, ahol lehetett, jöttek az újszülöttek.

Az 1943. szeptember 21-én megtartott ülésen előjárók és képviselők voltak: Czindel Károly bíró, Mayer János, Veréb Ferenc, Stegmann János, Herczeg Károly, Czindel Ferenc, Holczhacker Ferenc, Schneider Antal, Schoffhauzer József, Kollár Márk, Sudár Béla, Hegedűs Leonárd, Kollár Péter, Czindel Sándor, Kókai Pál, Trenka József, Lukács Ferenc, Schön Mátyás, Beck Jakab, Mándics Máté, Beslics Lázár, vitéz Balaskó József, Nagy Aladár Árpád főjegyző<sup>47</sup>.

A községi előjárók tiszteletdíjat kaptak: Czindel Károly bíró, Máyer János albíró, Kollár Márk pénztáros, Schoffhauzer József közgyám, Veréb Ferenc esküdt, Sümegi János esküdt, Holchacker Ferenc esküdt, Czindel Ferenc esküdt, Schneider Antal esküdt és Herczeg Károly esküdt.

A rászorulókat segélyt kaptak. Erről tanúskodik az alábbi lista, amelyen feltüntették azoknak a nevét, akik pénzsegélyben részesültek, például 1941 júliusában: özv. Nagy Andrásné, Uszléber György, Hajnal Teréz, Pléli Anna, Weitstein Pál, Pálity Jována, Kovács Mihályné, Altszeimer György, Müller Jakabné, Czindel Etel, Ritscher István, Svraka Mária, Bergmann János, Takács Boris, Kecsenovics Kálmán, Herczeg Julianna, Milkovics Ferenc, özv. Schvob Jánosné, özv. Gertner György, özv. Komenda Józsefné és özv. Witczmann Henrikné.

Az idősek, munkaképtelenek, betegek is szociális segítségre szorultak, 1944. márciusban például: Lehotkai Simonné, Kocsis István, Ritscher István, Milunovics István, Kovács Mihály, Polyák Ilona, Schneiderbeck Julianna, Takács Borbála, Kecsenovics Károly, Péics József, Gertner György, Altszeimer György, Hahn Martin, Müller Jánosné, Bergman János, Schoffhauzer József, Csupics József, Gyurák József, Pénzes Péter, Barakovics Lukácsné, Keller Erzsébet, Rapcsán Mária, Dudás Mária, Vujevics Miklós, Farkas Józsefné, Krizsán Katica, Komenda Józsefné, Schvob Jánosné, Feth Magdolna, Halász Katica, Kundzer Józsefné, Kulundzsics Gyuláné, Darabos Pál, Babics István, Oracsics József, Kovácsévics Péter, Nincsevics István, Kundzer István, Hajal Teréz és Szántai Márk. Közülük egy 60, egy 45, tizen 30, a többiek pedig 15 pengőt kaptak.

A SZTL egyik iratán szerepelnek a nagyközség közhivatalában alkalmazásban levők: Nagy Aladár Attila főjegyző, dr. Kürthy Lajos segédjegyző, Varga Mihály

segédjegyző, Frazon Gyula, Nagy András, Kébert Antal, Janda András, Priszlinger János, Szmolenszki István, Suhajda Péter, dr. Pestalek Jenő állatorvos, Fábíán Simon, Sudár Béla, Milkovits János, Hajnal József, Zilahy Irén hivatalnok és mások.

A *Délvidéki Magyarország* című lap 1942. február 20-án megjelent számában cikket közölt arról az országos pénzgyűjtő adományról, amit Horthy Miklós kormányzó felesége hirdetett meg a fronton harcoló honvédek hozzátartozóinak megsegítésére<sup>48</sup>. Ekkor 22 000 pengő gyűlt össze.

Támogatásban részesültek a hadbavonuló fiatalok családtagjai is. A m. kir. 2. honvédhadtesthez bevonulók családtagjainak megsegélyezésére például 1943-ban családonként 50 pengő segílyt kapott Adamkó Dávid, Balázs Károly, Berkes Béla, Ekmayer János, Fazekas Gáspár, Hajnal József, Merkovits István, Sárdi István, Pokornyik István, Pintér Lajosné, Varga Ferenc, Vencel Vilmos és Vojnits Máté.

Nem sokkal a magyar honvédek bevonulása után megkezdődött a tanítás az iskolákban. Az igazgató Romoda Lajos<sup>49</sup> tanító lett. A tanítást magyar, német és horvát nyelven szervezték meg. Horvát nyelven tanított Vinka Butelity, Liza Dejanovity Vujevity, Dulity Katica és mások. A német tagozaton Szabó Janka, Steiner Anna, a Frazton leánytestvérek és mások. A magyar tagozaton Jaksa János, Jaksa Amália, Tumbász Maca, Berényi Antal, Székely Irén, Poberai Margit, Mánich Ágnes, Bálint Károly, Pucha Ágnes, Horváth Irén, Krosár Margit, Mányi János, Preischl József, Szuhaj Irén, Veres Zsuzsa, Antal Gabriella, Várda nevű tanító és mások.

Működött az inasiskola magyar nyelven. Igazgatója Romoda Lajos tanító volt. Itt tanítottak: Romoda Lajos, Berényi Antal, Jaksa János, Szamosi János, Krosár Károlyné (Tikvicki Margit) tanítók, a hitoktatást pedig Kandler Mihály, a helyi római katolikus plébániatemplom káplánja látta el.

A gazdaképzésről sem feledkeztek meg.

A gazdák és földművesek részére megszervezték az Ezüstkalászos gazdaképzést. Akik befejezték az Ezüstkalászos gazdaképzést, azok jogosítványt kaptak, mint képzett gazdák vagy földművesek. A Szabadkai Történelmi Levéltár F: 63.20. „OM” 10 szám alatt a következő nevek vannak, akik a gazdaképzőt befejezték: Schoffhauzer Károly, Vida Péter, Paor János, Kollár József, Kollár Lázár, Deli Ferenc, Veréb Ferenc, Hegedűs Péter, Kanizsai János, Bacisty János, Kollár Károly, Lukács Ferenc, Juhász István, Sinkó kelmefestő, Óvári Péter, Czindel György, Molnár Péter, Hegyi István, Romoda Károly, Romoda László, Czindel Sándor, Czindel István, Czindel János, Károly fia, Klinovszki György, Herczeg István, Nagy Antal, Szakács Károly, Kollár Péter, Kollár Ferenc, Szakács Márton, Faragó János, Lukács Mátyás, Lukács Károly, Lukács György, Lukács Simon, Lecsuha, Dudás József, Hajnal György, Hajnal Károly, Erdélyi Simon, Pálkúti József, Darabos Lajos, Kántor Ferenc, Suity István, Dudás József, Farkas András, Szabó Ferenc, Kókai Simon, Horgony János, Lukács

István, Nagy György, Nádassi Gábor, Gyenes Márton, Pagonyi János, Trenka József, Rózsa Jenő, Nagy Károly-Betyár, Tanmési Péter, Faragó József, Figura József, Farkas József, Polyák József.

Czindel Simon gazdálkodó bevallása szerint Bajmokon működött Aranykalászos gazdaképző tanfolyam is. Czindel is volt ennek hallgatója. E sorok írója Czindelnél látta is a tanfolyam sikeres befejezéséről kapott tanúsítványt.

Megszervezték a felnőttek általános iskolai képzését is. Sokan ekkor fejezték csak be az általános iskolát. Ha sikeresek voltak, bizonyítványt kaptak, hogy befejezték az 5. és 6. osztályt. Édesapám, Mojzes Mihály kerékgyártó volt. Ő is befejezte a tanonciskola három osztályát. Az 5. és 6. osztályt kitűnő tanulmányi eredménnyel fejezte be.

Az iskolában takarítók voltak: Bosnyák Antal, Polyák János, Keller Antal, Likár Béla, Virág József és mások.

Tudnunk kell, hogy 1944 nyarán Németország veszélyeztetett területeiről német gyerekek, volkdeischerek érkeztek Bajmokra. Bajmokra 43 fiút küldött a menekültügyi bizottság, akik bajmoki német családoknál lettek elhelyezve. A társas életet Scheffer Anton-Toncsi házában szervezték meg. A fiúk katonás módon éltek. Egyenruhát viseltek. Mindegyikük törrel volt felszerelve. A zsinagógát többször is megkövezték. A helybeli magyar és horvát fiúkkal többször is összetűztek. Az összecsapásnak leginkább a rendőrség vetett véget.

A felnőttek a Vöröskereszt által szervezett tanfolyamokon tanultak elsősegélynyújtást.

1944 augusztusában a légtérben megjelentek az amerikai és az angol repülőgépek. A bombázókat saját vadászgépeik kísérték. Azonban volt magyar vadászgép is, amely üldözőbe vett egy bombázógépet és eltalálta. A pilóta, hogy kisebb legyen a terhe ledobta a benzinkannákat és három bombát, amelyek a településen kívül, a volt Czindel-féle téglagyárnál esettek le. A helyszínre elsőként az ügyeletes cserkészek érkeztek. Volt mit látni! A három kráter olyan mély volt, hogy a víz is feltört benne. Baleset nem történt. Néhány perc múlva százával érkeztek a helyszínre az érdeklődők.

## Honvédsírok

A pacséri csetnik ortvámadásban több honvéd súlyosan megsebesült, két honvéd meg is halt. A bajmoki Felső (Központi)-temetőben temették el őket. Sírjukon évekig mindig friss virág volt. Ma már nincs meg, eltüntették.

A bevonuláskor Újvári István 34 éves jánoshalmi tartalékos egy katonai gépjármű mellett állt, amikor robbanás történt. Életét vesztette. Sírja a Felső-temetőben van. Mojzes Veronkának köszönhető, hogy mindig gondozott és rendezett.

A sírfelirat: „Újvári István / Honvéd / Elhozta Délvidék arany szabadságát / Teste itt lelte hős halálát, / Életének 36-ik évében. / 1941. április 20. / Gyászolja szerető neje. / Ezen síremléket emeltette / Bajmok Magyar Ifjúsága / 1941.”



Csillár honvéd október 12-én, Györgyén felől gyalog jött Bajmokra. Györgyént elhagyva Lajčo Jaramazović<sup>50</sup> györgyéni tanyájának kukoricásából a partizánok orvul hasba lótték. Sebesülten eljutott Bajmokra. Dr. Rigó József azonnal elsősegélyben részesítette – hiába. A következő napon meghalt. Október 16-án a Felső-temetőben helyezték örök nyugalomra. Újpesti születésű volt. Sírja már nincs meg.

Gyilkosság áldozata lett egy kötelességét teljesítő honvéd a Ballangós<sup>51</sup> határ részben. Urbanovski (Sulecko) tanyája mellett 20 méter magas légoltalmi megfigyelőhelyet állítottak fel szirénával. A lakosságot ezzel figyelmeztették az ellenséges repülőgépek közeledtére és berepülésére, hogy idejében a menedékhelyre mehessenek. Sziréna jelezte azt is, ha a légiveszély elmúlt. A megfigyelőhelyen 24 órán át teljesített megfigyelést a honvédség.

A tanya tulajdonosának leánytestvére, Stana Urbanovski-Kulić a doni katasztrófa után azonnal bekapcsolódott a tavankúti partizánmozgalomba. Szükség volt egy honvédruhára. Beszerzésével Stanét bízták meg. Az asszony a szolgálatban levő honvédet a kukoricásba csalta és hátulról lelőtte, levette róla a honvédruhát és az áldozatot elásta a kukoricásban. Szabadkán a partizánakciókban a tehergépkocsit vezető partizán viselte ezt a ruhát.

Az orvul lelőtt, névtelen honvéd jeltelen sírban nyugszik a Ballangós határrészben<sup>52</sup>.

*(Folytatása következik.)*

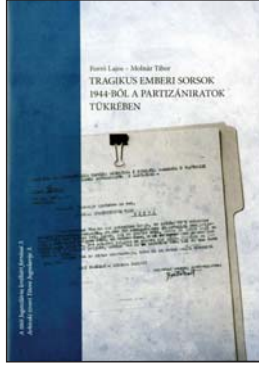
## Jegyzetek

- <sup>1</sup> Észak-Bácska egyik legnagyobb települése. Első írásos említése a XV. századból való. Egykor a Hunyadiak birtoka volt, tőlük ered az adománylevél. A szerb-magyar országhatártól mintegy kilenc, Szabadkától 23, Zombortól 33, Topolyától északra 28 kilométerre van. A község területe 22 597 kat. hold, illetve 23 005 hektár. Egyetlen patakja a Bács-ér (Krivaja).
- <sup>2</sup> Bajmoknak 7 588 lakosa volt, köztük 3 599 magyar, 1 980 horvát-bunyevác, 1 980 német, 21 szerb, 8 tót stb.
- <sup>3</sup> Trianon: a Versailles-i parkban álló két kastély neve. Az egyemeletes XIV. Lajos (1638–1715) francia király korában, 1687–1688 között Maintenon (1635–1719) asszony, a másik épület pedig XV. Lajos (1710–1774) francia király korában, Dubarry (1746–1793) grófné részére épült kéjlak. Itt adták át 1920. június 4-én a Magyarországnak szóló békekötést.
- <sup>4</sup> Már 1918. november 13-án este fél hétkor megérkeztek Szabadkára vonaton a szaloniki front szerb önkéntesei, Bajmokra pedig, ugyancsak vonattal, egy héttel később, november 20-án. Néhány fegyveres, valamint a bajmoki Nemzeti Tanács tagjai, köztük Pavle Išpanović és Schnobl Ádám szerb zászlóval várta és fogadta a „felszabadítókat”, s együtt mentek el a községházára, hogy azt átadják. Ezzel megtörtént a hatalomváltás.
- <sup>5</sup> Francia államférfi. Orvosnak készült. 1876 óta képviselő volt, több ízben miniszterelnök. Túlzottan háborúpárti, a Versailles-i békét ő erőszakolta ki. Az 1920-as elnökválasztáson megbukott. Kíméletlen, szenvedélyes politikai küzdelmei hozták meg neki a Tigris melléknevet.
- <sup>6</sup> A szabadkai Rókusi római katolikus templom plébánosa. Az első világháború után jelentős szerepet vállalt a délszlávok egy államba való tömörítésében. Ő vezette a szabadkai delegációt Újvidékre, ahol népszavazás nélkül kiküldötték a Szabad Vajdaságot. A délvidéki küldöttséggel ott volt Trianonban a békediktátum kihirdetésekor. 1944 nyarán az illegálisban levő szabadkai kommunisták a plébániáján tartották titkos üléseiket, 1944 nyarán itt alakult meg Szabadka illegális Népfelszabadító Bizottsága. Ezt az eseményt később emléktáblával jelölték meg. Ana Bešlić (1912–2008) bajmoki szobrász róla készült portréja a szabadkai Városháza parkjában áll.

- <sup>7</sup> Geográfus, a Belgrádi Egyetem tanára volt. Ő alapította a belgrádi Földrajzi Társaságot. A Szerb Királyi Akadémia elnöke, több bel- és külföldi tudományos társaság tagja volt. Leginkább a Balkán félsziget országainak és népeinek tanulmányozásával foglalkozott. A *Balkán-félsziget és a délszláv országok – Az emberföldrajz alapjai* című munkáját, dr. Papp Árpád fordításában, a Kiss Lajos Néprajzi Társaság és a Vajdasági Művelődési Intézet, Szabadka, Újvidék, jelentette meg 2009-ben.
- <sup>8</sup> 1921. augusztus 1-jén alakult meg Párizsban. Elnöke a brit David Cree ezredes volt, a „nem érdekelt hatalmakat” az olasz Giovanni Valvassori vezérkari ezredes, a francia Maurice Marminia alezredes és a japán Heidsuke Yamagawa alezredes, Magyarországot Vassel Károly vezérkari ezredes, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot J. Vojin Čolak Antić ezredes képviselte.
- <sup>9</sup> Optál (lat.): két állampolgárság közül az egyiket választja.
- <sup>10</sup> Idézet Brennus gall hadvezértől. Titus Livius (i. e. 59–i. sz. 17.) római és más történetírók szerint Brennus gall hadvezér, amikor i. e. 390-ben Allia vizénél legyőzte a rómaiakat, ezer font arany sarcot rótt ki rájuk. Amikor az aranyat mérték, a rómaiak a szemére vetették a galloknak, hogy hamis mértéket használnak, mire Brennus bedobta nehéz kardját a nehezekes serpenyőbe, hogy még súlyosabb legyen, s akkor mondta az idézett kijelentést.
- <sup>11</sup> Kora ifjúságától kezdve a szerb-horvát egység híve. 1918 után a Demokrata Párt egyik vezére. 1924-ben kivált a pártból és megalakította a Független Demokrata Pártot. Több ízben közoktatásügyi és belügyminiszter volt. A Horvát Parasztpárt elnökével, Stjepan Radić-tyal (1871–1928) megalakította a Parasz-Demokrata Koalíciót és annak első alelnöke volt. 1920-tól haláláig emigrációban élt. Stjepan Radić az államalakulás (1918) után ellenzéki magatartást tanúsított a kormánnyal szemben. Horvátország részére köztársasági berendezést és önkormányzatot követelt. 1923-ban elhagyta az országot, de 1924-ben visszatért. Mint a Horvát Parasztpárt elnöke, belépett Nikola Pašić (1845–1926) kormányába (1925). Amikor 1928-ban megalakult a Parasz-Demokrata Koalíció, annak elnöke lett. Még abban az évben a szkupstinában merényletet követtek el ellene, ezt követően visszavonult Zágrábba, de hamarosan meghalt.
- <sup>12</sup> A felesége Budanović lány volt, aki tökéletesen beszélt magyarul. Tanulmányait is magyarul végezte és fejezte be.
- <sup>13</sup> Gyengén termő, gázos, gyomos terület.
- <sup>14</sup> A bérletet részletekben (rátában) fizették, 1906 óta innen a terület elnevezése: Ráta.
- <sup>15</sup> Említésre méltó, hogy a bajmoki és a dobrovoljac családok – amelyek nehezen alkalmazkodtak a helyi körülményekhez – férfi tagjai között húsz év alatt nem jött létre házasság.
- <sup>16</sup> Az új hatalom el akarta nevezni Novo Selonak (Újfalu), a térképeken így is tüntették fel, de az elnevezés nem honosodott meg.
- <sup>17</sup> A szerbek azt is indítványozták, hogy változtassák meg Bajmok nevét is, mégpedig Nenadovóra, Jovan Nenad cár emlékére és tiszteletére. A felsőbb szervek elvetették a kezdeményezést. Jovan Nenad a szerbek vezére volt Magyarországon a 16. században. Származása ismeretlen. 1526-ban sikerrel küzdött a török ellen és gyorsan népszerűvé vált. Fekete arcbőréről Crni Jovannak, Fekete Embernek nevezték. Császárnak kiáltotta ki magát. Mozgalmának központja Szabadka volt. Belekeveredett a Habsburg Ferdinánd (1503–1564) és Szapolyai János (1487–1540) közötti viszályba, és az előbbi támogatta, amiért Török Bálint (?–1551), Szapolyai követője 1527-ben Tornayoson megölte. Szabadkán 1927-ben szobrot állítottak neki, amit 1941-ben, a rendszerváltozást követően eltüntettek a város főteréről, majd az 1944-ben bekövetkezett újabb rendszerváltás után Petar Palavičini (1887–1958) szobrász alkotását 1991-ben ismét felállították.
- <sup>18</sup> A szerb önkéntesek először a Bánságban, Banatski Arandelovácon (Oroszlámos) telepedtek le. Mivel a termőföld szikes, agyagos, megművelhetetlen és terméketlen volt, ezért kérték a kormány betelepítési bizottságát, valamint Banatski Arandelovac község vezetőségét, hogy telepítsék át őket jobban megművelhető és termékenyebb földterületre. Az illetékesek 1925-ben úgy határoztak, hogy Bajmokon, a Nagyjárás területén adnak nekik letelepedési engedélyt.
- <sup>19</sup> Szerb költő. Mélyen átértzett hazafias költeményeket írt. Kitűnő német fordító volt. Versei népszerűek.
- <sup>20</sup> Ma művelődési háza, iskolája, temetője stb. van. Szerbek, horvátok, bunyevácok lakják, s él itt néhány magyar család is.
- <sup>21</sup> Politikai közigazgatási kerület, magában foglalta a Szerémséget, Bánátot, Bácskát és Baranyát, valamint majdnem az egész Šumadiját.
- <sup>22</sup> Mojzes Antal: *Bajmok a családnevek tükrében*. Szabadka, 2004. 152–160.

- <sup>23</sup> A Magyar Párt kezdeményezésére a bajmoki fiatalok 1934-ben Magyar Keresztes Egyletet akartak alakítani. Küldöttségük – Herczeg Ilona, Skobrák Vera és testvére, Lala, valamint Cindel Piroška – Szabadkán felkereste Lajčo Budanović (1873–1958) bajmoki születésű horvát-bunyevác püspököt, hogy adja hozzájárulását. Nem volt ellenvetése, de megjegyezte: „*Ti, magyarok, ismét emelitek a fejeteket*”. Az év november 19-én megalakult Magyar Művelődési Egyesületnek szüksége lett volna saját otthonra. A vezetőség tagjai – Herczeg Kálmán, Szakács Károly, Hajnal Lajos, Ingrid Emil, Herczeg János, Cindel János, id. Szakács Károly, Tóth Imre, Révész Ottó, Odry Sándor és mások – elhatározták, hogy megoldást találnak. Volt a tagok között egy Marko Probojčević-Prljo nevű szerb ember, aki a nevét adta a kiszemelt épület megvásárlásához, s amikor lehetőség adódott az átíratásra, a telekkönyvezést az egyesületre végezték el – díjtalanul. Az épület (Moša Pijade u. 19.) azóta is a művelődési egyesület tulajdona. Itt említem meg, hogy ebben az otthonban működött az 1928-ban magyar és német fiatalok által közösen alapított cserkészegylet is.
- <sup>24</sup> Kollár Sándor, Orosz János, Prauda Sándor, Juhász Sándor is járt Madarasra a földjét művelni. Kerékpárral közlekedtek oda és vissza. Amikor mentek, a kerékpár kormányában többnyire mindig vittek feljegyzést, térképet, információt, amit Madarason átadtak valakinek. Egyik alkalommal azonban rajtavesztettek, s kémkedésért 7-7 év szigorított börtönbüntetésre ítélték őket, amit 1940 második felében kezdtek letölteni. Az 1941. március 27-ei belgrádi eseményeket követően, és a magyar honvédség küszöbön álló bevonulása folytán a börtönlakók, velük együtt a bajmokiak is kiszabadultak és hazatértek. A honvédek Bajmokra való bejövetele után Prauda Sándor, Orosz János és Juhász Sándor nyolc katasztrális hold földet kapott, Kollár Sándor pedig a bajmoki mozi tulajdonosa lett.
- <sup>25</sup> A Szabadkai Történelmi Levéltár (SZTL) egyik irata szerint.
- <sup>26</sup> A további alkalmazottak (házmester, takarítók, köztisztaság-fenntartók, a bikaistálló, a mén-, a sertés-, a sintértelep gondozója, a mezőőrök, a kocsisok stb.) nem szerepeltek a fizetési listán.
- <sup>27</sup> Hegedűs Lénárd (1871–1944) esperesplébános, pápai kamarai tanácsos. Bajmokra 1906-ban nevezték ki plébánosnak. Sokat tett a település rendezéséért és fejlesztéséért. Nevéhez fűződik a bajmoki templom bővítése és a kálvária rendezése, a Magyar Keresztes Egylet, a Horvát-Bunyevác Keresztes Egylet és a Német Volksbund létrehozása.
- <sup>28</sup> Édesapám, Mojzes Mihály rátai házában is detektoros rádió volt, amit főképpen ő, édesanyám (Rozália) és a két nagyobb gyerek hallgatott. Édesanyám leginkább a zenés műsorokat és a kabarékat szerette. A kisebb gyerekek fülére, az anyémre is, akkor tették a fülhallgatót, amikor zenés program volt. Édesapám a híreket „vadászta”. Hallgatta azt is, amikor Horthy Miklós (1868–1957) kormányzó 1941. április 11-én kiadta a parancsot Jugoszlávia megtámadására. A bejelentését követően a kertben óvóhelyet létesített, arra az esetre, hogy a szerbek visszavonulásakor, esetleg több napra is, legyen hol meghúzódnia a családnak. Erre azonban nem került sor.
- <sup>29</sup> A Bunyevác utcában laktunk. A fegyvercsörtetésre édesapám a függönnyel elsötétített utcai szoba ablakához ment és végignézte a szerb katonaság visszavonulását.
- <sup>30</sup> Háztörténet (lat.), egyházi intézmények fontosabb eseményeit tartalmazó könyv, a plébániák és szerzetesrendek történeti kutatásának fő forrása. Vezetése a házfőnök és a plébános feladata.
- <sup>31</sup> Ezzel az volt a céljuk, hogy Bajmok lakosságát és a honvédeket megkíméljék a vérontástól. Nem volt ez áruulás és kémkedés, miként a háború után azt a szerbek állították.
- <sup>32</sup> A hiddal szemben volt egy kút. A honvédség egészségügyi csoportja azonnal ellenőrizte a vizét, nem mérgezett-e. Néhány napig felváltva egy-egy honvéd őrizte.
- <sup>33</sup> Közöttük 7 éves kisgyerekként testvéreimmel és édesanyámmal ott voltunk mi is.
- <sup>34</sup> A telekkönyvi hivatal szekrényét a helyi hivatalból 1993-ban átvitték a Dózsa György MMK-ba, melynek elnöksége 2010-ben úgy határozott, hogy tüzeljék fel. Kókai Deli Márta elnök Horák Sándornak rendelte el a szekrény megsemmisítését.
- <sup>35</sup> A statárium idején kivégzett Bjelogrić és Jovanović mellett még a következő szerb személyek estek áldozatául a bevonulásnak: Petar Sikimić, Marko Drnčić és a régebben ide emigrált orosz Iván Szivtancsuk.
- <sup>36</sup> A kéhezett, kiszomjazott, legyöngült és halálfáradt hadifoglyok közül sokan nem bírták a menetelést, kiléptek a sorból. Közülük 16-an így haltak meg. Mindnyájukat, köztük az ismeretlen foglyot is a rátai pravoszláv temetőben egy tömegsírba temették. 1945 óta a Harcoszövetség bajmoki szervezete minden évben megkoszorúzza a sírt.
- <sup>37</sup> Neve soha nem derült ki.

- <sup>38</sup> Gróf Zrínyi Miklós néven még 1927-ben alakult cserkészcsapat, mely Richter Mátvás nevéhez fűződik. Az első aktív tagok az Elgetz fivérek, Dezső és Tibor voltak. Az események idején 40 tagot tartottak nyilván. Vezetői voltak: Papp Károly-Mucur (cipész), Kollár Szilveszter (szabó), Szamosi János (tanító), Dömök Lajos-Bohó (munkavezető), Kopeczki Zoltán (parancsnokhelyettes) és mások. Őrsvezetők: Lengyel Károly-Öcsi, Juhász Lajos-Caja, Krizsán Mihály tanuló, Dicső Csaba gimnazista, Lehotkai Károly asztalossegéd, Dulity Sándor és Neugebauer Antal tanoncok, Pintz Jóska és Pénez József rajvezetők, csapatparancsnok Gunity Béla. 1944 augusztusáig sokoldalú tevékenységet végeztek.
- <sup>39</sup> Barcsra, Sárvárra és Nagykanizsára 654 személyt internáltak Rátáról.
- <sup>40</sup> A plébánia adatai szerint 1941. június 13-án halottak voltak Szabó Klára 89 éves (sorszáma 96.), Amstadt János 33 éves (sorszáma 97.), június 14-én Szolák János 81 éves (sorszáma 98.), június 15-én Huth József 26 éves (sorszáma 99.) bajmoki lakos.
- <sup>41</sup> Mojzes Mihály magyar ember lévén, négy apró gyermekével nem költözködött ki Bunyevác utcai házából. Dél előtt tíz óra körül megjelent két lovas csendőr, s megkérdezte édesapámtól, mire vár? Édesapám azt válaszolta, hogy magyar. Erre megjegyezték, hogy maga is olyan feketehegyi (crnogorac), mint a többi. Meghagyták neki, hogy este hat óráig költözködjön ki, s a szobák legyenek kimeszelve. Édesapám elment anyai nagyapámhoz, a Paprenyacsfa falurészbe a kocsiért és lóért, édesanyám pedig hozzáfogott a szobák meszeléséhez. Este a vacsorát már a nagyapáméknál fogyasztottuk el.
- <sup>42</sup> Lazar Bešlić nagybirtokos. Tökéletesen bírta a magyar nyelvet. Községi képviselő volt már a Monarchia, a Jugoszláv Királyság és a magyar közigazgatás idején. Sárípusztai birtokán, a kastélyban ő is fogadta és megvendégelte a magyar tiszteket és csendőröket. Amikor tehette, élelemmel és ruhával látta el a sárípusztai szerbeket, akik Barcsra vagy Sárvárra voltak gyűjtőtáborban.
- <sup>43</sup> Ezt később úgy próbálták meghálálni, hogy Mišičevon utcát akartak elnevezni róla. Nem került rá sor. *Sećanje na logore Barč i Šarvar*. Bajmok, 1985.
- <sup>44</sup> Bajmok község pecsétje kör alakú volt, a kör belső részén a következő szöveggel: BÁCS-BODROG VÁRMEGYE, alul: KÖZSÉG. A kör közepén: BAJMOK.
- <sup>45</sup> 1941. április 12-étől bíró Czindel Lajos-Lojzi, októbertől Czindel Károly, jegyző áprilistól augusztusig Pázmány András, augusztustól 1944 márciusáig Nagy Aladár Árpád, októberig Varga Mihály, majd néhány napig Bagi József. Mivel erre az időszakra vonatkozóan nem maradtak meg a jegyzőkönyvek, az adatokat hallomás alapján közlöm.
- <sup>46</sup> Ezért a partizánok 1944-ben kivégezték!
- <sup>47</sup> A Szabadkai Történelmi Levéltárban (SZTL) őrzött, 1944. március 1-jei fizetési listán a következők voltak feltüntetve: Péli Ilona, Zilahi Irén, Lucsa Irén, Lucsa Matild, Császár Matild, Kollár Piroška, Kókay Károly, Simon István, Szurduk János, Milkovits János, Mészáros Erzsébet. Egy ideig a közellátás vezetője Milkovits János volt.
- <sup>48</sup> A Bajmokra vonatkozó részletés névsort lásd: Mojzes Antal: *Bajmok a családnevek tükrében*. Szabadka, 2004. 148–151.
- <sup>49</sup> Bajmokon született. A tanítói oklevél megszerzése után Bajmokon helyezkedett el. 1941–1944 között a helybeli iskola igazgatója volt. A bajmoki razzia idején, 1944. november 2-án a partizánok ártatlanul kivégezték. Az Akácfa egyik jeltelen tömegsírjába temették el.
- <sup>50</sup> A szkenderevói nagybirtokos a magyar közigazgatás idején kezdettől fogva élvezte a magyar hatalmi szervek bizalmát, közben titokban nagy szimpatizánsa volt a partizánmozgalomnak. Birtokának villájában, a szkenderevói vasútállomás mellett, magyar rendőröket, csendőröket, katonatiszteket vendéglát meg, hogy kimutassa a maga és családjának az ország és rendszer iránti bizalmát. Villájtól északra, mintegy 300 méterre állt a cselédtanya, ahova lehetővé tette a partizánok befészkelését, amit Alkazar partizánbázisnak neveztek. 1944 augusztusában itt húzódtott meg alakulatával Jovan Mikić-Spartak, a szabadkai partizánosztag parancsnoka. A rendszerváltás után Lajčo Jaramazović Szabadka város városelnöke, majd földművelési miniszter lett.
- <sup>51</sup> Határrész, a Tisztás és a Tarackos között, Pacsér felé. Az itt növő növényről elnevezve. Ez a leggyengébben termő föld.
- <sup>52</sup> A magyar honvéddal megtörtént esetet egy, a megfigyelő állomáson szolgálatot teljesítő magyar ember mondta el a háború után e sorok írójának.



## Tervszerű likvidálások a Délvidéken 1944–45-ben

**Forró Lajos – Molnár Tibor:**

**Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében.**

(A titói Jugoszlávia levéltári forrásai, 3. köt.)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára

– Zentai Történelmi Levéltár, Szeged – Zenta, 2013. 267 p.

Forró Lajos és Molnár Tibor *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében* című könyve olyan témakör jobb – forráscentrikusabb – megismeréséhez és tudományos földolgozásához járul hozzá nem kis mértékben, amely tabunak számított a történeti kutatóknak és az érdeklődő közvéleménynek egyaránt mind a titói és poszttitói Jugoszláviában, mind az államszocializmus korának Magyarországon.

A Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára és a Zentai Történelmi Levéltár gondozásában megjelent kiadvány példás összeszedettséggel, a történet-tudomány szakmai követelményeinek a lehető legteljesebb mértékben megfelelő módszertannal került összeállításra, s kiadása beleillik azon törekvéssorozat körébe, amelyet a Zakar Péter főiskolai tanár vezetésével működő szegedi székhelyű Délvidék Kutatóközpont képvisel: a Délvidék modern kori történetének – amelynek megkerülhetetlen és mind a mai napig aktuális részét képezik a tragikus 1944–45. évi események – indulatoktól és előítéletektől mentes alapos vizsgálata.

A kötet négy egységre tagolódik. Az első részben Molnár Tibornak, illetve Forró Lajosnak a téma délvidéki levéltárakban föllelhető forrásanyagát ismertető tanulmánya kapott helyet: az előbbi szerző a Zentai Történelmi Levéltár, míg az utóbbi a Vajdasági Levéltár (Újvidék) vonatkozó fondjainak áttekintését adja. Forró Lajos írásában kiemeli az újvidéki archívum 183-as fondjának – a Megszállók

és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság irategyüttesének – különleges forrásértékét és mindeddig alig kutatott voltát.

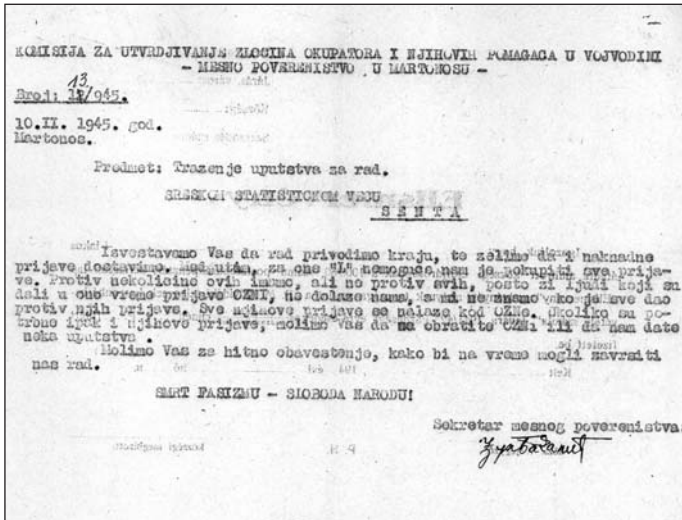
A könyv második egysége azon tragikus emberi sorsoknak és életutaknak a bemutatása, amelyeknek a magyarellenes partizánakciók vetettek véget 1944–45-ben. Apró István, Bagi Antal, Bakota Antal, Bakota Ferenc, Bárány Ferenc, Csikós Ferencné született Fehér Piroska, Filiszter Kelemen, Forró Lajos, Holló Ferenc, Medgyesi István, Ózsvár Péter, Szabó Dénes, Vajda Miklós, Virág István, Vitéz Ferenc és Werner Mihály életrajzának rövid ismertetése, s tragédiájának részletes elemzése – „kemény” (levéltári dokumentumok) és „puha” (szemtanúk és hozzátartozók visszaemlékezései) források segítségével hívásával – érzékletes adalékokat szolgáltat a magyarsággal szembeni 1944–45. évi alapvetően etnikai alapú jugoszláv agresszió tanulmányozásához.

A harmadik részben Forró Lajos a levéltári iratok alapján azonosítható, likvidált – a korabeli dokumentumok szóhasználatával – „háborús bűnösök és népellenesek” listáját adja. A könyvnek ezen egységéből kiderül, hogy a Forró által végzett legújabb empirikus kutatások szerint Martonoson harminchárom, Magyarakanizsán hetvenkettő, Adorjánon ötvenhét, Horgoson pedig hetvenöt ember esett – dokumentáltan – áldozatul a magyarirtásnak. Így – az eddigi szakirodalom által számontartott személyeken kívül – újabb harminckilenc névvel bővült az áldozatok listája.

A kötet negyedik egysége negyvenhét dokumentumot tartalmaz. A szövegek a forráskiadás szabályainak megtartásával kerültek közlésre: a szükséges magyarázó jegyzetekkel kiegészítve, a pontos filológiai adatok (jelzet és iratleírás) megadásával, magyar fordításban. A könyvet a fölhasznált és az ajánlott szakirodalom felsorolása, valamint – az ilyen jellegű kiadványoknál elkerülhetetlenül szükséges – névmutató zárja, s az áldozatok egy része arcképének közreadása, valamint néhány dokumentum faksimile közlése teszi szemléletessé.

Molnár Tibornak a következőkben idézett sorai nemcsak az egész könyv szellemiségét érzékeltetik, de alátámasztják a címben szereplő „tragikus emberi sorsok” kifejezés indokoltságát is. „A II. világháború vidékünkön is – noha nagy intenzitású, közvetlen harci cselekmények nem folytak – óriási embervesztést okozott, különösen a polgári lakosság körében. A II. világháború totális jellegénél fogva a civilek és a katonák sorsa összefonódott, és elmosódott – különösen a légi háború következtében – a front és a hátszág közötti határ. Ma már az is bizonyított tény, hogy a polgári lakosság nagyarányú pusztulása etnikai, vallási, ideológiai és politikai célokból elkövetett megtorlásokra, népiirtásokra vezethető vissza. Jellemző, hogy a katonák is inkább a hadifogságban, nem pedig a harctereken vesztette életét. A katonai és a polgári veszteségek aránya az I. világháborúban 75:1 volt, míg a II. világháború során ez az arány 0,8:1-re módosult, vagyis több polgári személy vesztette életét, mint katona!” (31–32.)





Sokatmondó irat, melyben a martonosi háborús bűnökét vizsgáló bizottság elismeri, hogy nincs minden likvidáltra feljelentés.

(Forrás: Vajdasági Levéltár)

Hogy a történelemtudomány kútfői közé nem pusztán a dokumentumok tartoznak, hanem a – személyes hangvételő, s így természetüknél fogva nem objektív – visszaemlékezések (amelyeket a kötet szerzői forrásként – persze megfelelő kritikával – kezelnek) is, álljon itt példaként az 1944. november 21-én „likvidált” martonosi születésű Ózsvár Péter (1910–1944.) fiának visszaemlékezése, aki apja meggyilkolásának idején mindössze hétéves volt. „Idézés jött a községházáról, hogy jelentkeznie kell Martonoson. Befogta két csikólovunkat, engem is fölültetett maga mellé a kocsira, s be a faluba. Hétéves voltam. A községháza előtt megálltunk, apám bement; maradjak a csikókkal meg a kocsival, jön ő mindjárt. Sose láttam többet.” (103.)

Forró Lajos (a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának tanársegédje) és Molnár Tibor (a Zentai Történelmi Levéltár igazgatóhelyettese) könyve – szemléletmódja és forrásközpontúsága miatt – fontos adalékokkal szolgál a délvidéki magyarság 1944–45. évi tragédiájának jobb és pontosabb megismeréséhez. Összeállítás és megjelentetése határozott program arra a folyamatra, amelynek során – a kötet előszavát jegyző Glatz Ferenc akadémikus szavaival – „lehet a mi Kárpát-medencei múltunkat bevallani, bemutatni, halottainkat tisztességgel elbúcsúztatni, majd a megbékélés kegyelmi állapotát megérni”. (11.)

Miklós Péter



## A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén

**A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor:**

**A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955).**

**Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955).**

(A titói Jugoszlávia levéltári forrásai, 4. köt.

Arhivski izvori Titove Jugoslavije 4.)

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára

– Vajdasági Magyar Művelődési Intézet – Zentai Történelmi Levéltár,  
Szeged – Zenta, 2013. 380 p.

A magyarok és a szerbek közös történelmi múltjának feltárása 2009 őszén új dimenzióba lépett. Sólyom László magyar és Boris Tadić szerb államfő találkozásánál döntés született a Magyar-Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság felállításáról. Ennek eredményeként kutathatóvá váltak a szerbiai levéltárak (pl. Vajdasági Levéltár) eddig elzárt anyagai, forrásai. Ezzel lehetőség nyílt, hogy a közös múltat tudományos alapokon, objektíven, a történelmi szakma szigorú forráskritikájával tárják fel, különös tekintettel a XX. századi események neuralgikus pontjainak kérdésében. A bizottság két tagozata, Glatz Ferenc akadémikus, az MTA volt elnöke és Vojislav Stanovčić akadémikus, a SANU főtitkára vezetésével megkezdte munkáját. Számos szakmai konferenciát, rendezvényt szerveztek, kiadványokat, forrásgyűjteményeket jelentettek meg.

A publikációk sorában kiemelt helyet kaptak *A titói Jugoszlávia forrásai/Arhivski izvori Titove Jugoslavije* sorozattal megjelent, főként levéltári források dokumentumait feltáró, közlő kötetei: Molnár Tibor: *A zentai Városparancsnokság válogatott iratai 1944–1945/Odabrani spisi Komande grada Senta 1944–1945; Fondjegyzék*

a Bánát, Bácska, és Baranya katonai közigazgatása tanulmányozásához/Spisak fondova za proučavanje Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju; Forró Lajos – Molnár Tibor: *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében*.

A sorozat negyedik kötete 2013-ban jelent meg *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)/Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955)* címmel, amely három magyar és szerb nyelvű – dokumentumokkal, hivatkozásokkal, kronológiával gazdagon ellátott – tanulmányt tartalmaz. Juhász József munkája (*A titói Jugoszlávia első évtizede*) bevezető részében összegzi a Josip Broz Tito által irányított Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) hatalomra kerülésének körülményeit, kiemelve a JKP nemzetközi legitimitását és belső támogatottságát. A történész három fejezetben (a „nemzeti sztálinizmus” éveit, összecsapás a Kominformmal, a titóizmus kialakulása) tárgyalja a jugoszláv rezsim kialakulásának és megszilárdulásának első évtizedét. Juhász kiemeli, hogy a második világháború idején nemcsak felszabadító háború folyt az országban a fasiszta megszállókkal szemben, hanem „különböző népcsoportok közötti etnikai háború is”, amely során a partizánok minden vesztest a kollaboránsok táborába soroltak. Egyben megragadták az alkalmat, hogy a polgári ellenzékkel, egyházakkal leszámolhassanak. (7.) Leszögezi, hogy a nemzetközi legitimitás (Moszkva és a nyugati nagyhatalmak is elismerték az új Jugoszláviát) mellett kiépülő, a szovjet modellt követő rendszer „pseudoföderációnak” minősíthető, hiszen a köztársaságok bizonyos fokú adminisztratív és kulturális autonómiájára és Tito egyensúly-politikájára korlátozódott. (11.) A történész szerint a sztálinista modell bevezetése nem Moszkva nyomására történt, hanem belső okokból, összekapcsolva a totalitárius rendszert a „nagyjugoszláv” érdekek képviseletével. (12.) A következő fejezet a Kominformmal történő összetűzés részleteit taglalja. A szerző rámutat, hogy Jugoszlávia nemzetközi helyzete és földrajzi elhelyezkedése, illetve a szovjet katonai jelenlét hiánya miatt Tito megtehetette, hogy a szovjet centralizációs törekvéseknek ellentmondjon. Ehhez hozzájárult a jugoszlávok görcsös ragaszkodása a feltéve őrzött függetlenségükhöz. A Sztálin által bevezetett teljes gazdasági blokád és politikai nyomás súlyos károkat okozott ugyan a rendszernek, az elszigeteléssel azonban nem sikerült megtörni a jugoszlávokat – véli Juhász. (15.) A Szovjetunióval történő szakítás rákényszerítette Jugoszláviát, hogy különutas politikát folytasson. A titóizmus reformkommunista eszmerendszere (az öngazgatás, a föderalizmus és az el nem kötelezett mozgalom) megoldást jelentett az elszigetelődés fenyegetettségére. Juhász szerint a jugoszláv szocialista modell, a szovjet-jugoszláv viszony enyhülését követően sem bizonyult életképes önálló rendszernek, „*csupán a kelet-európai államszocializmus közös történelmi zsákutcájába vezető útnak*”. (22.)

Molnár Tibor, a Zentai Történelmi Levéltár levéltárosának *A titói Jugoszlávia első 10 éve a Tisza mentén* című tanulmánya a Juhász József által felvázolt országos tendenciákat mutatja be a zentai járásra vonatkozóan. A szakirodalom mellett

a kutató főként levéltári forrásokra és a korabeli jugoszláv Hivatalos lapban megjelenő törvényekre hivatkozik. A tanulmány első fejezete a Zentai Járási Népbizottság és a Zentai Városi Népbizottság 1945 és 1955 közötti tevékenységét ismerteti. Molnár a választójog kérdését taglaló részben utal az 1945. augusztus 10-én meghozott választói névjegyzékről szóló törvény visszaságaira, kiemelve a szerbiai népkormány, 1945. augusztus 23-án megalkotott kormányrendeletét, amely a szavazati jogot jelentős mértékben korlátozta. (35.) Az államosítás, a kisajátítás egyik sarkalatos pontja, az agrárreform döntően befolyásolta Vajdaság etnikai térképét is, bár Molnár leszögezi, hogy Bácskába, a Tisza menti területekre főként a királyi Jugoszlávia idején földhöz jutott telepesek tértek vissza. (62.) A szerző külön fejezetet szentel a jugoszláv bírósági hálózat tartományi, köztársasági és szövetségi szinten történő működésének, a helyi járási bíróságok struktúrájának bemutatására. A vagyonekobbzási ügyek a járásbíróságok illetékességébe tartoztak. A kutató számos példán keresztül mutatja be a vagyonekobbzási eljárások során elkövetett törvénytelenégeket. A Járási Népbizottság Belügyi Osztálya megküldte a Zentai Járási Népbíróságnak a vagyonekobbzási eljárás alá kerülő 271 személy listáját. Azonban a járási népbizottságok belügyi osztályai már ezt megelőzően – a vagyonekobbzási törvényre hivatkozva – utasították a járásbíróságokat, hogy kezdjék meg a háborús bűnösnek és népellenségnek minősített személyek elleni konfiskálást. Ezen személyekről kiderült, hogy a vagyonekobbzási eljárás megindítása előtt már likvidálták őket. (83.) A tanulmány további fejezeteiben a jugoszláv kommunista hatalom és az egyházak viszonyát, az új Jugoszlávia első évtizedének gazdasági fejlődését vizsgálja a szerző.

A. Sajti Enikő: *A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után* című tanulmányában a magyar-jugoszláv külkapcsolatok – a magyar és nemzetközi szakirodalomban először megjelenő – teljesen új szegmensét mutatja be. Főként a magyar külügyminiszteri és pénzügyminiszteri forrásokat feltáró tanulmány a magyar állami vagyon, a magyarországi nagyvállalatok, pénzintézetek, illetve a magyar állampolgárok ingó és ingatlan vagyonának sorsát ismerteti, számszerűsítve a veszteségeket. A magyar vagyont szűkítő értelemben használja, a magyar nemzetiségű jugoszláv állampolgárok vagyonekobbzására nem tér ki, ez a későbbi kutatások tárgyát képezheti. Sajti kiemeli, hogy a jugoszláviai államosítások, kisajátítások nem nélkülözték a nemzetiségi alapú diszkriminációt, a tőke nacionalizálásának szándékát. (133.) A szerző taglalja a délvidéki területek lakosságának állampolgársági kérdését, az 1945-ben elfogadott jugoszláv állampolgársági törvény azon szakaszait, amely a jugoszláv állampolgárság megfosztását irányozták elő. A történész részletesen kifejti, hogy a kisajátításokat, államosításokat az agrárreform és a telepítésekről szó törvény miként segítette elő. (137.) Külön kiemeli az 1948. augusztus 1-ei hatállyal keltezett jugoszláv kormányrendeletet, „amely kifejezetten a magyar állampolgárok vagyonának kisajátítását rendelte el”. (138.)

A magyar Ideiglenes Kormány a vagyonekhozjárásokról a fegyverszüneti egyezmény alapján kiutasított személyektől értesült. A menekültek ingatlanjait lefoglalták a jugoszláv szervek, ingóságait sok esetben széthordták. A magyar kormány többször a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv delegációjának segítségét kérte ez ügyben, a törekvésük azonban eredménytelennek bizonyult. 1946-ban megkezdődött a jugoszláviai magyar vagyonok összeírása, s főként a jugoszláv kormány passzivitása miatt az összesítés részleges maradt. A magyar kormány abban reménykedett, hogy a párizsi békeszerződés (1947. február 10.) után a jugoszláv fél hajlandó lesz foglalkozni az ügygel – említi Sajti. (145.) A konkrét tárgyalások 1948-ban megkezdődtek, de szovjet-jugoszláv konfliktus eszkalálódása, Magyarország és Jugoszlávia közötti viszony megromlása miatt a kérdéses pénzügyi viták rendezése is elodázódott. A kisajátított, elkobzott magyar állami vagyon kérdésének rendezésére a szovjet-jugoszláv viszony normalizálódását követően, 1956-ban kerülhetett sor. Az időközben elmaradt magyar jóvátételi szállítások és pénzügyi tartozások lényegesen rontották a magyar kormány pozícióit. Az 1956. május 29-én megkötött magyar-jugoszláv egyezmény értelmében a jóvátétel és pénzügyi tartozások fejében Magyarország lemondott a jugoszlávok által államosított magyar vagyonról, garantálta, hogy öt éven belül 85 millió dollár értékű árut szállít Jugoszláviának. A történész kiemeli, hogy a megegyezés érdekében a magyar kormány eltekintett a vagyonukat elvesztő magyar állampolgárok Jugoszlávia által történő kártalanításáról. (159.)

*A titói Jugoszlávia levéltári forrásai* című sorozat már korábban megjelent munkái, az általam bemutatott tanulmánykötettel egyetemben számos új levéltári forrás feltárását, feldolgozását segítette elő. További országos és helyi szintű kutatásokra serkent, amelynek eredményeként tisztább, világosabb képet kaphatunk a magyar-szerb közös történelmi múlt feltáratlan eseményeiről, összefüggéseiről.

Fejős Sándor

A Délvidék Kutató Központ Alapítvány kiadása  
Felelős kiadó: az alapítvány elnöke  
Nyomta: A-Színvonal 2000 Kft.  
Felelős vezető: Arдай Zsolt  
[www.szinvonalnyomda.hu](http://www.szinvonalnyomda.hu)  
Megjelent 500 példányban